

Філологія

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ФІЛОЛОГІЯ

SCIENTIFIC WORKS
OF INTERREGIONAL ACADEMY
OF PERSONNEL MANAGEMENT

PHILOLOGY

Випуск 3(5), 2022

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Редакційна колегія

Супрун В. М., доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри журналістики та українознавства, Національний університет водного господарства та природокористування (головний редактор)

Акімова А. О., кандидат філологічних наук, доцент, викладач кафедри іноземної філології і перекладу, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Гурко О. В., доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської мови для нефілологічних спеціальностей, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Добровольська В. В., доктор наук з соціальних комунікацій, доцент, професор кафедри культурології та міжкультурних комунікацій, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

Лисинюк М. В., доктор філософії (061 Журналістика), доцент кафедри зв'язків із громадськістю та журналістики, декан факультету післядипломної освіти, Київський національний університет культури і мистецтв

Ляшенко (Накашидзе) І. С., кандидат філологічних наук, доцент кафедри філософії та українознавства, Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна

Павлюх М. В., кандидат наук із соціальних комунікацій, асистент кафедри міжнародної інформації, Національний університет «Львівська політехніка»

Полсжасв Ю. Г., кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, доцент кафедри іноземних мов професійного спілкування, Національний університет «Запорізька політехніка»

Росінська О. А., кандидат філологічних наук, доцент, заступник директора Інституту журналістики з науково-методичної та навчальної роботи, доцент кафедри журналістики та нових медіа, Київський університет імені Бориса Грінченка

Ситник О. В., кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, доцент кафедри мультимедійних технологій і медіадизайну Інституту журналістики, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Сокол М. О., кандидат філологічних наук, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Форманова С. В., доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Храбан Т. Є., кандидат філологічних наук, завідувач кафедри іноземних мов, Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації

Царик О. М., кандидат філологічних наук, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій, директор Міжнародної школи комунікацій, Західноукраїнський національний університет

Чорнодон М. І., кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, доцент кафедри журналістики та соціальних комунікацій, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Konrad Kazimierz Szamryk, Doctor of Sciences, Professor, Department of Lexicology and Pragmalingwology, Department of Polish Language and Comparatistics, University of Bialystok (Bialystok, Poland)

Anna Mlynarczyk-Sokolowska, Doctor of Sciences, Professor, Faculty of Education, University of Bialystok (Bialystok, Poland)

Slavomír Gálik, prof. PhDr., Professor, Vice-Dean for Research and International Relations FMK UCM, University of St. Cyril and Methodius in Trnava (Trnava, Slovakia)

Затверджено Вченою радою

Міжрегіональної Академії управління персоналом 07.12.2022 (протокол № 9)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

серія KB № 24775-14715P,

видане Міністерством юстиції України 21.04.2021 р.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») зі спеціальностей 035 – Філологія та 061 – Журналістика відповідно до Наказу МОН України № 320 від 07 квітня 2022 року (додаток 2)

Видання індексується Google Scholar

DOI: 10.32689

Наукові праці МАУП. Філологія. 2022. Вип. 3(5). Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2022. 72 с.

Публікуються статті науковців, які досліджують актуальні проблеми розвитку філології. Для науковців, викладачів, студентів та всіх, кого цікавить розвиток філологічної науки в Україні.

ЗМІСТ

ФІЛОЛОГІЯ

Ірина БАБІЙ, Діана КУЗЬМА

СЕМАНТИКО-ДЕРИВАЦІЙНІ ПАРАМЕТРИ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ
У ПОЕЗІЇ СТЕПАНА САПЕЛЯКА.....5

Світлана БЕРНАЦЬКА

ПОХОДЖЕННЯ ДЕТЕРМІНУВАЛЬНОГО ФАКТОРА
У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....11

Ліана КОЗЯРЕВИЧ-ЗОЗУЛЯ

ФАСЦИНАТИВНІ ЗАСАДИ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....16

Наталя МАТОРІНА

НОВИЙ УКРАЇНСЬКОМОВНИЙ ПЕРЕКЛАД ОПОВІДАННЯ
БРУНО ШУЛЬЦА «КОМЕТА».....22

Людмила ПОЛІЩУК, Тетяна ПУШКАР

ЖАНРОВО-СТИЛІСТИЧНІ ВІДТВОРЕННЯ РОМАНУ ВІЛЬЯМА ТЕККЕРЕЯ
«ЯРМАРОК МАРНОСЛАВСТВА» В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ.....25

Світлана РЕВУЦЬКА

МОВА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
У КОНТЕКСТІ НАЦБЕЗПЕКИ.....30

Зоряна СУШКО, Таміла КОТОВСЬКА

КОНЦЕПЦІЇ МОДЕЛЮВАННЯ ТРАНСЛЯЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ:
ТЕКСТ-ПРОТОТЕКСТ-МЕТАТЕКСТ.....38

Ірина ФЕСЕНКО

ДРАМАТУРГІЧНИЙ ДИСКУРС ОЛЕКСІЯ ЧУГУЯ В ОЦІНЦІ КРИТИКИ
ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА.....43

ЖУРНАЛІСТИКА

Ігор МИСЛОВСЬКИЙ

ДО ПИТАННЯ ТЛУМАЧЕННЯ МЕДІАТЕРОРИЗМУ
ТА ЙОГО ПРИКЛАДИ НА УКРАЇНСЬКОМУ ТЕЛЕБАЧЕННІ.....48

Світлана ПАНЧЕНКО

ПАЛОМНИЦТВО ЯК СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ
У КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ.....55

Євген СОЛОМІН

ТЕЛЕПРОЄКТИ «ЄДИНІ НОВИНИ» ТА «FREEDOM» ЯК СПОСІБ ІНФОРМАЦІЙНОГО
СПРОТИВУ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ ТА ЗАСІБ РЕГУЛЮВАННЯ МЕДІАСФЕРОЮ
ПІД ЧАС ВІЙНИ.....62

CONTENTS

PHILOLOGY

Iryna BABII, Diana KUZMA

SEMANTIC USE AND DERIVATIONAL PARAMETERS OF COMPLEX ADJECTIVES
IN THE POETRY OF STEPAN SAPELYAK..... 5

Svitlana BERNATSKA

THE ORIGIN OF THE DETERMINATIVE FACTOR
IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE..... 11

Liana KOZIAREVYCH-ZOZULYA

FASCINATIVE FOUNDATIONS OF INTERPRETING ACTIVITY..... 16

Natalia MATORINA

NEW UKRAINIAN LANGUAGE TRANSLATION OF BRUNO SCHULZ'S
STORY "COMET"..... 22

Liudmyla POLISHCHUK, Tetiana PUSHKAR

GENRE-STYLISTIC RECREATIONS OF WILLIAM THACKERAY'S NOVEL
"VANITY FAIR" IN THE UKRAINIAN TRANSLATION..... 25

Svitlana REVUTSKA

LANGUAGE AS A COMPONENT OF NATIONAL IDENTITY
IN THE CONTEXT OF NATIONAL SECURITY..... 30

Zoriana SUSHKO, Tamila KOTOVSKA

COMPETENCIES OF MODELING THE TRANSLATION PROCESS:
TEXT-PROTOTEXT-METATEXT..... 38

Iryna FESENKO,

THE DRAMATIC DISCOURSE OF OLEKSIY CHUGUY'S
IN THE EVALUATION OF CRITICISM AND LITERARY COURSES..... 43

JOURNALISM

Ihor MYSLOVSKYI

ON THE ISSUES OF MEDIA TERRORISM DEFINITION
AND ITS EXAMPLES ON UKRAINIAN TV..... 48

Svitlana PANCHENKO

PILGRIMAGE AS A SOCIAL COMMUNICATION INSTITUTE
IN THE CONTEXT OF SOCIAL PROCESSES..... 55

Yevhen SOLOMIN

TV PROJECTS "UNITED NEWS" AND "FREEDOM" AS A WAY
OF INFORMATIONAL RESISTANCE TO RUSSIAN AGGRESSION AND A MEANS
OF REGULATING THE MEDIASPHERE DURING WAR..... 62

ФІЛОЛОГІЯ

УДК 81'373.43=161.2

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.philol.2022.3.1>**Ірина БАБІЙ**

кандидат філологічних наук, доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вулиця Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46000
ORCID: 0000-0002-1568-7920

Діана КУЗЬМА

магістрантка факультету філології і журналістики, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вулиця Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46000
ORCID: 0000-0003-0842-7183

Iryna BABII

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk, Ternopil, 2 Maxyma Kryvonosa Str., 46000
ORCID: 0000-0002-1568-7920

Diana KUZMA

Master's Student of the Faculty of Philology and Journalism, Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk, Ternopil, 2 Maxyma Kryvonosa Str., 46000
ORCID: 0000-0003-0842-7183

СЕМАНТИКО-ДЕРИВАЦІЙНІ ПАРАМЕТРИ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ У ПОЕЗІЇ СТЕПАНА САПЕЛЯКА**SEMANTIC USE AND DERIVATIONAL PARAMETERS OF COMPLEX ADJECTIVES IN THE POETRY OF STEPAN SAPELYAK**

Стаття присвячена розгляду складних прикметників у поезії Степана Сапеляка, зокрема охарактеризовано їх семантику, творення та особливості вживання. У сучасній лінгвістиці проблематику композитної лексики висвітлено у працях Л. Азарової, О. Безпояско, К. Городенської, В. Горпинича, М. Доленка, Є. Карпіловської, Н. Клименко, В. Ліпич, М. Плющ, Н. Сологуб та ін. Оскільки поки що не знаходимо наукових розвідок, присвячених аналізу композитної лексики у поетичних творах Степана Сапеляка, наше дослідження є актуальним. **Мета статті** – проаналізувати семантику, творення та особливості функціонування складних прикметників у поезії Степана Сапеляка. Для реалізації поставленої мети визначено такі **завдання**: виокремити і проаналізувати семантичні групи складних прикметників; розглянути способи творення композитних прикметників, описати їх продуктивні словотвірні моделі; простежити особливості вживання складних слів в аналізованій поезії. **Наукова новизна** полягає в тому, що у статті детально описано семантику та дериваційну структуру композитних прикметників, виявлених у поезії Степана Сапеляка, окреслено особливості ідіостилію письменника. У **висновках** зазначено, що в поезії Степана Сапеляка складні прикметники становлять кількісно велику і семантично багату групу композитів. З урахуванням лексикограматичного підходу складні прикметники об'єднано в кілька семантичних груп, а саме: ті, що характеризують людину; ті, що описують природу; зображують параметри (форму, розмір, кількість тощо); відображають сенсорне сприйняття довкілля. Проведені статистичні зіставлення виявили, що найбільшою є категорія складних прикметників, які стосуються характеристики людини. У результаті здійсненого словотвірного аналізу помічено, що прикметникові композити найчастіше утворені основоскладанням і змішаними способами словотворення (складно-суфіксальним і складно-флексивним). Виявлено, що всі вжиті в поезії Степана Сапеляка складні прикметники утворені за традиційними словотвірними моделями, характерними для сучасної української мови. Простежено, що в поетичному дискурсі письменника композитні прикметники часто створюють глибокі метафоричні образи, набувають символічного звучання. Виділено низку індивідуально-авторських лексем та описано їх естетичні навантаження в поетичному тексті.

Ключові слова: складне слово, складний прикметник, композитний прикметник, спосіб творення, складання.

*The article is devoted to the consideration of complex adjectives in the poetry of Stepan Sapelyak, in particular, their semantics, creation and features of use are characterized. In modern linguistics, the problems of composite vocabulary are highlighted in the works of L. Azarova, O. Bezpozasko, K. Horodenska, V. Horpynych, M. Dolenka, E. Karpilovska, N. Klymenko, V. Lypych, M. Plyusch, N. Solohub, and others. Since we have not yet found scientific investigations devoted to the analysis of composite vocabulary in the poetic works of Stepan Sapelyak, it means that our research is relevant. **The aim** of the study is to analyze the semantics, creation and functioning features of complex adjectives in the poetry of Stepan Sapelyak. To realize the set goal, the following **tasks** were set: to separate and analyze the semantic groups of complex adjectives; consider ways of creating composite adjectives, describe their productive word-formation models; trace the peculiarities of the use of complex words in the analyzed poetry. **The scientific novelty** is that the article describes in detail the semantics and derivational structure of composite adjectives found in the poetry of Stepan Sapelyak, outlines the features of the writer's idiosyncrasy. **In conclusion**, it was found that in the poetry of Stepan Sapelyak, complex adjectives constitute a quantitatively large and semantically rich group of composites. Taking into account the lexical-grammatical approach, complex adjectives are combined into several semantic groups, namely: those that characterize a person; those that describe nature; depict parameters (shape, size, quantity, etc.); reflect sensory perception of the environment. The statistical comparisons revealed that the category of complex adjectives that relate to human characteristics is the largest. In a result of the word formation analysis, it was noticed that adjectival composites are most often formed by stem formation and mixed methods of word formation (complex-suffix and complex-inflectional). It was found that all complex adjectives used in Stepan Sapelyak's poetry are formed according to traditional word-formation models characteristic of the modern Ukrainian language. It has been observed that in the poetic discourse of the writer, composite adjectives often create deep metaphorical images and acquire a symbolic sound. There are highlighted individually-authored lexemes and their aesthetic loading in the poetic text is described.*

Key words: complex word, complex adjective, composite adjective, method of creation, composition.

Актуальність проблеми. В останні десятиріччя особливої актуальності набули дослідження художньої мови. Виокремився новий науковий напрям – поетична лінгвоперсоналія, який «репрезентується через категорії, що виражають принцип вивчення мови з урахуванням мовної особистості, мовної картини світу, ідіостилі, ідіолекту, мовленнєвого іміджу, мовленнєвого портрета тощо» [5, с. 47]. У сучасній лінгвостилістиці пріоритетними стали проблеми вивчення ідіостилі письменника, аналіз мовної палітри творів, образних засобів. У коло нашої дослідницької уваги потрапили складні слова, реалізація їх семантико-естетичного потенціалу в художніх текстах. Науковці розглядають ці лексеми в різних аспектах: семантичному, дериваційному, функціонально-стилістичному, історичному та ін.

У сучасній лінгвістиці поки що не знаходимо наукових розвідок, присвячених аналізу композитної лексики у поетичних творах Степана Сапеляка, тому наше дослідження є актуальним. Матеріалом слугувала поезія Степана Сапеляка, письменника-борця, який сповідував ідеали добра, справедливості, національної ідентичності. «У центрі поетичної творчості Степана Сапеляка – людина з її соціальними, суспільно-історичними, національними зв'язками» [11, с. 8], як зауважував відомий дослідник П. Мовчан.

Визначення мети дослідження. Мета праці – проаналізувати семантику, творення та особливості функціонування складних прикметників у поезії Степана Сапеляка. Для реалізації поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання: 1) виокремити і проаналізувати семантичні групи складних прикметників,

виявлених у поезії Степана Сапеляка; 2) розглянути способи творення композитних прикметників; 3) описати їх продуктивні словотвірні моделі; 4) простежити особливості вживання складних слів в аналізованій поезії.

У роботі застосовано такі методи: описовий – для характеристики різних семантичних груп композитів, систематизації та узагальнення результатів; метод словотвірного і морфемного аналізу – для з'ясування дериваційної структури композитних прикметників; метод контекстного аналізу – для представлення семантико-граматичної природи складних прикметників, розгляду функціонування цих лексем у поетичному дискурсі Степана Сапеляка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематики композитної лексики у своїх працях торкаються такі вчені, як: Л. Азарова, О. Безпояско, К. Городенська, В. Горпинич, М. Доленко, Є. Карпіловська, Н. Клименко, В. Ліпич, М. Плющ, Н. Сологуб, В. Фридрак та ін. Дериваційну структуру, семантику, функціонування у мовленні розглянуто у монографіях Н. Клименко («Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові» [6]), Л. Азарової («Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція «золотої пропорції» [1]), О. Рудь («Складні прикметники поетичної мови ХХ століття» [8]), О. Селіванової («Складне слово: мовні моделі світу (основи зіставної композитології російської та української мов» [12]).

Виклад основного матеріалу дослідження. Життєстверджувальний струмінь, любов до людей, до України виразно простежуються в поезії Степана Сапеляка. «Само-

бутність, що виростає на традиціях Біблії і давньоукраїнського письменства, поєднується із високою поетичною культурою» [14, с. 7]. Як зазначає дослідник В. Саган, «Степанові Сапеляку даровано абсолютний літературний «слух». Філігранність форми, філософська метафоричність змісту, ідейна безкомпромісність, широкий тематичний діапазон, розмаїта символіко-образна палітра, суто національне поетичне світовідчуття творять «пісню в слові» [9, с. 143].

Для реалізації своїх авторських задумів, художньої ідеї письменник вибудував систему глибоких образів, застосовувавши багаті виражальні можливості української мови. Активним та естетично вагомим компонентом зображально-виражальної системи творів Степана Сапеляка виступають складні слова, зокрема презентативною є група складних прикметників, які і будуть у центрі нашої уваги.

Застосовувавши класифікацію дослідниці С. Бирик [3], яка виділила 4 основні лексико-семантичні групи прикметників: «Людина», «Природа», «Параметри», «Сенсорне сприйняття довкілля», зібраний матеріал поділено на такі ж групи.

Група лексем «Людина» у проаналізованій поезії Степана Сапеляка становить найчисленнішу категорію складних прикметників. Вони характеризують людину, ліричного героя з погляду зовнішності, внутрішнього світу, діяльності, культури, інтелекту тощо. У результаті наших спостережень ми виділили декілька тематичних груп таких композитів, зокрема, складні прикметники характеризують:

1) портрет, риси обличчя людини: *чорнобровий джигун, ясноокі лицарі, ясноокі лики*, наприклад: «другий лицар джигун чорнобровий» [10, с. 102]; «повідали три братіки три лицарі ясноокі» [10, с. 10];

2) психологічні ознаки людини: *вольнопольне серце, благочестива совість, немилосердне благання, великомученним став, смутний-невеселий, всежалібний, зловісний*, наприклад: «серце моє вольнопольне / дай ще тої віти» [10, с. 73]; «о вчителю найвищих благ совісте благочестива приєднайся до земних помислів» [10, с. 113];

3) ознаки інтелекту, культури, типу мислення людини: *сковородинськомудра душа, многогрішний Коперник*, наприклад: «і жертвовним полум'ям многогрішного Коперника» [11, с. 18]; «душа ясніє в нічному небі сковородинськомудра» [10, с. 120];

4) ознаки за діяльністю: *злодійське позіхання, людодісна вечерея*, наприклад: «Це він ковтнув своє злодійське позіхання» [11, с. 98].

В окрему групу варто об'єднати складні прикметники, які зображують природу: *злотоносне жниво, чужолюдне древо, животворящий терен, смаглолиці чорнобривці, краснопанні маки*, наприклад: «Заплодосьте злотоносним жнивом / Під голубим світанням і життям» [10, с. 107]; «відлунювали вечірнім вітровінням на краснопанних маках» [10, с. 83].

Презентативну групу становлять композитні прикметники, які характеризують певні параметри, а саме:

– форму: *довгодзьобе марево, триглавий гриф, прямолиці ікони, прямовисне серце*, наприклад: «ворон завис довгодзьобим маревом» [10, с. 119]; «Поклони б'ють ікони прямолиці» [11, с. 72];

– розмір, кількість: *семип'ядна пицаль, триликий герб, многоводні хроніки*, наприклад: «Невольничі притчі... Триликий герб?» [11, с. 115];

– час: *повсякчасне сновиддя, скороминущі скрижалі, тисячолітній голос, столітній струп, новорічний верлібр-колаж*, наприклад: «Дзвони. Тисячолітній голос холодного металу» [11, с. 91]; «Моєї рани батьківський поріг – Столітнім струпом врісся у коліна» [11, с. 103].

Численну групу становлять складні прикметники на означення сенсорних відчуттів (характеристики стану реалій за цими відчуттями):

1) кольору: *синьооке видиво, краснопанні маки, смаглолиці чорнобривці, кароокий кінь, смарагдотканна плащаниця, чорний-чорний світ, молочно-чорна квітка, жовто-голубе тло, білий-білий світ, чорно-білий рентген*, наприклад: «Скло сну зазира в чорно-білий рентген» [11, с. 46]; «Орне поле. В ореолах червоних / Чорно-сірі зірки» [11, с. 62];

2) смаку: *присносущий* та ін., наприклад: «но в склепі злочиннім ти присносущий во славу його восславив» [11, с. 51];

3) звуку: *срібноголосий прокльон, соколиноказані рученьки*, наприклад: «і рученьки його соколиноказані до схід сонця» [11, с. 53]; «із прокльоном срібноголосим / хранительниця пам'яті Рут» [11, с. 59].

Життєве кредо Степана Сапеляка – це жити за Божими законами, сповідувати біблійні заповіді. Як зазначає дослідниця Г. Райбедюк, «зберегти особисту й національну гідність йому допомагали віра в Бога і, безумовно, поезія, світоглядне опертя якої виразно означене ідеями Святого Письма як засадничого чинника аперцепції істинного авторського повідомлення» [7, с. 30]. «Функціонування біблійного матеріалу в поезії

Степана Сапеляка багате й різноманітне і за формами, і за способами індивідуальної творчої адаптації» [7, с. 33]. Знаковою прикметою ідіостилю письменника є введення в художній текст сакральних образів, уживання релігійної лексики. У поезії простежуємо композити Всевишній, Богоматір, Богородиця, Всенощна та ін. Знаходимо складні прикметники, які характеризують релігійні предмети, церковні атрибути тощо, наприклад: *прямолиці ікони, смарагдотканна плащаниця, трьохсвятительська дзвіниця*, наприклад: «ризи миру веселяють у богопочитанні вічної правди і вдячності Праведного Воскресіння на смарагдотканній плащаниці» [10, с. 115]; «Поклони б'ють ікони прямолиці» [11, с. 72].

«Мова змінюється, реагуючи на всі зрушення у суспільстві та у свідомості її носіїв» [13, с. 409]. Не тільки у лексиконі мови з'являються нові слова (неологізми), а й у індивідуально-авторському словнику творів письменників. Так, крім загальноновживаних складних прикметників, у поезії Степана Сапеляка виявлено низку авторських прикметникових лексем. Йдеться про композити *соколиносказані (рученьки), краснопанні (маки), сковородинськомудра (душа)* та ін. У поетичному дискурсі вони виступають компонентами метафоричних конструкцій, виконують емоційно-експресивну роль, наприклад, у таких контекстах:

«Уздріть / душа ясніє /
в нічному небі /сковородинськомудра» [10, с. 120];

«і рученьки його соколиносказані /
до схід сонця п'ятниці заболіли» [11, с. 53];
«відлунювали вечірнім вітровінням на
краснопанних маках» [10, с. 83].

У сучасній українській мові складні прикметники традиційно утворені основоскладанням, а також змішаними способами: складно-суфіксальним, складно-флексивним. Зазначеними способами виникли композитні прикметники, що виявлені в поезії Степана Сапеляка.

Продуктивним способом у разі творення прикметників, які характеризують внутрішні, характерологічні якості, властивості людей, є складно-суфіксальний. Результат цього способу – композити *боголюбний, многогрішний, милосердний, благочестивий*. Лексеми утворені шляхом поєднання двох основ і додавання суфікса -н-, а саме: *боголюбний* – Бога любити + -н- + -ий; *многогрішний* – много гріхів + -н- + -ий. Це продуктивна словотвірна модель. Із зазначеної семантичної групи ми знайшли тільки одне слово, яке утворене за

допомогою суфікса -ив-: *благочестивий* – благо, честь + -ив- + -ий.

Складно-суфіксальним способом утворені також композитні прикметники, які характеризують природу, її стан, явища природи, наприклад: *злотоносне жниво, животворяща ніч* та ін. Найчастіше вони утворені на основі поєднання двох слів, другим компонентом яких виступає дієслово. Продуктивним у разі творення цих прикметників є суфікс -н-, як наприклад: *злотоносний* – золото носити + -н- + -ий. Рідко застосовано суфікс -ящ-: *животворящий* – живо творити + -ящ- + -ий.

У сучасній українській мові поширеним способом творення складних прикметників, які описують зовнішність, означають портретні риси, є складно-флексивний спосіб. У віршах Степана Сапеляка, зокрема, ми виявили такі композитні прикметники: *чорнобровий джигун, ясноокі лицарі, смаглолиций, білотілий* (*чорнобровий* – чорні брови + -ий; *ясноокий* – ясні очі + -ий; *білотілий* – біле тіло + -ий). Твірною базою таких похідних виступають прикметникова та іменникова основи, а також додаються флексії. Саме така словотвірна модель є продуктивною в українській мові.

Зауважимо, що у сучасній лінгвістиці існує й інший погляд науковців, за яким ці прикметники утворені складно-нульсуфіксальним способом. На думку В. Горпинича, це складно-флексивний спосіб. Мовознавець зазначає: «складно-флексивним називається такий спосіб, за якого похідні слова утворюються основоскладанням, яке завершується за допомогою флексії-суфікса (тобто синкретичного морфа): довгі крила – довгокрилий (довг+о+крил+ий)» [4, с. 127]. Відповідно, і прикметники *чорнобровий, білотілий* і под. утворені складно-флексивним способом.

Презентативну групу у поетичних текстах Степана Сапеляка становлять складні прикметники з колірною семантикою, наприклад: *молочно-чорна квітка, чорно-сірі зірки, чорний-чорний світ, чорно-білий рентген*. Вони характеризують зовнішність людини, природні явища, світлові назви, навколишнє тощо. Найчастіше такі складні прикметники утворені основоскладанням, наприклад: *молочно-чорний* – молочний, чорний; *чорний-чорний* – чорний, чорний, чорно-сірий – чорний, сірий. Твірними тут виступають прикметники з колірною семантикою.

У віршах Степан Сапеляк часто вживає назви кольорів у переносному (метафоричному) значенні. «Здатність колірних лексем легко набувати вторинних, переносних значень сприяє створенню глибокозмістовних метафоричних образів, набувати символічних

значень» [2, с. 57]. У творах Степана Сапеляка прикметники з колірною семантикою часто набувають метафоричного і символічного звучання, виконують виразну оцінно-емотивну роль, наприклад, у таких поетичних уривках:

«і полетіла зигзиця його / світа за Дунай / политого кров'ю шукати / а світ чорний-чорний / земля світом-світом» [11, с. 54];

«То чорна карта. Чорна карта. Чорна. / Ти біла-біла. Білий-білий плач» [10, с. 54].

Виявлені в аналізованій поезії композити, утворені основоскладанням, здебільшого виникли шляхом редуплікації (повторення), зокрема *білий-білий, чорний-чорний*, або поєднання двох синонімічних за значенням прикметників, наприклад: *смутий-невеселий* від *смутий, невеселий*.

У поезії Степана Сапеляка складні прикметники, які характеризують параметри (форму, розмір, кількість, час і под.), найчастіше утворені змішаними способами: складно-суфіксальним і складно-флексивним.

Продуктивним, зокрема, є складно-суфіксальний спосіб, наприклад: *семип'ядний, многоводний, столітній, тисячолітній, новорічний*. Утворюються такі прикметники способом поєднання двох твірних основ та суфікса -н-, а саме: *тисячолітній* – тисяча літ + -н- + -ий; *новорічний* – Новий рік + -н- + -ий; *многоводний* – много вод + -н- + -ий; *столітній* – сто літ + -н- + -ий. Продуктивним у разі творення таких композитів є суфікс -н-, рідко утворені складні прикметники за допомогою інших суфіксів, наприклад, суфікса -ущ-: *скороминущі* – скоро минати + -ущ- + -ий.

Крім складно-суфіксального способу, чисельну категорію становлять складні прикметники цієї групи «Параметри», утворені складно-флексивним способом, наприклад: *довгодзьобе марево, триглавий гриф, прямолиці ікони, триликий герб*. Твірною базою тут виступають основи

- прикметника з іменником:
довгодзьобий – довгий дзьоб + -ий;
прямолиций – пряме лице + -ий;
- числівника з іменником:
триглавий – три глави + -ий;
триликий – три лица + -ий.

Зауважимо, що це дві продуктивні словотвірні моделі.

Складні прикметники, поєднуючись з абстрактними іменниками, вжиті в переносному (метафоричному) значенні, наприклад: *срібнослізна любов, святописемна доля, благочестива совість, смутне-невеселе слово, вольнопольне серце, яснорунні слова, смертоносні мілірентгени, зловісний жарт* та ін. Вони найчастіше утворені складно-суфіксальним способом і основоскладанням.

У разі творення складних прикметників способом складання із суфіксацією продуктивними виступають суфікси -н-, -ен-, -ив-, -ськ-, наприклад: *срібнослізний* – срібна слеза + -н- + -ий; *зловісний* – зла вість + -н- + -ий; *смертоносний* – смерть носити + -н- + -ий.

Виявлено також групу прикметників, утворених складно-флексивним способом: *чорноброва недоля, прозорооке лихоліття, срібногосий прокльон*, а саме: *прозороокий* – прозоре око + -ий; *срібногосий* – срібний голос + -ий. Продуктивною словотвірною моделлю є творення складних прикметників шляхом поєднання прикметникової та іменникової основи і додавання флексії.

Висновки і пропозиції. Виявлені у поезії Степана Сапеляка складні прикметники становлять кількісно велику і семантично багату групу композитів. Проведені статистичні зіставлення виявили, що найбільшою є категорія складних прикметників, які стосуються характеристики людини.

У результаті здійсненого словотвірного аналізу помічено, що прикметникові композити найчастіше утворені основоскладанням і змішаними способами словотворення (складно-суфіксальним і складно-флексивним). Виявлено, що всі вжиті в поезії Степана Сапеляка складні прикметники утворені за традиційними словотвірними моделями, властивими сучасній українській мові. Простежено, що в поетичному дискурсі письменника композитні прикметники часто створюють глибокі метафоричні образи, набувають символічного звучання.

Подальше вивчення цієї проблеми полягатиме у здійсненні комплексного лінгвістичного аналізу поетичної мови Степана Сапеляка, в дослідженні неологічного словника його творів.

Література:

1. Азарова Л. Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція «золотої пропорції»: монографія. Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2000. 222 с.
2. Бабій І.М. Семантико-естетична парадигма назв кольорів у сучасній українській мові (на матеріалі художньої прози ХХ століття): монографія / за наук. ред. Н.М. Сологуб. Тернопіль: Осадца Ю., 2021. 238 с.

3. Бибик С.П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення. Ніжин : «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. 589 с.
4. Горпинич В.О. Українська словотвірна дериватологія. Дніпро, 1998. 190 с.
5. Єщенко Т. Текстово-антропоцентричний вимір метафори українських поетів 1990-х : монографія. Київ : Академвидав, 2018. 352 с.
6. Клименко Н. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. Київ : Наукова думка, 1984. 251 с.
7. Райбедюк Г. Поезія Степана Сапеляка: біблійна генеза й авторський текст. *Слово і час*. 2012. № 6. С. 30–41.
8. Рудь О. Складні прикметники поетичної мови ХХ століття : монографія. Суми : СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2020. 248 с.
9. Саган В. На вістрі тривоги: сім секретів поезії Степана Сапеляка / Сапеляк С.Є. Во ім'я Слова: Поезії. Харків : Майдан, 2007. С. 138–144.
10. Сапеляк С.Є. Страсті по любові: Поезії. Харків : Майдан, 2000. 132 с.
11. Сапеляк С.Є. Тривалий рваний зойк: Поезії. Київ : Рад. письменник, 1991. 189 с.
12. Селіванова О. Складне слово: мовні моделі світу (основи зіставної композитології російської та української мов). Черкаси : ЧДУ, 1996. 297 с.
13. Struhanets L. Development of the Ukrainian language word stock of the 20th – beginning of the 21st centuries. *Annals of the University of Craiova. Series Philology. Linguistics*. 2017. ANUL XXXIX. Nr. 1–2. S. 409–414.
14. Ткачук М.П. Скорботна пісня України (Творчий портрет Степана Сапеляка) / Сапеляк С.Є. Страсті по любові: Поезії. Харків : Майдан, 2000. С. 5–26.

References:

1. Azarova, L. (2000). *Skladni slova v ukrainskii movi: struktura, semantyka, kontseptsiiia «zolotoi proporsii»*: monohrafiia [Complex words in the Ukrainian language: structure, semantics, concept of the “golden proportion”: monograph]. Vinnytsia: UNIVERSUM-Vinnytsia [in Ukrainian].
2. Babii, I.M. (2021). *Semantyko-estetychna paradyhma nazv kolioriv u suchasni ukrainskii movi (na materiali khudozhnoi prozy XX stolittia)*: monohrafiia [Semantic-aesthetic paradigm of color names in modern Ukrainian language (on the material of artistic prose of the 20th century): a monograph]. Za nauk. red. N.M. Solohub. Ternopil: Osadtsza U.V. [in Ukrainian].
3. Bybyk, S.P. (2013). *Usna literaturna mova v ukrainskii kulturi povsiakdennia* [Oral literary language in Ukrainian culture in everyday]. Nizhyn: «Vydavnytstvo «Aspect-Polihraf» [in Ukrainian].
4. Horpynych, V.O. (1998). *Ukrainskia slovotvirna deryvatolohiia* [Ukrainian word-formation derivation]. Dnipro [in Ukrainian].
5. Yeshchenko, T. (2018). *Tekstovo-antropozentrychnyi vymir metafory ukrainskykh poetiv 1990-kh*: monohrafiia [Text-anthropocentric dimension of metaphor of Ukrainian poets of the 1990s: monograph]. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].
6. Klymenko, N. (1984). *Slovotvorcha struktura i semantyka skladnykh sliv u suchasni ukrainskii movi* [Word-forming structure and semantics of complex words in the modern Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
7. Raibediuk, H. (2012). *Poesiia Stepana Sapeliaka: bibliina genesa i avtorskyi tekst* [Poetry of Stepan Sapelyak: biblical genesis and author's text]. *Slovo i chas*, 6 [in Ukrainian].
8. Rud, O. (2020). *Skladni prykmetnyky poetychnoi movy XX stolittia*: monohrafiia [Complex adjectives of the poetic language of the 20th century: a monograph]. Sumy: SumDPU imeni A.S. Makarenka [in Ukrainian].
9. Sahan, V. (2007). *Na vistri tryvohy: sim sekretiv poesii Stepana Sapeliaka / Sapeliak S.Ye. Vo imia Slova: Poesii* [On the edge of anxiety: seven secrets of Stepan Sapelyak's poetry]. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].
10. Sapeliak, S.Ye. (2000). *Strasti po liubovi: Poesii* [Passions for love: Poems]. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].
11. Sapeliak, S.Ye. (1991). *Tryvalyi rvanyi zoik: Poesii* [A long, ragged cry: Poems]. Kyiv: Rad. Pysmen-nyk [in Ukrainian].
12. Selivanova, O. (1996). *Skladne slovo: movni modeli svitu (osnovy zistavnoi kompozytolohii rosiiskoi ta ukrainskoi mov)* [Complex word: language models of the world (the foundations of comparative composology of the Russian and Ukrainian languages)]. Cherkasy: ChDU [in Ukrainian].
13. Struhanets, L. (2017). Development of the Ukrainian language word stock of the 20th – beginning of the 21st centuries. *Annals of the University of Craiova. Series Philology. Linguistics*. ANUL XXXIX. Nr. 1–2 [in English].
14. Tkachuk, M.P. (2000). *Skorbotna pisniia Ukrainy (Tvorchyi portret Stepana Sapeliaka) / Sapeliak S.Ye. Strasti po liubovi: Poesii* [Sorrowful song of Ukraine (Creative portrait of Stepan Sapelyak)]. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.philol.2022.3.2>**Світлана БЕРНАЦЬКА**

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови, літератури та культури
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», проспект Перемоги, 37, Київ, Україна, 03056
ORCID: 0000-0002-3029-2396

Svitlana BERNATSKA

PhD in Philology,
Associate Professor at Ukrainian Language, Literature and Culture Department
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", 37, Peremohy Ave,
Kyiv, Ukraine, 03056
ORCID: 0000-0002-3029-2396

**ПОХОДЖЕННЯ ДЕТЕРМІНУВАЛЬНОГО ФАКТОРА
У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ****THE ORIGIN OF THE DETERMINATIVE FACTOR
IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE**

У статті обґрунтовано сферу, яка визначає детермінувальний фактор та передумови необхідності реалізації певної дії та сприяє класифікації семантичних відтінків необхідності. Поглиблено синтаксичну думку про формування та специфіку дослідження конструкцій за джерелами походження детермінувального фактора. Багатогранність являють утворення, в яких постають моральні норми та усталені традиції поведінки. Постає необхідність реалізації певної дії, що уможлиблюється завдяки стереотипним уявленням про навколишній світ, безперечно, у складі семантики детермінувального фактора має компонент «колективність» як визначальне джерело формування необхідності. Неминучість реалізації певної ситуації в таких реченнях зумовлена волевиявленням цілої групи людей, що поділяють одну позицію. Джерело походження детермінувального фактора має індивідуальний характер. Детермінація реалізації необхідності в утвореннях такого зразка ґрунтується на індивідуальних уявленнях та суб'єктивних очікуваннях суб'єкта модальної оцінки. Оцінка автором повідомлення іншої особи як суб'єкта логічної діяльності віддзеркалюється за допомогою використання дієслів семантичної групи. Маркування інформації, висловленої в повідомленні як «чужої», неможливе без вказівки на її джерело, тобто за будь-яких умов потребує спеціальних формальних засобів вираження. Детермінувальний фактор об'єктивного характеру є необхідною причиною реалізації потенційної дії, що перебуває у сфері, незалежній від волі учасників ситуації необхідності. Суб'єктивізм такого фактора ситуації необхідності зумовлений особистими інтенціями суб'єкта волевиявлення і не залежить від об'єктивних причин. У висновку стверджуємо, що виникнення детермінувального фактора відбувається у двох напрямках: з урахуванням колективності/індивідуальності його походження та суб'єктивного/об'єктивного характеру.

Ключові слова: необхідність, семантична структура, дієслівні предикати, маркування інформації.

The article substantiates the field that specificates the determining factor and prerequisites for the need to implement a certain action and contributes to the classification of the semantic nuances of necessity. The syntactic opinion about the formation and specificity of the study of constructions according to the sources of the origin of the determining factor is deepened. Formations in which moral norms and established traditions of behavior appear are multifaceted. There is a need to implement a certain action, which is made possible thanks to stereotypical ideas about the surrounding world, without a doubt, the component "collectivity" as a determining source of necessity formation is part of the semantics of the determining factor. The inevitability of the realization of a certain situation in such sentences is determined by the will of a whole group of people who share the same position. The source of the determining factor has an individual character. The determination of the need for the formation of such a sample is based on the individual ideas and subjective expectations of the subject of modal assessment. The author's assessment of another person's message as a subject of logical activity is reflected by the use of verbs of the semantic group. Marking the information expressed in the message as "other's" is impossible without indicating its source, that is, under any conditions, it requires special formal means of expression. A determining factor of an objective nature is a necessary reason for the realization of a potential action, which is in the sphere independent of the will of the participants in the situation of necessity. The subjectivity of this factor of the situation of necessity is determined by the personal intentions of the subject of the manifestation of will and does not depend on objective reasons. In conclusion, we claim that the emergence of the determining factor occurs in two directions: taking into account the collectivity / individuality of its origin and the subjective / objective nature.

Key words: necessity, semantic structure, verbal predicates, marking of information.

Постановка проблеми. Звертає на себе увагу той факт, що в українському мовознавстві не розроблено класифікації досліджуваних конструкцій за джерелом походження детермінувального фактора. Зрозуміло, що речення з модальним значенням необхідності, у яких перетворення потенційної ситуації в дійсну зумовлене правовими нормами, закріпленими у офіційних документах, передбачають функціонування в них детермінувального фактора.

Детальним вивченням сфери, яка визначає детермінувальний фактор, виступає екстралінгвальна дійсність, а не формальні чи семантичні особливості структури висловлення. Обґрунтовує характер передумови необхідності реалізації певної дії та сприяє класифікації семантичних відтінків необхідності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальними для аналізу проблеми суб'єктивної природи детермінувального фактора є слова чи словосполучення, які охоплюють вказівку на джерело інформації. В.Д. Шинкарук розтлумачує такі компоненти реченнєвої структури, як вираження модусної категорії авторизації [15, с. 57–60]. Вагоме місце посідають дослідження М.В. Мірченка про категорію формально-синтаксичної предикативності [10, с. 193–198]. Про явище граматичної синонімії у сфері виражальних значень ідеться в розвідках В. Рогожі, Г. Ситар і Т. Телецької [12; 13; 14]. Основним типом речень потенційної модальності об'єктивної необхідності виступають індикативно-розповідні конструкції, що виражають констатацію фактів, тобто висловлення констатувальної модальності. Цінними для нашого дослідження є теоретичні напрацювання Н.М. Костусяк над граматичною надкатегорією модальності як багатовекторною мовною величиною, що бере участь у формуванні комунікативного процесу [9, с. 289–354], І.Р. Вихованця щодо реченнєвої категорії суб'єктивного семантико-синтаксичного спрямування [2, с. 62] та ін.

Мета статті – обґрунтувати конструкції, в яких детермінувальний фактор має колективне походження, що постає внаслідок дії індивідуального об'єктивного чи суб'єктивного характеру. **Для досягнення поставленої мети сформульовано завдання:** виокремити класифікації досліджуваних конструкцій за джерелами походження детермінувального фактора та простежити їхню видозмінювальну природу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Функціонування в офіційних документах детермінувального фактора харак-

теризується колективним характером свого походження, оскільки суб'єктом волевиявлення в такому разі виступають певні установи, напр.: *Село наше монастирське, і ми повинні були сплачувати десятину Лисівському монастиреві: і десятий сніп, і десятого вола, і десяту дуплянку бджіл, і навіть десятий пуд криці* (Володимир Малик); *Депутатів протримали в Петербурзі цілий рік і, посилаючись на те, що в московських архівах не знайдено універсалу Богдана Хмельницького, вирішили, що раніше, ніж розв'язувати питання про запорозькі землі, треба їх переписати та звірити на картах* (Адріан Кашенко); *З самого ранку біля головних воріт зліва стояли вишикувані кінні спагії, ті, що служили султанові за землі, – тімаріоти і займи; справа – яничари. Очікували виїзду султана. Повинна була відбутись церемонія цілування султанської мантиї* (Роман Іваничук).

Більшу розмаїтість являють утворення, детермінувальним фактором реалізації ситуації необхідності в яких постають моральні норми та усталені традиції поведінки. Ті речення, необхідність реалізації певної дії в яких уможливується завдяки стереотипним уявленням про навколишній світ, безперечно, у складі семантики детермінувального фактора мають компонент «колективність» як визначальне джерело формування необхідності. Неминучість реалізації певної ситуації в таких реченнях зумовлена волевиявленням цілої групи людей, що поділяють одну позицію, напр.: *Треба придивитися до людей, які не задовольняють кар'єристів і демагогів. Це повинні бути чесні люди* (Роман Андріяшик); *Бо треба паруси не просто зшити, ти повинен кожен парус озброїти, обшити парусину сталевими тросами, доладнувати по краях всіма необхідними деталями, щоб найлютішу бурю витримала твоя робота: а це вже вміння, хист, це вже мистецтво!* (Олесь Гончар); *Море любить порядок, у майстерні повинен майстер діло вести, а не хтось там...* (Олесь Гончар). Саме завдяки місткості семантичної структури та здатності модального слова імпліцитно виражати значення «згідно з усталеними нормами, колективними уявленнями» детермінувальний фактор необхідності в таких реченнях не має спеціалізованого формального вираження.

Речення, в яких джерело походження детермінувального фактора має індивідуальний характер, різняться і за семантичною структурою, і за способом граматичного оформлення. Детермінація реалізації необхідності в утвореннях такого зразка ґрунтується

на індивідуальних уявленнях та суб'єктивних очікуваннях суб'єкта модальної оцінки, напр.: **Я вважав, що всяке живе створіння, плекаючи потомство, повинно триматися обережно, а ця щуриха здуріла: я міг її знищити, але не підіймалась рука** (Роман Андріяшик); **Пригадується, як Ганна Остапівна ще з перших кроків напучувала тебе: «Ви принесли сюди свої інститутські, здебільшого слухні педагогічні ідеї, а тут найчастіше треба просто людського тепла...»** (Олесь Гончар); **Як ото у когось з полководців: кожен солдат повинен носити в своїй похідній торбині маршальський жезл** (Олесь Гончар). Про суб'єктивну природу детермінувального фактора свідчать слова чи словосполучення, які містять вказівку на джерело або спосіб отримання інформації. В.Д. Шинкарук потрактовує такі компоненти реченнєвої структури, як вираження модусної категорії авторизації [15, с. 57–60]. Мовознавець слушно зауважує, що «авторизація як модусна категорія, що характеризує диктумну інформацію стосовно джерел або шляхів її отримання, утворює другий структурно-семантичний план речення, що вказує на суб'єкта сприйняття, констатації або оцінки явищ дійсності» [15, с. 60]. Усвідомлення модальності й авторизації як рівноцінних кваліфікативних категорій модусу створює умови для несуперечливого опису їхньої семантичної структури, адже дозволяє поряд із пропозицією описати й відношення до дійсності з погляду мовця та спосіб отримання ним цієї інформації. У реченнях з модальним значенням необхідності категорія авторизації має вираження за допомогою різних формальних засобів:

а) про власну, авторську інформацію сигналізують дієслівні предикати зі значенням логічної діяльності *думати, знати, здаватися* та ін., які у складі предикативної одиниці виконують або функцію опорного компонента для підрядної об'єктно-з'ясувальної частини, або вставного компонента, напр.: **Я так думаю, що мистецтво, література повинні мислити і говорити ясно, доступно всім, на кого вони спрямовані, кому служити прагнуть в ім'я людського поступу** (Василь Шевчук); **Індивідуальність, як мені здається, повинна бути соціальною, а не побутовою** (Роман Андріяшик); **Знаю я, що гріх се мій великий... що я повинен думати тільки про прийдешнє царство, але де ж взяти сили, щоб забути ту тяжку кривду, що нам заподіяли** (Адріан Кашенко);

б) повідомлення про «чужу» інформацію обов'язково передбачає вказівку на її автора, а тому називання особи, з якою автор повідо-

влення співвідносить джерело переказуваної інформації, напр.: **Він вважав, що польське відродження повинно завершитися соціальною революцією** (Роман Андріяшик); **Дехто з колег вважає, що треба їм не давати замислюватись у цьому кризовому переростковому віці, бо думка підлітка неодмінно шугатиме вбік, кудись у пороки, вади, в гріхи!..** (Олесь Гончар); **Розумні, але наївні люди-утопісти гадали – будівництво нового життя треба розпочинати з театру** (Олесь Гончар). Варто зазначити, що оцінка автором повідомлення іншої особи як суб'єкта логічної діяльності віддзеркалюється за допомогою використання дієслів тих самих семантичних груп: логічної діяльності та оцінки, які входять до складу головної частини складнопідрядного об'єктно-з'ясувального речення.

Таке оформлення авторизації В.Д. Шинкарук називає експліцитним [15, с. 58]. Очевидно, що маркування інформації, висловленої в повідомленні як «чужої», неможливе без вказівки на її джерело, тобто за будь-яких умов потребує спеціальних формальних засобів вираження, пор.: **Технократ вважав, що з Баглая міг би вийти путящий інженер, але для цього йому треба менше катапультиватись у сфери ірреального, менше потопати в безпредметних візіях, від яких навряд чи може поліпшитись сортність майбутньої сталі** (Олесь Гончар) – **Чув, що з Баглая міг би вийти путящий інженер, але для цього йому треба менше катапультиватись у сфери ірреального, менше потопати в безпредметних візіях, від яких навряд чи може поліпшитись сортність майбутньої сталі**; **Думали, що з Баглая міг би вийти путящий інженер, але для цього йому треба менше катапультиватись у сфери ірреального, менше потопати в безпредметних візіях, від яких навряд чи може поліпшитись сортність майбутньої сталі** – здійснені трансформації засвідчують збереження семантичного відтінку «переказування» інформації, а отже, вказують на вторинність її походження.

Подібно до модального значення потенційності підставами твердження про необхідність можуть також виступати чинники об'єктивного і суб'єктивного характеру [4, с. 214–216].

Детермінувальний фактор об'єктивного характеру являє собою необхідну причину реалізації потенційної дії, що перебуває у сфері, незалежній від волі учасників ситуації необхідності, напр.: **Треба було поспішати, щоб до вечора дістатись хоч би до підніжжя гір** (Роман Іваничук); **Все, що минуло, здавалось йому тепер вервечкою снів, бо дійсність**

для нього починається нині, а **сни повинні канути навіки в небуття** (Роман Іваничук); **Перш ніж очищати, треба охолодити газ, знизити його температуру** – в цьому проблема (Олесь Гончар).

Суб'єктивізм детермінувального фактора ситуації необхідності зумовлений особистими інтенціями суб'єкта волевиявлення і не залежить від об'єктивних причин, напр.: *У Марії одразу виникає рішення. Вона повинна бути не просто одностороннім, не просто захопленою шанувальницею, ні, вона хоче бути помічницею, вона сама повинна щось робити* – налагоджувати зв'язки, передачу «Колокола», усіх видань «Вольной русской типографии» додому, на Україну і навпаки – матеріалів звіти (Оксана Іваненко); *І дивна річ: з першого слова мати повірила їм, відчула, що не повинно бути таємниць від цих людей, які віднині теж відповідають нарівні з нею, якщо не більше, за її таке буйне, невлаштоване душею*

дитя (Олесь Гончар); **Маючи схильність думати, що все повинно йти за їх планом**, ці люди дивуються тої ж миті, тільки-но події відбуваються інакше, причому вони часто ображаються навіть у тих випадках, коли справа їх самих не стосується (Роман Андріяшик).

Висновки. Таким чином, видається можливим твердити, що класифікація речень з модальним значенням необхідності за сферою виникнення детермінувального фактора відбувається у двох напрямках: з урахуванням колективності/індивідуальності його походження та суб'єктивного/об'єктивного характеру. Досліджувані одиниці поділяємо на конструкції, в яких детермінувальний фактор має колективне походження й об'єктивну природу, утворення з модальним значенням необхідності, що формується внаслідок дії детермінувального фактора індивідуального об'єктивного та індивідуального суб'єктивного характеру.

Література:

1. Баган М. Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 376 с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
3. Загнітко А.П. Функційність у синтаксисі. Граматики слов'янських мов: основа типології і характерології : тематичний блок. XV Міжнародний з'їзд славістів (20.08 – 27.08.2013, Мінськ, Республіка Білорусь). Київ : Вид-во ТОВ «КММ», 2013. С. 19–36.
4. Загородская Е.А. Модальность необходимости и ситуации необходимости в значении потребности (на материале французского языка). Теоретические проблемы функциональной грамматики : матеріали Всерос. науч. конф. (Санкт-Петербург, 26–28 сентяб. 2001 г.). Санкт-Петербург : Наука, 2001. С. 213–220.
5. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса : монографія, 5-е изд., стереотип. Москва : КомКнига, ЛКИ, 2007. 368 с.
6. Іваницька Н.Л. Трьохелементний присудок в українській мові. Українська мова і література в школі. 1973. № 1. С. 16–24.
7. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови : навчальний посібник. Київ : Либідь, 1995. 312 с.
8. Косенко К.О. Предикатна основа та семантико-граматична диференціація дієслівних зв'язок в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. НАН України. Ін-т укр. мови. Київ, 2010. 20 с.
9. Костусяк Н.М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 452 с.
10. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій : монографія, вид. 2-ге. Луцьк : РВВ «Вежа», 2004. 393 с.
11. Паславська А.Й. Заперечення як мовна універсалія: принципи, параметри, функціонування : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. 290 с.
12. Рогожа В.Г. Засоби вираження вольової модальності в текстах кодексів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2005. 16 с.
13. Ситар Г.В. Описові предикати з модальним компонентом в українській мові: структура й семантика. Лінгвістичні студії. Донецьк : ДонНУ, 2010. Вип. 20: На честь 55-річчя професора А.П. Загнітка. С. 145–151.
14. Телецька Т.В. Предметна модальність і модальність вірогідності у мові та мовленні (на матеріалі української, російської, французької та англійської мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. : 10.02.15 «Загальне мовознавство». Одеса, 2005. 20 с.
15. Шинкарук В.Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення : монографія. Чернівці : Рута, 2002. 272 с.
16. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

References:

1. Bagan, M. (2012). *Katehoriia zaperechennia v ukrainskii movi: funktsionalno-semantychni ta etnolinhvistychni vyjavy* [The category of negation in the Ukrainian language: functional-semantic and ethnolinguistic manifestations]. A monograph. Dmytro Burago Publishing House – Vydavnychy dim Dmytra Buraho. Kyiv. 376 p. [in Ukrainian].
2. Vykhovalyts, I.R. (1993). *Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys* [Grammar of the Ukrainian language. Syntax]. Textbook. Kyiv: Lybid. 368 p. [in Ukrainian].
3. Zagnitko, A.P. (2013). *Funktsiynist u syntaksysi. Hramatyky slovianskykh mov: osnova typolohii i kharakterolohii: tematychnyi blok* [Functionality in syntax. Grammars of Slavic languages: the basis of typology and characterology: thematic block]. *KMM Publishing House – Vyd-vo TOV «KMM»*. Kyiv. P. 19–36 [in Ukrainian].
4. Zagrodskaya, E.A. (2001). *Modalnost neobkhodimosti i situatsii neobkhodimosti v znachenii potrebnosti (na materiale frantsuzskogo yazyka). Teoreticheskie problemy funktsionalnoi grammatiki* [Modality of necessity and situations of necessity in the meaning of necessity (on the material of the French language). Theoretical problems of functional grammar]. *Materiali Vseros. nauch. konf. – Materials Vseros. science conference*. St. Petersburg: Nauka. P. 213–220. [in Russian].
5. Zolotova, G.A. (2007). *Kommunikativnie aspekty russkogo sintaksisa* [Communicative aspects of Russian syntax]. A monograph, 5th ed., stereotype. Moscow: KomKnyga, LKY. 368 p. [in Russian].
6. Ivanytska, N.L. (1973). *Trokhelementnyi prysudok v ukrainskii movi* [Three-element predicate in the Ukrainian language]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli – Ukrainian language and literature at school*. No. 1. P. 16–24 [in Ukrainian].
7. Karanska, M.U. (1995). *Syntaksys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy* [Syntax of modern Ukrainian literary language]. Teaching manual. Kyiv: Lybid, 312 p. [in Ukrainian].
8. Kosenko, K.O. (2010). *Predykatsna osnova ta semantyko-hramatychna dyferentsiatsiia diieslivnykh zv'iazok v ukrainskii movi* [Predicate base and semantic-grammatical differentiation of verb connections in the Ukrainian language]. *PhD's thesis. In-t ukr. movy – Institute of Ukrainian languages*. Kyiv. 20 p. [in Ukrainian].
9. Kostusiak, N.M. (2012). *Struktura mizhrivnyvnykh katehori suchasnoi ukrainskoi movy* [The structure of interlevel categories of the modern Ukrainian language]. A monograph. *Nats. un-t im. Lesi Ukrainky – National University named after Lesya Ukrainka*. Luts'k: Volyn. 452 p. [in Ukrainian].
10. Mirchenko, M.V. (2004). *Struktura syntaksychnykh katehori* [Structure of syntactic categories]. A monograph. Vyd. 2-he. Luts'k: RVV «Vezha». 393 p. [in Ukrainian].
11. Paslavskaya, A.Y. (2005). *Zaperechennia yak movna universalii: pryntsyipy, parametry, funktsionuvannia* [Denial as a linguistic universal: principles, parameters, functioning]. A monograph. *Vydavnychy tsestr LNU im. Ivana Franka – LNU Publishing Center named after Ivan Franko*. Lviv. 290 p. [in Ukrainian].
12. Rogozha, V.G. (2005). *Zasoby vyrazhennia volovoi modalnosti v tekstakh kodeksiv Ukrainy* [Means of expressing volitional modality in the texts of the codes of Ukraine]. *PhD's thesis*. Kyiv. 16 p. [in Ukrainian].
13. Sytar, G.V. (2010). *Opysovi predykaty z modalnym komponentom v ukrainskii movi: struktura y semantyka* [Descriptive predicates with a modal component in the Ukrainian language: structure and semantics]. *Linhvistychni studii – Linguistic studies*. Donetsk: DonNU. Vyp. 20: Na chest 55-richchia profesora A.P. Zahnitka – Edition 20: In honor of the 55th birthday of Professor A.P. Zagnitko. P. 145–151 [in Ukrainian].
14. Teletska, T.V. (2005). *Predmetna modalnist i modalnist virohidnosti u movi ta movlenni (na materialy ukrainskoi, rosiiskoi, frantsuzkoi ta anhliiskoi mov)* [Subject modality and modality of probability in language and speech (based on the material of Ukrainian, Russian, French and English languages)]. *PhD's thesis*. Odesa. 20 p. [in Ukrainian].
15. Shynkaruk, V.D. (2002). *Katehori modusu i dyktumu u strukturi rechennia* [Categories of mode and dictum in sentence structure]. A monograph. Chernivtsi: Ruta. 272 p. [in Ukrainian].
16. Shulzhuk, K.F. (2004). *Syntaksys ukrainskoi movy* [Syntax of the Ukrainian language]. A textbook. *Vydavnychy tsestr «Akademiia» – “Akademiya” Publishing Center*. Kyiv. 408 p. [in Ukrainian].

УДК 811.111-26.019

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.philol.2022.3.3>**Ліана КОЗЯРЕВИЧ-ЗОЗУЛЯ**

кандидат філологічних наук,
Київський національний лінгвістичний університет,
вул. Велика Васильківська, 73, Київ, Україна, 03150
ORCID: 0000-0003-1894-7713

Liana KOZIAREVYCH-ZOZULYA

PhD in Philology,
Kyiv National Linguistic University, Velyka Vasylkivska 73, Kyiv, Ukraine, 03150
ORCID: 0000-0003-1894-7713

ФАСЦИНАТИВНІ ЗАСАДИ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

FASCINATIVE FOUNDATIONS OF INTERPRETING ACTIVITY

Мета розвідки – висвітлення засад теорії fascinaції, дотичної до формування особистості усного перекладача та розвитку його професійної компетентності.

Методологія дослідження ґрунтується на поняттях fascinaції, мовної особистості перекладача та комплексної фахової компетентності перекладача. Феномен fascinaції трактуємо як спосіб оптимізації комунікації різними експансивними сигналами, що націлені на зміст і форму комунікативного повідомлення, впливають на його надійне сприйняття і забезпечують потрібну адекватну реакцію. Водночас мовна особистість усного перекладача визначається як сукупність мовних здібностей/ здатностей та вербальної/невербальної поведінки. До перекладацької компетенції входять взаємопов'язані підкомпетентності зі здатностями, знаннями, мовною поведінкою та навичками. Fascinативна мовна особистість усного перекладача знаходить вияв в особливих перекладацьких рішеннях, індивідуальному стилі, мовних та мовленнєвих засобах.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що у ній вперше розглядається феномен fascinaції у контексті вивчення мовної особистості перекладача, пропонуються принципи fascinaції діяльності усного перекладача, доведено роль fascinaції у перекладі. Fascinaція посідає суттєве місце в інформаційному просторі, оскільки здатна модифікувати інформацію, впливає на зміст інформації вербальними і невербальними формами. У цьому сенсі fascinaція є «супутником інформації», тим додатковим фоном, що її підсилює.

Висновки. Fascinaція в усному перекладацькому процесі постає як стимулювання, підвищення ефективності сприйняття на рівні реципієнта. Fascinативні емоційні елементи супроводжують інформаційний компонент повідомлення. Володіння fascinaцією свідчить про комунікативну компетенцію перекладача, який може самопрезентуватися як «професіонал». Fascinативна мовна особистість усного перекладача характеризується спроможністю керувати враженням, і особлива роль у цьому процесі належить саме першому враженню.

Ключові слова: fascinaція, усний переклад, імідж перекладача, артефактуальна fascinaція, голосова fascinaція, перекладацька компетенція.

The aim of the research is to highlight the principles of the fascination theory related to the formation of the interpreter's personality and the development of his/her professional competence.

The research methodology is based on the concepts of fascination, interpreter's linguistic personality and comprehensive professional competence of an interpreter. The phenomenon of fascination is interpreted as a way of optimizing communication with various expansive signals that target the content and form of the communicative message, affect its reliable perception and ensure the necessary adequate response. At the same time, the linguistic personality of an interpreter is defined as a set of linguistic abilities and verbal/non-verbal behavior. Translation competence includes interrelated sub-competencies with abilities, knowledge, language behavior and skills. The fascicular linguistic personality of an interpreter is manifested in specific translation decisions, individual style, verbal and nonverbal means.

The scientific novelty of the work lies in the fact that it is the first to consider the phenomenon of fascination in the context of studying the linguistic personality of an interpreter; to propose the principles of fascination of an interpreter's activity, and to prove the role of fascination in interpreting. Fascination occupies a significant place in the information space, since it is able to modify information, influences the content of information through verbal and non-verbal forms. In this sense, fascination accompanies information, this is an additional background that enhances it.

Conclusion. Fascination in the interpreting process appears as a stimulation, increasing the effectiveness of perception at the level of the recipient. Fascinative emotional elements accompany the information component of the message. Mastery of fascination indicates the communicative competence of the interpreter; who can present themselves as a "professional". The fascinative linguistic personality of an interpreter is characterized by the ability to manage the impression, and the first impression plays a special role in this process.

Key words: fascination, oral interpreting, interpreter's image, artefactual fascination, voice fascination, interpreter's competence.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У проєкції практичних завдань сучасне перекладознавство характеризується інтегрованим підходом і перебуває під впливом інших галузей гуманітарних студій – психології, політології, соціології, які визначають діяльність мовної особистості перекладача. До таких завдань потрапляє і феномен «**фасцинація**» (лат. *fascino*), що безпосередньо забезпечує продуктивність перебігу усного перекладу.

Феномен фасцинації трактуємо як спосіб оптимізації комунікації різними експансивними сигналами, що націлені на зміст і форму комунікативного повідомлення, впливають на його надійне сприйняття і забезпечують потрібну адекватну реакцію [10, с. 352].

У широкому сенсі фасцинація являє цілісну семіотичну систему, яка складається із сигналів-ефектів, що здійснюють магічно-чарівливу дію, яка стимулює і мобілізує асоціативно-емоційні складники психіки, миттєво викликає емоційні реакції, збуджує домінантну увагу, інтересу.

У вузькому сенсі фасцинація інтерпретується як суто комунікативне явище [10, с. 350], як спеціально організований вербальний та невербальний вплив, який спрямований на зменшення втрат семантичної і прагматичної важливої інформації, спрямований на максимальний сприятливий ефект на реципієнта для того, щоб встановити особливий комунікативний контакт, застосовуючи симпатію, довіру [10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом увага науковців-перекладознавців прикута до вивчення особливостей усного перекладу, переваг та недоліків, формування особистості усного перекладача [3; 11]. Усний переклад – це комунікативний процес. Це означає, що перекладачі є професійними комунікаторами, які допомагають співрозмовникам розмовляти один з одним. Фасцинація у перекладацькому процесі постає як стимулювання, підвищення ефективності сприйняття на рівні реципієнта. Фасцинативні емоційні елементи супроводжують інформаційний компонент повідомлення. Володіння фасцинацією свідчить про комунікативну компетенцію перекладача, який може самопрезентуватися як «професіонал». Перекладач теж має фасцинувати аудиторію. Для того щоб фасцинувати адресата, переклад повідомлення має набути емоційної забарвленості. Адже фасцинація будується на емоціях. Фасцинація слугує ефективним комунікативним феноменом із інтенціональ-

ною домінантою завоювання уваги адресата, створення позитивного враження через вербальні і невербальні засоби симпатії, захоплення, довіри з метою створення продуктивного перекладацького продукту. Крім того, перекладач повинен створити свій імідж як перекладача. Важливими складниками іміджу усного перекладача є мистецтво спілкування, етикет спілкування, індивідуальний образ, зовнішній вигляд та гарні манери.

Мета дослідження – висвітлення засади теорії фасцинації, дотичної до формування особистості усного перекладача та розвитку його професійної компетентності.

Виклад основного матеріалу. Фасцинація є близькою до «управління справленим враженням» (термін Е. Гофмана) у вигляді самопрезентації. Питання самопрезентації першим ґрунтовно висвітлив Е. Гофман, який дійшов висновку, що самопрезентація насправді спрямована на управління з боку індивіда враженням, яке він справив, задля контролювання поведінки інших людей, особливо їхніх реакцій [12, с. 200]. Вчений розглядав самопрезентацію як складний феномен – комплексну систему засобів і механізмів впливу на людей та управління враженням [12, с. 5]. Термін «самопрезентація» використовується у науковій літературі також у значенні, коли йдеться про засоби створення та контролю зовнішнього іміджу, тобто враження оточення про себе [7, с. 205].

Фасцинативна мовна особистість усного перекладача характеризується спроможністю керувати враженням, і особлива роль у цьому процесі належить саме першому враженню. Це складний психологічний феномен, який охоплює чуттєвий, логічний та емоційний компоненти. Перше враження фіксує усвідомлювані більшою чи меншою мірою узагальнено-оцінні судження про співрозмовника, які неодмінно містять елемент емоційного ставлення до людини, яка виступає суб'єктом сприйняття й оцінки. На основі манери мовлення і поведінки співрозмовника, його реакцій на висловлене і енергетики, яка від нього виходить, формується враження про особистість співрозмовника. За квантитативною оцінкою А. Боричева, перше враження на людину справляють насамперед наші жести, міміка та зовнішній вигляд (55%), потім те, як ми вимовляємо слова (38%) і тільки згодом – слова, які ми використовуємо у розмові (7%) [1, с. 108].

Модель усного перекладу вказує на необхідність врахування фактора фасцинації. Фасцинація притаманна усному перекладу, вона пронизує всі його етапи [8, с. 137]. Фасцина-

ція – це сигнал, який не лишає людину байдужою, пробиває будь-які фільтри її психологічної захищеності і захоплює мозок, нервову і гормональну системи, викликає раптову реакцію (позитивну чи негативну), паніку і, оминаючи свідомість, загострює критичність. Знаки і символи фасцинації спираються на найсильніші емоції й почуття: захоплення, переляк, шок тощо.

У разі комунікативного впливу інформаційна комунікація зводиться до мінімуму, відкриваючи простір для фасцинації. Переклад є двостороннім процесом, що охоплює породження мовлення, переклад і його сприйняття [3, с. 143]. Переклад неможливо звести лише до передачі повідомлення та його прийомів. Цілеспрямована передача інформації від одного учасника взаємодії до іншого може здійснюватися безпосередньо – у вигляді імпульсу, який орієнтує сприймальну систему про сенс і значення цих сигналів. Мета перекладача – передати певне повідомлення, а завдання слухача – адекватно сприйняти інформацію.

У перекладацькому процесі логічно виокремити власне інформативний та фасцинативний компоненти. Фасцинація посідає суттєве місце в інформаційному просторі, оскільки здатна модифікувати інформацію, впливає на зміст інформації вербальними і невербальними формами. У цьому сенсі фасцинація є «супутником інформації», тим додатковим фоном, що її підсилює.

Варто мати на увазі, що фасцинація й інформація є самодостатніми, вони не суперечать одна одній, а комбінуються. Проте в аспекті змісту та форми реалізації вони різні: фасцинація – це не зміст, а певні форми. Передача інформації, яка супроводжується порціями фасцинації, є більш ефективною і, як правило, досягає поставленої мети. Чим оригінальніше виражена фасцинація, тим сильніший ефект від неї. І навпаки, повідомлення, позбавлене фасцинації, недостатньо сприймається адресатом. Для успішної комунікації важлива наявність у повідомленні досить сильної фасцинації.

Адекватне сприйняття повідомлення визначається не стільки його реальним змістом, скільки властивістю самого повідомлення – його атрактивністю, іншими словами – фасцинацією, тобто повідомлення несе адресатові не лише інформацію, а й фасцинацію. Якщо інформація, іманентно пов'язана з логікою та аргументацією, вона вимагає осмислення. Фасцинація перебуває у площині інтенсивних емоцій (загострення уваги, здивування, відчуття задоволення та радості, побоювання та

страху тощо) і тим самим викликає сильний емоційний відгук.

На нашу думку, фасцинація поєднується з інформацією, утворюючи єдине ціле, і впливає на адресата паралельно з інформацією. Вони не вступають у протиріччя, а перебувають у єдності, сприяючи оптимізації комунікативного процесу. Можна стверджувати, що комбінування інформації та фасцинації сприяє більшій ефективності інформаційно-фасцинативного впливу. Спільно з інформацією фасцинація творить цілісну систему комунікації.

Перекладач як фасцинатор надсилає атрактивне повідомлення, що приваблює реципієнта. Від того, за допомогою яких засобів ми представляємо себе іншим, від того яке враження складається, залежить успіх перекладацької діяльності.

Основні функції фасцинації перекладача:

1. Функція мобілізації на активну дію.

Фасцинація у цьому аспекті виступає як збудний стимул, сильна мотивація. Фасцинативний сигнал не просто хвилює, а й мобілізує.

2. Функція емоційного захоплення.

У разі впливу фасцинативного сигналу в мозку блискавично формується домінанта, що скеровує роботу нервових центрів. Домінанта накопичує імпульси в центральній нервовій системі, одночасно гальмуючи активність інших центрів.

3. Функція емоційного тону.

Ці функції сприяють виконанню ролей перекладача:

1) діяти як міст для передачі ідей між комунікантами ефективним способом;

2) сприяти спілкуванню між сторонами, які не розмовляють однією мовою;

3) інтерпретувати значення та концепцію з мови оригіналу на мову перекладу видалення або додавання повідомлення;

4) забезпечити семантичну еквівалентність між вихідною та цільовою мовами та зберегти кожен окремий елемент інформації, який міститься в оригіналі повідомлення, у близькій формі, стилі, синтаксисі або на рівні реєстру без спрощення, уточнення або пропусків.

Питання успішності перекладу залишається актуальним. Для ефективності передачі й отримання інформації суттєвим фактором постає увага адресата. Для того щоб досягти ефекту в передачі інформації, варто зважати на обсяг інформації, канал зв'язку, аналізатор самого реципієнта (наприклад, він може бути налаштований на щось інше).

Управління сприйняттям повідомлення відбувається шляхом привернення його уваги,

що «запускає» відповідні механізми емоційного резонансу. Перекладач опиняється перед цілим комплексом потреб: він має завоювати увагу партнера, змусити його слухати і добитися розуміння та правильної реакції.

Саме тому до нової інформації додається певний шум в аналізаторі, який має завадити виконанню інших команд і тим самим створити сприятливі умови для сприйняття потрібної інформації. Цей шум у мозку Ю. Кнорозов підводить під поняття «фасцинація» [4, с. 44]. Шумом, який створюватиме сприятливі умови для сприйняття інформації, може бути будь-що, якщо воно спрямоване на зниження або повне блокування критичності. Одні й ті самі слова в умовах тієї чи іншої ситуації набувають зовсім іншого змісту, який є завжди індивідуально-особистісним: він зароджується у свідомості мовця, але не обов'язково стає зрозумілим слухачеві. Більше того, сама думка спричиняється різними потребами людини. За кожною думкою стоїть мотив, який є «первинною інстанцією» в процесі породження мовлення. Комуніканти спілкуються на рівні розуміння чи нерозуміння.

Вітчизняна дослідниця Т.Ю. Ковалевська сформулювала основні критерії такої вибірковості, а саме:

- Люди сприймають інформацію через фільтр власних інтересів та потреб.
- Люди приділяють увагу лише окремим аспектам інформації, яка їх цікавить.
- Люди часто бачать та чують те, що очікують побачити або почути, а не те, що є насправді [6, с. 224].

Учені в галузі психології довели, що негативні емоції розконцентровують увагу, перешкоджають слуханню, не дають зосередитися, щоб сприймати сказане [1, с. 32]. Причина неувagi під кутом зору психології криється в тому, що вся увага адресата концентрується не на інформації, а на ставленні до нього адресанта. І як результат, виникає захисна реакція, тобто відбувається зсув уваги, який блокує аналізаторську діяльність мозку, і адресовані партнерові слова вже ним не усвідомлюються. Цілком зрозуміло головне: щоб активізувати увагу, необхідно застосовувати фасцинацію.

Від того, у який спосіб відбуваються процеси прийому та обробки інформації, наскільки інтенсивно та доцільно діє зворотний зв'язок і демонструється зацікавленість у спілкуванні, великою мірою залежить успішність міжособистісної взаємодії. Успішному підтриманню комунікації сприяють дії з повернення уваги адресата до повідомлення та інтенсифікації його зацікавленості у ньому;

залучення слухача в процес передачі повідомлення та персоналізація цього процесу; перевірка розуміння, ступеня довіри. Ігнорування чинника інтересу та уваги співрозмовника, його реакцій може призвести до зниження якості комунікації, послаблення зворотного зв'язку і, як наслідок, до комунікативного дисбалансу та дискомфорту.

Отже, вважаємо, що фасцинація виступає прийомом оптимізації подачі інформації. Вона налаштовує на приймання інформації, робить її для слухача атрактивною та релевантною, створює відповідну установку, зумовлює рефлексію та вербальний відгук.

Спілкування є складним процесом, пов'язаним із подоланням різноманітних перешкод, з-поміж яких виокремлюють труднощі, деформації та бар'єри [11]. Вони пронизують міжособистісні стосунки, впливають на ефективність обміну інформацією, взаємодію та сприйняття людьми один одного. Невдале продукування або неадекватне сприйняття чи помилкове розуміння інформації спричиняє комунікативну невдачу [11], бар'єри (франц. *barrière* – перешкода). *Повідомлення, сповнене фасцинативних сигналів, змушують адресата налаштуватися на прийом* [9, с. 23]. *Призначення фасцинації полягає в оптимізації комунікативного процесу.*

Принцип фасцинації перекладача становлять п'ять постулатів:

1. Постулат привабливості – *Be attractive* (Будь привабливим).

2. Постулат довіри – *Be trustworthy* (Будь тим, що заслуговує на довіру).

3. Постулат щирого інтересу та поваги – *Express your sincere interest and respect to other people's feelings, choices and rights* (Виражай свій щирий інтерес і повагу до почуттів, виборів і прав інших людей).

4. Постулат прихильності до аудиторії – *Provide magnetic appeal and attraction to others* (Надавай магнетичну прихильність і увагу іншим).

Неабияку роль відіграє *артефактуальна фасцинація* перекладача. У разі формування першого враження артефакти завжди фіксуються адресатом як знак фасцинації або ж відсутності фасцинації.

Крім зовнішності, манер, *голосова фасцинація* перекладача виконує максимально важливу роль у сприйнятті його іншими учасниками перекладацького процесу. Голос – це той інструмент, за допомогою якого перекладач доносить своє повідомлення до аудиторії. Голос перекладача має привернути увагу слухачів, переконати їх. У такому разі розуміння «голосової компетенції» набуває поглибленого

значення. Тон, інтонація спонукають до контакту, що важливо для балансу довіри.

Ще один важливий засіб досягнення fascinaції – погляд [8, с. 24]. На початку перекладу особлива роль належить першому погляду співрозмовника. Свідоме сприйняття перекладача, як правило, започатковує зоровий контакт. Пильний погляд посилює ефект слова, приковує до себе, виконує таку важливу функцію, як емоційне підживлення.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, fascinaція – складний механізм, який необхідно залучати до процесу перекладу. Особистісна fascinaція перекладача сприяє формуванню його позитивного професійного іміджа. Перспективи подальшого дослідження fascinативних засад перекладацької діяльності вбачаються в гендерному дослідженні fascinативного профілю усного перекладача.

Література:

1. Боричев А. Теория межличностных отношений и когнитивные теории личности. Москва : Прайм-Еврознак, 2007. 128 с.
2. Вайсман Дж. Мастерство презентаций / Пер. с англ. А.Ю. Кураченко. Москва. 2000. 288 с.
3. Зінукова Н.В. Методика формування фахової компетентності усного перекладача у магістрів-філологів : результати експериментальної перевірки. Збірник наукових праць «Педагогічні науки», LXXX (1), 2017. С. 142–147.
4. Кнорозов Ю.В. Об изучении fascinaции. *Вопросы языкознания*. № 1. 1962. С. 42–50.
5. Ковалевська Т.Ю. Елементи НЛП у дослідженнях особистісної лінгвоментальності. *Філологічні науки*. Суми : СДПУ ім. А.С.Макаренка. 1999. С. 58–66.
6. Коваленко О.Г. Чинники атракції у міжособистісному спілкуванні. *Практична психологія та соціальна робота*. № 9. 2008. С. 13–17.
7. Козяревич Л.В. Fascinaція як форма самопрезентації. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. Випуск 14. КНЛУ. 2012. С. 204–211.
8. Козяревич Л.В. Fascinaция и эмпатия в аспекте перевода. *Вестник Московского государственного лингвистического университета. Языкознание*. Випуск 9 (669). Москва : ФГОУ ВПО МГЛУ. 2013. С. 136–144.
9. Козяревич Л.В. Fascinaция в коммуникации первого впечатления. *Актуальные вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков* : статьи и материалы четвертой международной научной конференции. Т. 2. Санкт-Петербург : Государственная Полярная Академия. 2012. С. 23–26.
10. Козяревич Л.В. Особливості fascinативної комунікації. *Наукові записки. Серія «Філологічні науки (мовознавство)»*. Вип. 105(2). Кіровоград : РВЦ КДПУ імені Володимира Винниченка. 2012. С. 350–354.
11. Усний синхронний переклад – найекстремальніший вид перекладу. URL: <https://everest-center.com/usnyj-synhronnyj-pereklad-najekstremalnishyj-vyd-perekladu/>.
12. Goffman E. Presentation of Self in Everyday Life Text. New York : Doubleday Anchor, 1959. 259 p.

References:

1. Borychev, A. (2007). Teoriya mezhlichnostnyh otnosheniy i kognitivnye teoriiy lichnosti [Theories of interpersonal relationships and cognitive theories of personality]. Moscow [in Russian].
2. Vaisman, J. (2000). Masterstvo prezentatsiy [Mastery of Presentations]. Moscow [in Russian].
3. Zinukova, N. (2017). Metodyka formuvannya fahovoyi kompetentnosti usnogo pereklada u magistriv-filologiv: rezultaty eksperimentalnoyi perevirky [Methodology of formation of professional competence in oral interpretation in masters-philologists: the results of experimental investigation]. *Zbirnyk naukovykh prac. Pedagogichni Nauky – Collection of Scientific Works. Pedagogical Sciences*. Uzhorod [in Ukrainian].
4. Knorozov, Yu. (1962). Ob izuchenii fascinaции [About studying of fascination]. *Voprosy Linguistiki. Voprosy yazykoznaniiya*. – The issues of Linguistics. Moscow [in Russian].
5. Kovalevska, T. (1999). Elementy NLP v doslidzhenniyah osobystisnoyi linguomentalnosti [NLP Elements in investigating personal linguomentality]. *Filologichni Nauki – Philological Sciences*. Sumy [in Ukrainian].
6. Kovalenko, O. (2008). Chynnyki atrakcii u mizhosobustisnomu spilkuванні [Reasons for attraction in interpersonal communication]. Kyiv [in Ukrainian].
7. Koziarevych, L. (2012). Fascinaciya yak forma samoprezentatsii [Fascination as a form of self-presentation]. *Problemy semantiki slova, rechennya ta tekstu – Problems of semantics of the word, sentence and text*, 14. Kyiv [in Ukrainian].
8. Koziarevych, L. (2013). Fascinaciya i empatiya v aspekthe perevoda [Fascination and empathy in the aspect of translation]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta – Messenger of Moscow State Linguistic University*. 9 (669). Moscow [in Russian].
9. Koziarevych, L. (2012). Fascinaciya v kommunikatsii pervogo vpechatleniya [Fascination in the communication of the first impression]. *Aktualnye voprosy filologii i metodiki prepodavaniya inostrnykh*

yazikov – *Topical questions of philology and methodology of teaching foreign languages*. T. 2. Sankt-Petersburg [in Russian].

10. Koziarevych, L. (2012). Osoblyvosti fascinatyvnoyi komunikacii [Peculiarities of fascinative communication]. *Naukovi Zapysky. Filologichni Nauky – Scientific Notes. Philological Sciences*. 105(2). Kirovograd [in Ukrainian].

11. Usnyi Synhronnyi Pereklad – naiekstremalnishyi vyd perekladu [Oral Simultaneous Interpretation as the most extreme type of translation]. Retrieved from: <https://everest-center.com/usnyj-synhronnyj-pereklad-najekstremalnishyj-vyd-perekladu/> [in Ukrainian].

12. Goffman, E (1959). *Presentation of Self in Everyday Life*. New York [in English].

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.philol.2022.3.4>**Наталя МАТОРІНА**

кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри полоністики і перекладу факультету філології та журналістики, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, Луцьк, Україна, 43025
ORCID: 0000-0001-6012-5663

Natalia MATORINA

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Doctoral Applicant of the Department of Polonistics and Translation of the Faculty of Philology and Journalism, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13, Voly Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0001-6012-5663

**НОВИЙ УКРАЇНСЬКОМОВНИЙ ПЕРЕКЛАД ОПОВІДАННЯ
БРУНО ШУЛЬЦА «КОМЕТА»¹****NEW UKRAINIAN LANGUAGE TRANSLATION OF BRUNO
SCHULZ'S STORY "COMET"**

Так, як перед Новим роком усі роблять підсумки, так само і в житті нації з ювілеями класиків та річницями історичних подій: це привід озирнутися на пройдений шлях, підбити підсумки, осмислити здобутки і втрати... Як там Ролан Барт говорив: кожне покоління мусить наново перекладати класику на свою мову.

Оксана Забужко

Художній переклад як оригінальний вид словесної творчості є однією з найважливіших форм міжкультурних взаємозв'язків, одним із найвагоміших виявів міждисциплінарної взаємодії. Переклад тексту літературного твору іншою мовою сприяє здійсненню як інтернаціоналізації надбань літератур усіх народів світу, так і збагаченню кожної національної культури, забарвлюючи її думками та образами великих письменників усіх часів і народів. Перекладачі є посередниками між народами, які спілкуються в різноманітніших сферах життя, а перекладені твори стають важливим стимулом розвитку багатьох національних мов, літератур, культур. Творча спадщина Бруно Шульца як яскравого представника галицького літературного пограниччя першої половини ХХ ст. в українських перекладах сучасних фахівців є неодмінним чинником спілкування між представниками різноманітного лінгвокультурного простору, а також взаємозбагачення різних культур.

Українською мовою художні твори Бруно Шульца перекладали Ю. Андрухович, А. Бондар, С. Бреславська, О. Бунда, Т. Возняк (зокрема, під псевдонімом Тарас Матіїв), Л. Герасимчук, І. Гнатюк, Т. Думан, В. Меньок, А. Павлишин (зокрема, під псевдонімом Андрюс Вишняускас), Л. Скоп, Б. Струмінський, А. Шкраб'юк, М. Яковина. Кожен із них є оригінальним професійним перекладачем із власним прочитанням Бруно Шульца. До потужного колективу фахівців долучилися О. Корчинська й Г. Хорунжа, які у співавторстві з Л. Скопом переклали шульцівське – із т. зв. «розпорошених» – оповідання «Комета».

Так сталося, що цей переклад став продовженням циклу перекладів окремих шульцівських оповідань, започаткованого земляком і великим шанувальником творчості Бруно Шульца Левом Андрійовичем Скопом ще в 2012 р.: тоді у дрогобицькому видавництві «Коло» окремою книжкою було надруковано оповідання «Склепи цинамонові» в перекладі української художниці й мистецтвознавиці Тетяни Думан та українського іконописця-мистецтвознавця, художника-реставратора, поета, музиканта Лева Скопа (*Шульц Б. Склепи*

¹ Шульц Б. Комета: оповідання / Kometa / переклад з польської О. Корчинської, Г. Хорунжої, Л. Скопа; ілюстрації Тетяни Думан. Дрогобич: Коло, 2022. 120 с.: іл.

цинамонові / *Sklepy cynamonowe* / пер. з пол. Т. Думан, Л. Скоп. Дрогобич: Коло, 2012. Вид. 1. 72 с.; друге видання вийшло друком у 2020 р.: Шульц Б. Склети цинамонові / *Sklepy cynamonowe* / пер. з пол. Т. Думан, Л. Скоп. Дрогобич: Коло, 2020. Вид. 2. 72 с.). У 2020 р. опубліковано оповідання «Птахи» в перекладі Ольги Бунди, Тетяни Думан та Лева Скопа (Шульц Б. *Птахи* / *Ptaki* / пер. з пол. О. Бунда, Т. Думан, Л. Скоп. Дрогобич: Коло, 2020. 64 с.).

І ось у 2022 р. – році трьох ювілейних дат Бруно Шульца – 130-ої річниці від дня народження, 100-річчя від початку літературної діяльності письменника, 80-их роковин від дня трагічної загибелі – у тому ж дрогобицькому видавництві «Коло» побачив світ ще один українськомовний переклад шульцівського оповідання «Комета», про який ішлося вище. Дотепер українською мовою оповідання «Комета» перекладали Тарас Возняк (Возняк Т. Бруно Шульц. Повернення. Львів, 2012. С. 169–191) і Юрій Андрухович (Шульц Б. Цинамонові крамниці та всі інші оповідання в перекладі Юрія Андруховича: оповідання / пер. з пол. Київ, 2012. С. 348–368).

Цікавим є вибір шульцівських оповідань для зазначеного циклу. Згідно з наукометричним дослідженням авторки рецензії, найбільше перекладів – по шість – мають оповідання «Птахи», яке перекладали М. Яковина, І. Гнатюк, А. Шкраб'юк, Ю. Андрухович, О. Бунда, Т. Думан і Лев Скоп, Л. Герасимчук (разом 8 перекладачів ↔ 6 перекладів, зокрема 5 одноосібних і 1 колективний – три співавтори), і новела «Цинамонові крамниці» у перекладі І. Гнатюка, А. Шкраб'юка, Т. Возняка, Ю. Андруховича, Т. Думан і Лева Скопа, Л. Герасимчука (7 перекладачів → 6 перекладів, зокрема 5 одноосібних і 1 колективний – два співавтори). Найменше перекладів – по два – мають 11 шульцівських оповідань, зокрема т. зв. «розпорошені», у тому числі й оповідання «Комета»; лише нещодавно віднайдене оповідання «Ундуля», перекладене один раз С. Бреславською.

Скрупульозний аналіз нового українськомовного перекладу оповідання Бруно Шульца «Комета» Ольги Корчинської, Галини Хорунжої та Лева Скопа ще попереду, він потребує певного часу для читання й перечитування, порівняння з іншими перекладами тощо. Охарактеризувати ж його окремі особливості, зокрема й порівняно з перекладами вже наявними, спробуємо вже зараз. Серед позитивних характеристик чергового перекладу шульцівського твору можна відзначити такі:

– українськомовний переклад оповідання Бруно Шульца «Комета», як на нас, максимально наближений до шульцівського оригіналу. Це й не дивно: у «Заключному слові» до перекладу «Птахів» Лев Скоп писав: «Книжечки з цього циклу вирізняються тим, що кожна – це спроба максимально наблизити переклад оповідань до мови оригіналу. У цій версії такої автентичності намагались досягти, залишаючи максимально багато лексики, характерної для спільного діалекту українців і поляків, які проживали тоді поряд з Шульцом у Дрогобичі» (с. 48). Порівняймо: в оригіналі й новому перекладі відповідно → *bezmyślne swierkanie wróbli* – безмисльне цвірінькання горобців (с. 12); *do serc kobiesych* – до серць кобим (с. 22); *Nie było wypadku żeby odmówił posłuszeństwa* (с. 63) – Не було випадку, жебу відмовився слухатись (с. 62); *gdy wuj Edward alarmował rozpaczliwie* (пол. *alarmować* – піднімати тривогу, бити на сполох) – коли вуйко Едвард розпачливо алярмовав (с. 98); відповідно в перекладі Ю. Андруховича → *бездумне цвірінькання горобців* (с. 349); *do жіночих сердець* (с. 351); *Не було випадку, щоб він виявив непослух* (с. 359); *Поки дядько Едвард розпачливо сигналив* (с. 366); у перекладі Т. Возняка → *бездумне цвірінькання горобців* (с. 170), *до жіночого серця* (с. 173); *Не було випадку, щоб він вчинив спротив* (с. 181); *вуйко Едвард розпачливо волав на твалт* (с. 188); і навіть більше, варіант, ближчий до української мови, іноді замінюється полонізмом, як-от: *dosiadał welocypedu* – сідав на ровер (пол. *rower* – велосипед) (с. 23); *сідав на велосипед* (с. 352); *пересісти на велосипед* (с. 173) тощо. Заради об'єктивності треба акцентувати, що такий підхід, попри те, що відрізняє окреслений переклад від перекладів Т. Возняка чи Ю. Андруховича, зазвичай не ускладнює читання новели й не потребує численних додаткових коментарів чи роз'яснень, інакше кажучи, перекладачам практично вдалося досягти своєї мети;

– наявність оригінального шульцівського польськомовного тексту разом з українськомовним перекладом; таке розміщення особливо в пригоді стане тим читачам, які мають змогу читати оригінал, але беруть до рук перекладацькі адаптації, здійснені різними фахівцями, шукаючи і знаходячи в різних перекладах не лише буквальні відповідності оригіналу чи то відмінності, а й неповторний перекладацький голос;

– видання містить ілюстрації Тетяни Думан, які сприймаються як чудовий приклад гармонійного порозуміння між шульцівською прозою та образотворчим втіленням її в ілю-

страціях іншого художника; зазвичай це відтворення рисунковими прийомами сюжетно-тематичного боку оповідання Бруно Шульца, коли зміст і деталі словесного твору є майже тотожними змісту ілюстрації; інші малюнки за допомогою рисувальних прийомів і засобів передають враження від словесної дійсності; деякі допомагають читачеві «вичитати» з оповідання окремі подробиці побуту, звичаїв, архітектури тощо шульцівської Галичини. Вочевидь, ілюстрації Тетяни Думан сприяють глибшому розумінню українськомовного твору Бруно Шульца. Можливо, ілюстраціям можна було б дати назви, як це сталося у випадку з оприлюдненням першодруку оповідання польською мовою в часописі «Wiadomości Literackie» у 1938 р., який з'явився з рисунками Егги ван Гаардт (Egga van Haardt). Уперше текст був проілюстрований, за згодою Бруно Шульца, не самим митцем. Егга ван Гаардт – єдина, кому Шульд, сам художник, дозволяв це робити – створювала ілюстрації у стилі, який відрізнявся від стилю Бруно Шульца, і сприймалися вони радше як метафори, а не ілюстрації, але при цьому мали назви, як-от: «Місяць» [*Księżyc*], «Божевільна Тлюя» [*Wariatka Thuja*], «Аделя і крамарчук» [*Adela i subiekt*], «Сарабанда Тлюї» [*Sarabanda Thui*], «Дивний батько» [*Dziwny ojciec*], «Експерименти з дядьком Едвардом» [*Eksperymenty z wujem Edwardem*] тощо. Нагадаємо, що у книжковому форматі новела вперше опублікована у виданні *Bruno Schulz. Sklepy synamionowe. Sanatorium pod Klepsydrą. Kometa / wstęp A. Sandauer. Kraków, 1957. 368 s.* уже без ілюстрацій Егги ван Гаардт;

– у книзі є схематична мапа пов'язаних із Бруно Шульцом місць Дрогобича, як-от: вулиця Крокодилів, Державна гімназія ім. короля Владислава Ягайла, Вілла Б'янки, колишня вілла бургомістра, будинок Бруно Шульца, місце загибелі Бруно Шульца, родинний будинок Бруно Шульца, вулиця Бруно Шульца, колишня загальна жіноча професійна школа тощо, свого роду екскурсійний путівник шульцівськими місцями українського Дрогобича;

– окремо хотілося б зупинитися на неординарному художньому оформленні видання, яке сприймається як зразок поліграфічного

мистецтва й мистецтва ілюстрації. Сучасного читача майже неможливо нічим здивувати. Але не цього разу: побачивши маленьку книжечку, мимоволі починаєш захоплюватися створеною красою. Видання виконано у форматі т. зв. захалявної книжечки – мініатюрного малоформатного видання зручного, компактного, змістовного та невеликого обсягу (так, «Захалявні книжечки» – це не лише про невеликі саморобні зошити, куди Т.Г. Шевченко в 1847–1850 рр. записував свої поезії). Спілкування з такою книгою створює особливу атмосферу, яка спонукає читача заглибитися в мистецький простір і налаштуватися на прекрасне, що так само сприяє популяризації читання (на жаль, читачів «живих» книг сьогодні стає все менше й менше). Такий формат особливо ідеальний для мобільного використання – береш книжечку до сумки й читаєш за будь-якої влучної нагоди.

Безумовно, пригнічує факт надзвичайно замалого накладу видання – лише 500 примірників. Книжки таких авторів у такому виконанні повинні бути доступними широким верствам українців. Сподіваємося, що ситуація у книжково-видавничій галузі найближчим часом усе ж таки зміниться на краще, тиражі буде збільшено, відповідно розшириться коло читачів, якісна й актуальна українськомовна література стане більш популярною і доступною.

Отже, рецензована праця є свідченням прагнення перекладачів вшанувати пам'ять знаного митця в ювілейний рік, а також сприймається вагомим внеском у розвиток сучасної української культури загалом і шульцівського літературно-перекладацького дискурсу зокрема. Авторка висновковує, що шульцівські оповідання можуть бути перекладені українською безліч разів, і кожен із подальших перекладів суттєво відрізнятиметься від попереднього, як це і сталося з перекладом оповідання «Комета» Ольги Корчинської, Галини Хорунжої і Лева Скопа. Маємо надію, що українськомовну шульціану й надалі будуть поповнювати нові переклади, а шульцівську українську спільноту (і не лише) – нові пошанувальники творчості митця світового рівня, що загалом посприяє пришвидшенню повернення Бруно Шульца до українського культурно-мистецького сьогодення.

УДК 37.13:9881

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.philol.2022.3>.**Людмила ПОЛІЩУК**

кандидат педагогічних наук, доцент Житомирського державного університету імені Івана Франка,
вул. Пушкінська, 48, Житомир, Україна, 10020
ORCID: 0000-0002-9468-5412

Тетяна ПУШКАР

кандидат педагогічних наук, доцент Житомирського державного університету імені Івана Франка,
вул. Пушкінська, 48, Житомир, Україна, 10020
ORCID: 0000-0001-5060-7167

Liudmyla POLISHCHUK

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Zhytomyr State University named after Ivana Franka, Pushkin Street,
48, Zhytomyr, Ukraine, 10020
ORCID: 0000-0002-9468-5412

Tetiana PUSHKAR

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Zhytomyr State University named after Ivana Franka, Pushkin Street,
48, Zhytomyr, Ukraine, 10020
ORCID: 0000-0001-5060-7167
tatpushkar68@gmail.com

ЖАНРОВО-СТИЛІСТИЧНІ ВІДТВОРЕННЯ РОМАНУ ВІЛЬЯМА ТЕККЕРЕЯ «ЯРМАРОК МАРНОСЛАВСТВА» В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

GENRE-STYLISTIC RECREATIONS OF WILLIAM THACKERAY'S NOVEL "VANITY FAIR" IN THE UKRAINIAN TRANSLATION

У статті розглядається художній переклад як один із найскладніших видів письмового переказу. Художній переклад є потужним чинником взаємодії літератур і культур, що здійснюється на рівні взаємовпливу стилю, жанрів і проблематики. Але кожний переклад містить певні зміни в порівнянні з оригіналом, тому хоча і переклад і не є цілком самостійною роботою, але новим витвором мистецтва із залученням світогляду перекладача крізь призму переконань письменника. Дослідження у лінгвоперекладацькому аспекті В.М. Теккерея «Ярмарок марнославства» розкривають жанрово-стилістичні відтворення в українському перекладі. Композиція роману в основному побудована на сходженні та розбіжності двох сюжетних ліній, що дозволяє звести разом велику кількість героїв роману. Автор постійно підсилює драматичність подій, що відбуваються з персонажами роману, щоб ми змогли сприйняти ідею В. М. Теккерея про марність і суєтність зусиль героїв, про втрату цінностей і любові. Однак, зовнішня фокалізація іноді поступається місцем внутрішньої і автору вдається передати психологічний персонажів, що підвищує художню цінність твору і урізноманітнює стиль роману. Наявність в англійській мові великої кількості полісемічних лексичних одиниць, а також стислість викладу, яка можлива завдяки наявності ряду певних граматичних конструкцій та словоформ, стає причиною необхідності введення додаткових лексичних одиниць. Однак, деякі відмінності у вживанні викликають опущення окремих лексем англійського речення при перекладі українською мовою. Використання автором таких стилістичних підходів, пояснює широке використання різних способів міжмовної передачі безеквівалентних лексичних одиниць, а також перекладацьких трансформацій. В статті здійснено переклад українських стилістично маркованих одиниць досліджуваного роману і проаналізовано застосування певних лексико-граматичних перекладацьких трансформацій.

Ключові слова: лексичні та граматичні трансформації, жанрові особливості, художні прийоми, авторські неологізми, граматичні прийоми.

The article considers artistic translation as one of the most difficult types of written translation. The main feature of the artistic style is a strict adherence to the norms of the national literary language of all forms of speech and admiration for the well-known traditions of some language tools. Therefore, any translation may contain certain changes compared to the original, but the accuracy of the translation depends on the number of such changes, so it should be minimized as much as possible. Research in the language-translation aspect of W.M. Thackeray's "Vanity Fair" reveals the genre-stylistic reproduction in the Ukrainian translation. Research in the language-translation aspect of W.M. Thackeray's "Vanity Fair" reveals the genre-stylistic reproduction in the Ukrainian translation. The composition of the novel is mainly built on the convergence and divergence of two storylines (Emilia and

Becky), which provides it with a certain coherence and allows a large number of characters to be judiciously and systematically brought together. The constant presence of the author is justified by his intention. He deliberately weakens the drama of the events that happen to the characters, so that we consider, or rather perceive, Thackeray's idea about the futility and vanity of the efforts of these "heroes" – only puppets on strings, about the replacement of values and the loss of true knowledge about the truth and love. Nevertheless, a fixed external focalization sometimes gives way to an internal one, and the author manages to gain psychological insight into the souls of the characters, which increases the artistic value of the work and diversifies the style of the novel. The presence of a large number of polysemic lexical units in the English language, as well as the brevity of the presentation, which is possible due to the presence of a number of certain grammatical constructions and word forms, become the reason for the need to introduce additional lexical units. However, some differences in usage in some cases cause the omission of individual lexemes of an English sentence when translated into Ukrainian. These phenomena explain the wide use of various methods of interlanguage transfer of non-equivalent lexical units, as well as translation transformations. In the article, the translation of the Ukrainian stylistically marked units of the studied novel is carried out and the use of certain lexical-grammatical translation transformations is analyzed.

Key words: lexical and grammatical transformations, genre features, techniques, author's neologisms, grammatical techniques.

Художній твір є основним об'єктом літературознавчого вивчення, який забезпечує зв'язок реальності та вигадки, ідеї та її втілення; він дозволяє змінювати свідомість читача і дає можливість поглянути ситуацію з різних позицій протягом певного відрізка часу.

Стиль художньої мови об'єднує безліч різноманітних рис, формуючи єдність з розрізнених компонентів і особливостей, що відрізняють цей стиль від інших стилів літературної мови.

Вивчення художнього перекладу передбачає глибокий аналіз стилю написання матеріалу, що дозволяє проявити свою індивідуальність, та оригінальність стилю автора, яка проявляється в його творах і пов'язана з унікальністю літератури як мистецтва.

Однак, особливість проблеми художнього перекладу визначається не лише різноманітністю представлених у ньому мовних стилів, а й лексико-граматичними елементами, які вимагають функціональної відповідності в мові перекладу. У дослідженні художнього перекладу також серйозні питання про мовні форми, мовну природу образів, художньо-семантичні функції мовних категорій.

Багато сучасних теоретиків перекладу знаходяться у постійному пошуку та прийнятті рішення щодо вибору: збереження культуро-стилістичних елементів першоджерела чи адаптуванні їх до історико-стилістичних реалій мови перекладу [3].

Теорію художнього перекладу вивчали і описували в своїх наукових працях низка українських дослідників, зокрема, А. Г. Гудманян, В. В. Домецька, Р. П. Зорівчан, В. І. Карабан, Л. В. Коломієць, Т. Є. Некряч, О. В. Ребрій, О. М. Фінкель, О. І. Чередниченко.

Це припущення, на якому базуються теоретичні розвідки перекладознавців, які підтримують концепцію «літератури як системи» – А. Лефевр [6], Г. Турі [8], Т. Германс [5].

Основна мета художнього твору – збереження індивідуального стилю. Індивідуаль-

ний стиль автора є взаємопов'язаною системою змісту зі словесними засобами і способами їх вираження.

В художній літературі використовується образ. Оразність авторів ґрунтується на мовних категоріях, зв'язки між якими тісні й безпосередні. Це відрізняє художню літературу від наукової, ділової літератури та газетного паперу, де мовні форми, що використовуються для вираження понять, відіграють менш активну або нейтральну роль. У художній літературі мовні форми можуть вступати в дуже активну взаємодію зі змістом образів або з цілими системами образів, визначати характер їх розуміння.

Отже, мета нашої статті – окреслити стилістичні особливості художнього твору в аспекті перекладознавства та визначити прийоми перекладу художнього тексту для надання емоційного ефекту. Роман Вільяма Теккерея «Ярмарок марнославства», який переповнений лексико-стилістичними прийомами, дає нам можливість аналізувати лексико-граматичні трансформації і прокоментувати жанрово-стилістичні особливості перекладу.

Роман Вільяма Теккерея «Ярмарок марнославства» – роман-огляд, де вирішальна сюжетна роль належить не тільки автору, а й герою авантюри (кар'єрної) долі, непередбачувані повороти якої відкривають для письменника можливість дати збірну картину суспільства [3].

В основі роману є іронія, яка є художнім вираженням авторського сприйняття, продемонстрованого у вигляді контекстуальної і текстової категорій. У романі автор з іронією описує сімейно-особистісні відносини, де особливо чітко проглядається етичний аспект буття. Іронічні етичні оцінки письменника, а саме неприйняття будь-яких проявів позерства, фальші, штучності допоможуть читачам виокремити власні критерії добра і краси. Саме тому, роман В. Теккерея «Ярмарок марнославства» не втратив гостроти

свого звучання. Гостре жало пера письменника не щадить нікого, однаково висміюючи і сліпу любов, і добровільне рабство, і способи побудови кар'єри в суспільстві, і марнославство самих представників цього суспільства. Таким чином, роман являє собою сукупність жанрів, що дозволяє автору жонглювати ними, розкриваючи характер персонажів і формуючи власний індивідуальний стиль.

Широкий спектр виразних засобів, що використовуються автором: від епітетів до розгорнутих метафор, поєднують унікальні комбінації значень, дозволяє доповнити загальну картину твору «семантичними півтонами», які й надають реалістичність розповіді, відтіняючи та уточнюючи образи персонажів та їх оточення [2].

«Ярмарок марнославства» – виразна назва, яка окреслює сучасне суспільства. Саме тому переклад назви твору українською мовою, будучи еквівалентним оригіналу, не є єдиним можливим, оскільки у слова «vanity», як мінімум, два еквіваленти: 1) марнославство; 2) метушня. Слід згадати, що англійською назва роману звучить глибше, оскільки вміщує оби-два значення, на відміну від української назви.

«Ярмарок марнославства» не є прикладом класичного роману, що і підкреслює автор у підзаголовку «Роман без героя», який може бути розшифрований по-різному. До В. Теккерея прозові оповідання будувалися як розповідь про долю героя (Сервантес, Дефо, Філдінг, Скотт, Діккенс). Як пише сам автор: «*If this is a novel without a hero, at least let us claim to a heroine. No man in the British army which has marched away, not the great duke himself, could be more cold and collected in the presence of doubts and difficulties, than the indomitable little aide-de-camp's wife*» [4].

У даній статті, ми спробуємо показати, що автор у кожній сцені, у кожному рядку намагається послабити драматизм, можливий трагізм ситуації. Теккерея не бачить трагізм у житті героїв «Ярмарку» і не ставить за мету показати його читачеві. Події та життя героїв для нього лише інструмент, якимось збільшувальне скло, крізь яке ми бачимо суєту, марність життя. Теккерея хоче, щоб наше око не розглядало саме скло, але проникало далі – крізь лупу [1].

«Голос» роману – без сумніву, голос автора – лялькаря протягом усього твору. «Ярмарок марнославства» – твір з явним типом оповідача, і якому автор:

– посилається на себе в першій особі: «*I, for my part, have known a five-pound-note to interpose and knock up a half century's attachment between two brethren; and can't but*

admire, as I think, what a fine and durable thing Love is among worldly people»...[5];

– безпосередньо звертається до читача: «*My dear sir, there were no men at Miss Pinkerton establishment...*»; «*I know that the tune I'm piping is a very mild one...and must beg the good-natured reader to remember...*» [5];

– пропонує пояснення, коли в них виникає необхідність: «*A very stout, puffy man, in buckskins and Hessian boots, with several immense neck cloths, that rose almost to his nose, with a red striped waistcoat and an apple green coat with steel buttons almost as large as crown pieces (it was the morning costume of a dandy of blood of those days)...*» [5];

– використовує величезну кількість риторичних питань, тим самим спонукаючи нас до роздумів, а точніше, змушуючи наші думки текти у певному руслі: «*What causes young people to "come out", but the noble ambition of matrimony? What sends them trooping to watering places? What causes them to labour at piano-forte sonatas, and to learn 4 songs from a fashionable master at a guinea a lesson...?*» [5];

– насичує фразами оцінки та відображає емоції оповідача: «*But though virtue is a much finer thing, and those hapless creatures who suffer under the misfortune of good looks ought to be continually put in mind of the fate which awaits them; and though, very likely, the heroic female character which ladies admire is a more glorious and beautiful object than the kind, fresh, smiling, artless, tender, little domestic goddess, whom men are inclined to worship – yet the latter and inferior sort of women must have this consolation – that the men do admire them after all...*» [5];

– перериває перебіг подій, щоб дати коментар більшого чи меншого обсягу: «*Miss Crawley was, in consequence, an object of great respect when she came to Queen's Crawley, for she had a balance at her banker's which would have made her beloved anywhere*» [5];

«*What a dignity it gives an old lady, that balance at the banker's! How tenderly we look at her faults...*» [5];

– дає аналіз минулого і майбутнього своїх героїв: «*But as we are to see a great deal of Amelia, there is no harm in saying that she was a little dear creature...*» [5].

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що «голос» явного типу оповідача чітко визначено у творі Теккерея, причому протягом усього «Ярмарку марнославства» цей «голос» належить одній людині. Якщо говорити про фокалізацію, то слід зазначити, що розповідь обмежена (або, навпаки, розширена) до сприйняття цієї людини, тобто, автора.

Однією з найбільш характерних особливостей авторського стилю є використання поширених, складносурядних і складнопідрядних речень: «*If there is any exhibition in all Vanity Fair which Satire and Sentiment can visit arm in arm together; where you light on the strangest contrasts laughable and tearful: where you may be gentle and pathetic, or savage and cynical with perfect propriety: it is at one of those public assemblies, a crowd of which are advertised every day in the last page of the «Times» newspaper; and over which the late Mr. George Robins used to preside with so much dignity*» [9].

Це можуть бути складнопідрядні речення з одним або декількома однорідними підрядними умовами, причинами, поступками, визначальними підрядними, обставинними підрядними місцями, часом і т.д. Звичайно, багатослівність сама по собі була невід'ємною частиною стилю письменників, сучасних В. Теккерею, але це лише поверхове пояснення використання наддовгих речень.

Використання великої кількості однорідних підрядних речень дозволяє автору описати предмет з різних сторін, показати різноманіття та складність життєвих ситуацій.

Слід зазначити, що така побудова речень веде до ретардації (retardation). Автор хоче домогтися трохи більше напруженого, а не гострішого сприйняття своїх ідей [10].

Єдинопочаток, або анафора, та паралельні конструкції також є відмінною рисою стилю. Обидва ці прийоми сприяють ритмічній організації тексту та акцентують головну думку речення. Частки, що протиставляються всередині паралельних конструкцій, створюють єдиний образ, що чітко сприймається читачем.

У своїх міркуваннях автор часто вживає власні імена (вигадані чи реальні – невідомо): назви вулиць, газет, місць, імена знайомих (*Mr. Hammerdown, Mr. George Robins, the «Times» newspaper i m. d.*). Як і в інших творах, ці деталі дозволяють нам вірити автору, за їх допомогою він перетворює абстрактні ідеї на конкретні події [7].

З цим прийомом пов'язаний і інший: автор цитує всіх цих Джонів і Робінсонів («*I got this box at old Dive's sale – Pincher says handing it round, «one of Louis's mistresses – pretty thing, is it not? – sweet miniature»...*») [7].

Інші літературні прийоми і засоби не заслуговують на таку пильну увагу, оскільки є невід'ємною частиною будь-якої розповіді і не виконують специфічних функцій, що відповідають задуму письменника.

Найбільш яскраво це проявляється у експозиції героїв. Розглянемо опис Емілії. До

нього включено інформацію, власниками якої можуть бути інші пансіонерки, міс Джемайма, бідна судомийка, дочка кривої піріжниці, тобто всі ті, про яких автор сказав, що «Емілія мала їх до себе». Наведемо невеликий уривок та проаналізуємо його.

«*...her face blushed with rosy health, and her lips with the freshest of smiles, and she had a pair of eyes which sparkled with the brightest and honestest good-humour; except indeed when they filled with tears, and that was a great deal too often; for the silly thing would cry over a dead canary bird... 'Send me letters... 'said Miss Saltire (who, by the way, was rather shabby)... little Laura Martin (who was just in round-hand) took her friends hand and said...»* [3].

У даному випадку погляди автора та героїв не протилежні за змістом, не йдуть паралельно, доповнюючи один одного. Оцінка автора хіба що охоплює оцінку героїв. Замість схеми перетину (*overlapping*), ми запропонуємо схему включення (*inclusion*).

Також, спостерігаються й випадки трансформації – переходу позиції «зсередини» в позицію «ззовні»: «*In order to maintain authority in her school, it became necessary to remove this rebel, this monster, this serpent, this firebrand*; (взята поза контекстом, ця фраза могла б послужити прикладом внутрішньої фокалізації – ми проникаємо у щирі та емоційні переживання міс Пінкертон, але далі позиція «зсередини» плавно зісковзує на авторську) *and hearing about this time that Sir Pitt Crawley's family was in want of a governess, she actually recommended Miss Sharp for the situation, firebrand and serpent as she was*» [3]. Інший приклад: «*She insisted upon Rebecca accepting the white cornelian and the turquoise rings, and a sweet sprigged muslin, which was too small for her now, though it would fit her friend to a nicety*» [3]. В українському перекладі слова «чудесне ситцеве плаття» (і особливо зменшувально-пестливий суфікс) дають нам зрозуміти, що автор як би цитує своїх героїв, особливо коли порівнює постаті дівчат, тому що тут це робиться не з естетичної, а скоріше, з математичної точки зору. Або, наприклад: «*Should you? – said Joseph, with a most killing tenderness; and was no doubt to follow up this artful interrogatory by a question still more tender...when, oh, provoking! The bell rang for the fireworks...»*. «*Oh, provoking!*» (Яка досада!) – Вигукує Беккі, але не автор [3].

Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що використовуючи внутрішню фокалізацію, В. М. Теккерею дає нам можливість домогтися інсайту психологічного стану героя, практично злитися з ним і буквально бачити світ

та інших дійових осіб його очима, що, звичайно, веде до надзвичайно гострого сприйняття читачем подій, які аж ніяк не можуть

виходити від героя. Саме такий підхід в написанні, послаблює драматизм життєвих ситуацій, що відповідає задуму автора.

Література:

1. Вахрушев В. С. В. М. Теккерей творчість письменника. URL: topkatalog.at.ua/load/biografiji/tek-kerej_viljam-mejkipis/28-1-0927 (дата звернення : 20.02.2023).
2. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту. Навчальний посібник для студентів старших курсів факультетів англійської мови. Вінниця: Нова Книга, 2004. 272 с.
3. Линтвар, О. М. Лінгвостилістичні засоби вираження ідіостилію В. М. Теккерей в оригіналі і перекладі (на матеріалі тексту роману «Ярмарок суєти» і його екранізацій) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 – Перекладознавство; Нац. авіац. ун-т. Одеса, 2015. 260 с.
4. Halverson S. The concept of equivalence in translation: much ado about nothing. Target. 1997. № 9 (2). P. 207–233.
5. Hermans T. On Translating Proper Names, with Reference to De Witte and Max Havelaar. Modern Dutch Studies. A volume of essays in honour of Professor Peter King. L. : Athlone, 1988. P. 11–24.
6. Lefere A. Translation : Its genealogy in the West. Translation, history and culture. L., 1995. P. 13–28.
7. Thackeray W. M. Vanity Fair. Saint Petersburg: Palmyra, 2017. 429 p.
8. Toury G. The nature and Role of Norms in Literary Translation. Literary and Translation : New Perspectives in Literature Studies. Leuven : Acco, 1995. P. 83–100.
9. Woodsworth J. Historischer Handbuch Translation. Tubingen, 2006. 405 s.
10. Weisgerber J. Satire and irony as means of communication. Comparative literature studies. Vol. 10. № 2. M., 1973. P. 157–172.

References:

1. Varhushev V. S. (2013). V. M. Tekkerey : tvorchist pysmenyky. Rezhym dostupu : topkatalog.at.ua/load/biografiji/tekkerej_viljam-mejkipis/28-1-0-927 (data zvernennia : 20.02. 2023). [in Ukrainian].
2. Kukharenko V.A. (2004). Interpretatsiia tekstu. [Interpretation of text]. *Navchalny posibnyk dlia studentiv starshykh kursiv fakultetiv angliyskoi movy*. Vinnytsia. [in Ukrainian].
3. Lytvar O. M. (2015). Lingvostylistychni zasoby vyrazhenia idiosyliia V. M. Tekkereia v oryiginali i perekladi (na materialy tekstu «Yarmarok Suiety» I yoho ekranizatsii) [Lingo stylistic means of expressing idiostyle V. M. Tekkerey in the original and translation]. *PhD Thesis*. Odesa [in Ukrainian].
4. Halverson S. (1997). The concept of equivalence in translation: much ado about nothing. Target. [in English].
5. Hermans T. (1988). On Translating Proper Names, with Reference to De Witte and Max Havelaar. Modern Dutch Studies. *A volume of essays in honour of Professor Peter King*. L. : Athlone. [in English].
6. Lefere A. (1995). Translation : Its genealogy in the West. *Translation, history and culture*. London. [in English].
7. Thackeray W. M. (2017). Vanity Fair. Saint Petersburg. [in English].
8. Toury G. (1995). The nature and Role of Norms in Literary Translation. *Literary and Translation : New Perspectives in Literature Studies*. Leuven. [in English].
9. Woodsworth J. (2006). Historischer Handbuch Translation. Tubingens. [in English].
10. Weisgerber J. (1973). Satire and irony as means of communication. Comparative literature studies. London. [in English].

УДК 81.161

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.philol.2022.3.6>**Світлана РЕВУЦЬКА**

кандидат філологічних наук, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, вул. Трамвайна 16, м. Кривий Ріг, Україна, 50005
ORCID: 0000-0002-8969-1295

Svitlana REVUTSKA

PhD in Philology, Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky, Tramvaina str. 16, Kryvyi Rih, Ukraine, 50005
ORCID: 0000-0002-8969-1295

МОВА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У КОНТЕКСТІ НАЦБЕЗПЕКИ

LANGUAGE AS A COMPONENT OF NATIONAL IDENTITY IN THE CONTEXT OF NATIONAL SECURITY

Під час зазіхання агресором на територію суверенної України, питання безпеки держави є одним із найгостріших. Мова як складова національної ідентичності є ключовим фактором, що безпосередньо впливає на нацбезпеку. Високий рівень національної ідентичності, розвиток і функціонування української, як єдиної державної мови впливає на формування цілісності держави. Мета дослідження полягає у розкритті ролі української мови у процесах формування національної ідентичності, української нації загалом у контексті національної безпеки.

Шляхом аналізу статистичних даних опитувань, проведених Центром Разумкова, Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та іншими було з'ясовано сучасний стан розвитку української нації; проаналізовано фактори, що визначають і формують національну ідентичність українців; окреслено мову як ключовий фактор єдиної нації в контексті нацбезпеки.

У процесі формування національної ідентичності нації важливим є питання власне нації на засадах свідомого сприйняття народом своєї окремішності, вироблення і усвідомлення власних цінностей, насамперед мови, як ключового фактору національної ідентичності. Саме мова забезпечує чітку ідентифікацію «свій»/«чужий» у різних сферах життєдіяльності. Помітним є поступове відмежування від радянської ідеології і споживання її культурних цінностей, зокрема російської мови. Ключовим фактором у цих процесах є соціально-політичні, а саме повномасштабне вторгнення агресора на територію України. Функція мови за час війни набула чи не найважливішого фактору розрізнення на «свій»/«чужий» і спонукала частину українців, зокрема російськомовних регіонів переходити на українську мову. Більше того, українці не бажать використовувати на законодавчому рівні навіть регіонально будь яку іншу мову, окрім єдиної державної української. Особливо помітними є зміни упродовж останнього року (2021–2022рр.), тобто мова сприймається як чинник, що формує не лише національну ідентичність, а й є гарантом цілісності держави.

Ключові слова: національна ідентичність, ідентифікація, національна безпека, регіональна ідентичність, мовна ідентичність, національні цінності.

During the encroachment of the aggressor on the sovereign Ukraine's territory, the issue of state security is one of the most pressing. Language as a component of national identity is a key factor directly affecting national security. A high level of national identity, the development and functioning of Ukrainian as a unified state language affects the formation of the integrity of the state. The purpose of the study is to reveal the role of the Ukrainian language in the processes of formation of national identity, the Ukrainian nation in general in the context of national security.

By analyzing the statistical data of surveys conducted by the Razumkov Center, the Ilko Kucheriv Foundation "Democratic Initiatives" and others, the current state of the development of the Ukrainian nation was clarified; the factors that determine and shape the national identity of Ukrainians are analyzed; language is outlined as a key factor of a unified nation in the context of national security.

In the process of forming the nation's ethnic identity, the question of the nation itself is important, based on the people's conscious perception of their individuality, development and awareness of their own values, primarily language, as a key factor of national identity. It is language that provides a clear identification of «own»/«other» in various spheres of life. The gradual separation from the Soviet ideology and consumption of its cultural values, in particular the Russian language, is noticeable. The key factor in these processes is socio-political, namely the full-scale invasion of the aggressor on the territory of Ukraine. The function of language during the war became almost the most important factor in distinguishing between «own» and «foreign» and prompted some Ukrainians, in particular in Russian-speaking regions, to switch to the Ukrainian language. Moreover, Ukrainians do not want to use any other language at the legislative level, even regionally, except for the unified state Ukrainian. Changes

during the last year (2021–2022) are particularly noticeable, i.e. language is perceived as a factor that forms not only national identity, but also a guarantor of the integrity of the state.

Key words: national identity, identification, national security, regional identity, linguistic identity, national values.

Актуальність проблеми. У час, коли світ перебуває на порозі складних, у першу чергу геополітичних, змін, національна безпека і незалежність держави посідають чи не найважливіше місце. Національна безпека стосується і безпеки інформаційної, що наразі є найбільш актуальним під час гібридної війни, і цифрової безпеки, і екологічної – загалом безпеки кожного громадянина і всіх сфер його життєдіяльності в державі. У розбудові суверенної держави неабияку роль відіграє національна ідентичність її громадян, де державна мова виконує роль об'єднуючого фактору та ключовим показником свідомого суспільства, яке чітко розуміє межі національних інтересів своєї держави.

В Україні упродовж всіх років незалежності проводилася маніпулятивна політика щодо державної мови з боку влади, що дало хибне розуміння суспільством безпеки національних цінностей, створило «розмиту»/регіональну ідентичність значної частини українців. Власне поняття національної ідентичності і факторів, які впливають на її розвиток, є складним і мультидисциплінарним, зокрема, його вивчають психологи, політологи, філософи, мовознавці, літературознавці тощо. Враховуючи те, що національна ідентичність має тісний зв'язок із домінантним етносом держави, геополітичним розташуванням, розвитком і становленням нації як такої, в Україні воно є чи не найгострішим.

Визначення мети дослідження. Мета дослідження полягає у розкритті ролі української мови у процесах формування національної ідентичності, української нації загалом у контексті національної безпеки. Відповідно до мети необхідно вирішити завдання: з'ясувати сучасний стан розвитку української нації; проаналізувати фактори, що визначають і формують національну ідентичність українців; окреслити мову як ключовий фактор єдиної нації в контексті нацбезпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній і світовій науковій літературі питання національної ідентичності, процесів ідентифікації дослідники почали підіймати відносно недавно. У різних наукових сферах пріоритетними ставали певні складові (сутність понять, структура, чинники, що впливають на формування, ознаки, функції та таке інше), однак комплексних міждисциплінарних праць маємо не так багато (М. Степико,

І. Вільчинська, Е. Сміт, М. Єгупов, Т. Воропаєвої, М. Козловець).

У працях психологів досить чітко окреслено структуру процесу «ідентифікації», «національної ідентичності», де виокремлено когнітивний, афективний і поведінковий компоненти. Цікавим є те, що у психологічних працях не завжди є розрізнення етнічної і національної ідентичності, однак досить широко вивчено питання щодо національної ідентичності молоді, регіональних відмінностей у формуванні, враховано також двоплановість цього поняття: тісний взаємозв'язок внутрішніх психологічних процесів (сформованого «Я-образу») із зовнішніми.

У працях, з акцентом на культурологічні чинники формування національної ідентичності, питання ролі мови у цьому процесі також висвітлюється, однак сучасні суспільно-політичні процеси в Україні і світі потребують уточнення і глибшого вивчення цього питання у контексті нацбезпеки держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку 2000-х років науковці активно пропонували створення «національної ідеї» як консолідуючого фактору для українців, аргументуючи, що національна ідея є стрижнем, навколо якого формується усі домінантні національні цінності, державність, віросповідання, демократія тощо. У свою чергу усі ці чинники впливають і на формування національної ідентичності, тож підвищуючи рівень національної ідентичності українців загальнонаціональною ідеєю, досягався б і високий рівень національної безпеки держави. Однак, «На відміну від державної стратегії, національна ідея не декретується згори, вона повинна визріти у надрах суспільства. Її не можна сконструювати, її можна лише вловити у загальному суспільному настрої» [6]. У 90-ті роки такий спалах патріотизму і створення нації досить швидко згас, тому можна вважати, що історичні події на початку 2000 дали серйозний поштовх до «визрівання» такої ідеї.

Суспільно-політичні процеси у 2004 році хоча й окреслили одну з причин конфлікту населення України – мову, однак не сформували єдиної ідеї. Відокремившись від радянської ідентичності, держава не створила підґрунтя для створення національної української ідентичності, надавши титульній мові й культурі пріоритетності, як то було зроблено в подібних країнах Прибалтики. Пріоритетність російської

мови в інформаційній [4], освітній, професійній, суспільно-політичній, побутовій сфері формує апіорі несприятливі умови не те щоб розвитку, а й існуванню української мови: «Остерігаючись відштовхнути російськомовців, нинішнє державне керівництво не надає активної підтримки українській мові, але така політика невтручання погіршує несприятливе становище цієї мови в різних ділянках і таким чином провокує невдоволення тієї частини громадян, які вважають її ключовим елементом національної ідентичності» [4]

У наукових колах постійно акцентували на тому, що нестабільність статусу титульної мови становить загрозу як мінімум повноцінному існуванню і розвитку української мови. Дослідження, анкетування, опитування населення не припинялися навіть після окупації 2014 року, навпаки спектр уточнюючих питань розширювався. При тому, що розподіл на регіони вівся постійно, з'явилися статистичні дані двох частин українців – україномовних і російськомовних.

Так, було з'ясовано, що російськомовні й україномовні українці мають відмінні процеси ідентифікації представників однієї нації за мовним фактором: «україномовні українці становлять більш однорідну спільноту, ніж російськомовні; що ідентифікаційні пріоритети російськомовних українців є більш нестабільними» [2, с. 88]. При цьому автори зазначають, що мова є розрізняючим фактором, однак не виключає спільності так званої «політичної нації», основою якої є спільне громадянство. Прийнятною для російськомовних громадян України є національна ідентичність політико-громадянського типу, яка «охоплює, але не скасовує етнічну, мовну, релігійну, регіональну, професійну, класову, вікову, статеву та інші ідентичності» [2, с. 89]. Тобто, російськомовні українці здебільшого тяжіють до «радянської» чи «пострадянської» ідеології і більш схильні до споживання й збереження культурних надбань російською мовою. Такі вподобання й цінності становлять загрозу для багатьох чинників національної безпеки, функціонування яких забезпечує мова (інформаційний, освітній, науковий, релігійний тощо). Зауважимо, що дослідження було опубліковане ще у 2007 році.

Враховуючи поліетнічність України і толерантну мовну політику науковці досить часто апелюють до поняття «регіональна ідентичність» чи «локальна» (Л. Співак, С. Кисельов, Д. Піонтовська, А. Сальникова, А. Бичко). Національна ідентичність не є вродженою, вона є результатом соціалізації особистості, а тому не дивно, що вона може змінюватися

під впливом соціокультурних, політичних, етнічних та інших чинників. Зокрема мова йде про ідентифікацію, що пов'язана із певною територією, особливостями мови, соціальним статусом тощо. Зокрема мова йде про ідентифікацію, що пов'язана із певною територією, особливостями мови, соціальним статусом тощо. За даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України у 2006 році у структурі загальнонаціональної ідентичності регіональна ідентичність стоїть на 2 місці після національної – 34% і 52% відповідно.

У ці роки спостерігається ще одне вражаюче явище відносно того, що українці сприймають мешканців різних регіонів як представників різних народів, що мають різну культурну спадщину і рідну мову. Більше того, не виключають створення окремих держав. У результатах дослідження висновують, що ідентифікація з українською нацією, культурою, визнання української мови рідною є чинниками, які «посилюють підтримку респондентами територіальної цілісності України» [10, с. 14].

У таблиці 1 відображено трансформацію українського суспільства у період з 2006 року по 2022 рік. Громадянська ідентифікація упродовж визначеного періоду займає перші позиції. З урахуванням того, що вибірка даних робилася із різних джерел, показники мають неоднорідний характер. Так, період з 2006 по 2016 рік взято з одного джерела і простежується поступове зростання на 8,5% за 10 років тих, хто відчуває себе громадянином України. Надалі показники коливаються від 57,2% до 74,9% залежно від року. Звісно, факторів, що впливають на ідентифікацію є багато і одними з найважливіших є суспільно-політичні процеси, законодавчі зміни, що безпосередньо впливають на рівень життя і самоусвідомлення особистості. У будь-якому разі в Україні стабільно переважає громадянська ідентичність, що з 2014 року має відсотковий показник більший за 50%. Локальна або регіональна ідентичність займає другий щабель в ієрархії ідентичностей українців. Територіально українці ідентифікують себе як мешканців певного села, міста 27,7% (2006р), упродовж років відсоток зменшується до 12,4% у 2022 році, що свідчить про зміни в свідомості українців. Загалом такі цифри дають розуміння того, чому між регіонами України відчутний високий рівень розрізнення в усіх сферах. Консолідуючим фактором є громадянство, а не етнічна чи національна належність, тож очевидним є і факт розбудови саме політичної (громадянської) нації в Україні.

Таблиця 1

Трансформація українців у період 2006-2022 років

питання	2006	2008	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2021	2022
Мешканцем села, району чи міста, в якому Ви живете	27,7	24,5	27,3	29,8	28,7	16,1	23,0	22,1	24,7	—	—	20,8	12,4
Мешканцем регіону (області чи кількох областей), де Ви живете	6,6	9,3	6,6	7,6	7,9	8,0	6,4	6,9	6,2	18,2	15,6	5,6	5,8
Громадянином України	51,6	51,8	51,3	48,4	50,7	64,6	57,5	60,1	57,2	67,2	74,9	62,6	72,1
Представником свого етносу, нації	1,8	2,6	3,1	1,8	2,0	2,1	3,1	2,9	3,5	3,2	2,6	2,7	2,5
Громадянином колишнього Радянського Союзу	7,3	9,0	6,9	8,4	6,6	5,5	3,9	3,9	3,2	2,2	2,7	2,8	1,4
Громадянином Європи	1,3	0,4	0,9	1,2	1,2	1,1	1,3	1,0	1,4	2,0	1,2	0,9	2,5
Громадянином світу	2,9	1,7	3,1	2,4	2,4	2,1	4,2	2,6	3,3	1,0	1,5	3,1	2,4
Інше	0,7	0,6	0,8	0,3	0,6	0,5	0,6	0,5	0,6		0,1	1,6	0,2

Джерело: складено авторами на основі [3, 4, 11, 12, 14, 15]

Відчутним є і розрив ідентифікації із радянською культурою та ідеологією. Так, в 2006 році свою належність до країни, якої вже немає відчували 7,3 % громадян, а вже в 2022 – лише 1,4%. Це свідчить про те, що покоління «радянського союзу» зазнало значних трансформацій свідомості у бік формування громадянської. Порівнюючи дані соціологічної служби Центру Разумкова за підтримки Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні з 22 вересня по 1 жовтня 2022 року, помітним є зростання категоричної незгоди щодо відновлення Радянського Союзу, представлене авторами з 2016 року. Так, у 2016 році категорично не хотіли б відновлення – 65,3% респондентів, а вже у вересні-жовтні – 86%, помітно знизився і відсоток тих, хто бажає такого відновлення 12,8% проти 2,7%. [1]. Такі результати засвідчують поступове відмежовування від імперських традиційних уявлень про націю і створення принципово нового її формату, з урахуванням національних цінностей.

Розмежування особистістю понять «свій»/«чужий» мають бути досить чіткими на різних рівнях: чуттєвому, культурному, ціннісному, ментальному. Для українців мова ж не є об'єднуючим фактором у процесі формування нації, навпаки – роз'єднуючим, адже титульною мовою в різних регіонах є різна мова – укра-

їнська й російська, відповідно ідентифікація відбувається на рівні мови – той, хто говорить іншою мовою – чужий. При цьому до уваги українці не беруть ані спільне громадянство, ані спільну територію, ані здебільшого спільне віросповідання, ані багато інших визначальних для національної ідентичності факторів.

Явище двомовності М. Козловець розглядає як неоднозначне, що має свої позитивні й негативні наслідки, але так чи інакше воно призводить до пригнічення однієї мови і домінування іншої. Панівна російська мова стає пріоритетною у спілкуванні, заповнює інформаційний, освітній, культурний простір і таким чином призводить до фактичних утисків україномовних у середовищі російськомовних. [5, с. 459]. У процесі вивчення у 2006–2020 рр громадської думки щодо статусу мов – української і російської – респондентам ставилося питання «Яким чином повинні співіснувати українська та російська мови в Україні?». У 2006 році найвищий відсоток набирає відповідь про те, що обидві мови мають бути державними в Україні – 37%, дещо нижчий відсоток має відповідь щодо української єдиноподержавної – 35%. Вражає те, що населення суверенної держави припускало варіант відповіді щодо російської мови як єдиноподержавної, де українська має бути мовою повсякденного побутового

спілкування – 0,8%, а 3% опитаних віддали б українській мові лише регіонального значення! Такі цифри свідчать про вкрай низький рівень сформованості національної ідентичності, коли розподіл «свій»/«чужий» розмитий. [7, 9, 10, 16]

Результати опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова у 2021 році засвідчили, що в Україні дійсно сформувалося молоде покоління 18–29 років, для 83% яких українська є рідною мовою. Чим старшими є респонденти, тим відсотковий показник зменшується: 30–39 років – 78,1%; 40–49 років – 80,7% (покоління 90-х років, коли був перший сплеск у формуванні національної ідентичності, здобуття Україною незалежності); старше 60 років – 73,6%, що також є досить високим показником, враховуючи радянські обмеження і цькування україномовних громадян.

Найбільші коливання результатів маємо відносно респондентів, які визнають російську рідною мовою. Різні джерела дають почасти кардинально різні відсотки, що ускладнює підбиття підсумків. Узявши до уваги показники 2006 і 2021/22 років, тенденція до зменшення російськомовних є помітною – з 30,7% у 2006 р. до 18–20% у 2021/22 рр. подібне спостерігається і в результатах дослідження Соціологічної групи Рейтинг з 2012 по 2022 рік. Відсоток тих, для кого російська є рідною в 2012 році стартує від майже половини респондентів 42% і знижується удвічі в березні 2022 до 20%. Майже на 20% зросла і кількість тих, хто вважає українську рідною мовою [7–10, 16].

Окрему увагу слід звернути на показник респондентів, для яких важко визначити, яка мова є рідною. Для свідомого громадянина поняття мови є очевидним, адже це мова роду, мова, з якою пов'язане пізнання світу з дитинства, якою мислиш, з якою відчуваєш духовний зв'язок тощо. Рідна мова виступає своєрідним ланцюгом, який пов'язує окрему особистість із групою, громадою, єднає сучасне покоління з минулим. Тобто через мову формуються основні засади світосприйняття, ставлення до себе, як члена спільноти, вона формує колективну пам'ять тощо. Відсоток таких громадян і в 2021 році становив 2,6%. Втрачаючи цей зв'язок з мовою, поступово відбувається руйнація ідентичності окремої особистості, групи і нації загалом. «Якщо нівелюється роль мови як основного чинника формування ідентичності, відбувається етнічна асиміляція: втрачаючи мову, народ перестає психологічно усвідомлювати

свою ідентичність, культурну самобутність й окремішність і поповнює кількісно інші, мажоритарні етноси» [5, с. 454].

За останні декілька років вектор мовної політики в Україні змінився з прийняттям Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 2704-VIII від 25.04.2019. Цей закон суттєво вплинув на розподіл пріоритетів мовного спілкування у різних сферах, однак масового схвалення серед українців не отримав.

Так, у 2005 році українська мова не була домінуючою у багатьох сферах: освітній, науковій, професійній, сфері обслуговування, інформаційному просторі тощо. Знання української мови вимагалось, але не підлягало жодному контролю, тому відсотковий показник спілкування українською і російською є майже однаковим з незначною перевагою російської 30,2% і 31,7% відповідно. Лише на 10% меншим є показник двомовних мовців, де мова спілкування визначається обставинами, або тим, якою мовою звертається співбесідник. Натомість у 2020 році відсотковий показник україномовного спілкування зростає на 27%, а російськомовне і двомовне знижуються до 24,1% та 16,2%.

Подібне спостерігаємо і в побутовій сфері. Порівняно з 2011 роком у 2020 українська мова, як пріоритетна у спілкуванні вдома зросла на 8,5%, відповідно зменшився показник спілкування російською на 9%. Опитування у березні і травні 2022 року, проведені різними компаніями дають цікаву і неоднозначну картину. Так, соціологічна компанія Рейтинг оприлюднила інформацію щодо результатів опитування респондентів упродовж 11 років, фіксування показників відбувалося декілька разів на рік. Отже, за їхніми даними відсоток російськомовних у побуті зменшився більш ніж вполовину: з 40% до 18%. При цьому спілкування українською зросло не так як суттєво, лише на 4%, а от вживання двох мов значно зросло з 15% до 32% [16].

Опитування проведені дослідницькою компанією Gradus Research методом самозаповнення анкети в мобільному додатку у травні 2022 році засвідчують, що до повномасштабного вторгнення українською мовою спілкувалися 41% і російською відповідно 58% респондентів, 1% – іншою мовою, після – співвідношення змінилося на користь української мови 53%, 46% відповідно. Відсоток користувачів іншими мовами є стабільним. При цьому відсоток тих, хто продовжує говорити російською в побуті є надвисоким – 98%. Варто звернути увагу і на те, що

це опитування стосується, як зазначають дослідники, 4 хвилині переміщених осіб, тож розцінювати цей показник як об'єктивний є небезпечним [17].

Найвищий показник двомовного спілкування маємо у березні 2022 року – 33%. Одним з ключових чинників формування національної ідентичності на сучасному етапі Т. Полухович називає політичні процеси, коли значна частина українців відчула процес зміни ідеологічної, культурної, політичної ідентифікації [13, с. 10]. Цей факт можна пояснити повномасштабним вторгненням Росії на територію суверенної України. Російськомовні громадяни активно почали відмовлятися від спілкування російською мовою, однак знання української ще не дозволяє повноцінно замінити мову спілкування навіть на побутовому рівні. Українською вдома спілкується переважно молодь (18–29 років) і середнє покоління (36–50 років) 86–87%.

Візьмемо також до уваги дані Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва щодо відсоткового співвідношення населення, яке підтримує і не підтримує широке використання української мови зокрема у сфері обслуговування. Результати з різницею в один рік приємно вражають. Підтримка населення зросла на 22,4%, відсоток тих, хто категорично не підтримує суттєво знизився – 2,6%. Лише на 1,3% зменшилася кількість респондентів, кому важко визначитися із пріоритетністю мови.

Подібна картина спостерігається і у відповідях населення щодо підтримки рішення про надання офіційного статусу на місцевому рівні іншим мовам, окрім української. У 2021 році таке рішення підтримало б 6,1%, скоріше підтримали б 30,9%, що загалом становить 37% опитаних. У травні 2022 року після повномасштабного вторгнення ситуація кардинально змінюється на користь української мови. Так показник «цілком під-

тримав би» і «скоріше підтримав би» становить лише 5% і 13,5% відповідно, що удвічі менше за показники 2021 року. Натомість, зросла кількість прихильників української мови: «скоріше підтримав би» – 22,4% проти 16% 2021 року, «взагалі не підтримав би» – 39,7% проти 24,8% 2021 року відповідно [1]. Такі цифри свідчать про те, що українці стали більш свідомою сформованою нацією, у пріоритети і цінності яких потрапила й державна мова.

Висновки і пропозиції. У процесі формування національної ідентичності нації важливим є питання власне нації на засадах свідомого сприйняття народом своєї окремішності, вироблення і усвідомлення власних цінностей, насамперед мови, як ключового фактору національної ідентичності. Саме мова забезпечує чітку ідентифікацію «свій»/«чужий» у різних сферах життєдіяльності. Помітним є поступове відмежовування від радянської ідеології і споживання її культурних цінностей, зокрема російської мови. Ключовим фактором у цих процесах є соціально-політичні, а саме повномасштабне вторгнення агресора на територію України. Функція мови за час війни набула чи не найважливішого фактору розрізнення на «свій»/«чужий» і спонукала частину українців, зокрема російськомовних регіонів переходити на українську мову. Більше того, українці не бажають використовувати на законодавчому рівні навіть регіонально будь яку іншу мову, окрім єдиної державної української. Особливо помітними є зміни упродовж останнього року (2021–2022 рр.), тобто мова сприймається як чинник, що формує не лише національну ідентичність, а й є гарантом цілісності держави.

Соціологічні дослідження різних компаній засвідчили, що в Україні можна говорити про формування політичної (громадянської) нації, однак процес становлення триває і потребує постійного корегування і вивчення.

Література:

1. Боротьба в інформаційній та культурній царинах: що думають українці про державну мовну політику та пропаганду на тлі агресії РФ. URL: <https://dif.org.ua/article/borotba-v-informatsiyniy-ta-kulturniy-tsarinakh-shcho-dumayut-ukraintsi-pro-derzhavnu-movnu-politiku-ta-propagandu-na-tli-agresii-rf>
2. Волович О. О., Воропаєва Т.С. Проблеми самоідентифікації російськомовних українців. Стратегічні пріоритети, 2007. № 4(5). С.86-90. URL: http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/St_pr5/12_Volovich.pdf
3. День Незалежності України (серпень 2022р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/den-nezalezhnosti-ukrainy-serpen-2022p>
4. Думки і погляди населення України – вересень 2005 року [Електронний ресурс]. URL: <https://dif.org.ua/article/dumki-i-poglyadi-naseleण्या-ukraini-veresen-2005-roku>
5. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
6. Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі. *Політичний менеджмент*. 2003. № 2. С. 14–30.

7. Національна безпека і оборона № 1 (73) 2006. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD73_2006_ukr.pdf
8. Національна безпека і оборона № 1–2(170), 2017. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD169-170_2017_ukr.pdf
9. Національна безпека і оборона № 3–4, 2016 URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD165-166_2016_ukr.pdf
10. Національна безпека і оборона. № 9 (93). 2007. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD93_2007_ukr.pdf
11. Особливості просторово-територіальної ідентифікації населення України. URL: <https://dif.org.ua/article/osoblivosti-prostorovo-teritorialnoi-identifikatsii-naseleण्या-ukraini>
12. Патріотизм, мова та зовнішньополітичні пріоритети – громадська думка України. URL: https://dif.org.ua/article/%20patriotyzm_mova%20%20
13. Полухтович Т. Національна ідентичність і культурна традиція. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Культурологія*. 2016. Вип. 17. С. 8–12.
14. Прес-конференція «До 26-річчя Незалежності України: тенденції змін громадської думки» 22 серпня 2017 року. Інститут соціології НАН України. URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/2077223209599c1813b0fa85.06804039.pdf>
15. Українська мова: шлях у незалежній Україні. URL: <https://dif.org.ua/article/ukrainska-mova-shlyakh-u-nezalezhniyi-ukraini>
16. Шосте загальнонаціональне опитування. Мовне питання в Україні 19 березня 2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/language_issue_in_ukraine_march_19th_2022.html
17. Як змінились життя і поведінка українців – інсайти із досліджень воєнного часу https://gradus.app/documents/216/Gradus_Dentsu_05052022.pdf

References:

1. Bekeshkina, I. (2022). Borotba v informatsiinii ta kulturnii tsarynakh: shcho dumaiut ukrainsi pro derzhavnu movnu polityku ta propahandu na tli ahresii RF [Struggle in the informational and cultural spheres: what do Ukrainians think about the state language policy and propaganda against the background of Russian aggression.] Retrieved from: <https://dif.org.ua/article/borotba-v-informatsiyniy-ta-kulturniy-tsarinakh-shcho-dumayut-ukrainsi-pro-derzhavnu-movnu-politiku-ta-propagandu-na-tli-agresii-rf> [in Ukrainian].
2. Volovych, O. O., Voropaieva, T. S. (2007). Problemy samoidentyfikatsii rosiiskomovnykh ukrainsiv. Stratehichni priorytety [Problems of self-identification of Russian-speaking Ukrainians. Strategic priorities]. 4 (5), pp. 86–90. Retrieved from: http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/St_pr5/12_Volovich.pdf [in Ukrainian].
3. Den Nezalezhnosti Ukrainy (serpen 2022 p.) [Independence Day of Ukraine (August 2022 p.)] URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/den-nezalezhnosti-ukrainy-serpen-2022-p>. [in Ukrainian].
4. Dumky i pohliady naseleennia Ukrainy – kviten 2005 r. [Thoughts and views of the population of Ukraine – September 2005]. (2005). Pres-relizy ta zvity. Retrieved from: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=473&page=2&y=2005#_ftn1 [in Ukrainian].
5. Kozlovets, M. A. (2009). Fenomen natsionalnoi identychnosti: vyklyky hlobalizatsii [The phenomenon of national identity: challenges of globalization: monograph.]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 558 p. [in Ukrainian].
6. Nahorna, L. (2003). Poniattia “natsionalna identychnist” i “natsionalna ideia” v ukrainskomu terminolohichnomu prostori [The concepts of “national identity” and “national idea” in the Ukrainian terminological space]. *Politychnyi menedzhment* [Political management], 2, pp.14–30 [in Ukrainian].
7. Natsionalna bezpeka i oborona [National security and defense]. № 1 (73). 2006. Retrieved from: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD73_2006_ukr.pdf [in Ukrainian].
8. Natsionalna bezpeka i oborona [National security and defense]. (2017). № 1–2(170). Retrieved from: http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD169-170_2017_ukr.pdf [in Ukrainian].
9. Natsionalna bezpeka i oborona [National security and defense]. (2016). Tsentr Razumkova, 3–4, 112. Retrieved from: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD165-166_2016_ukr.pdf [in Ukrainian].
10. Natsionalna bezpeka i oborona [National security and defense]. (2007). Tsentr Razumkova, 9 (93), 52. Retrieved from: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD93_2007_ukr.pdf [in Ukrainian].
11. Osoblyvosti prostoro-terytorialnoi identyfikatsii naseleennia Ukrainy. [Peculiarities of spatial and territorial identification of the population of Ukraine]. Retrieved from: <https://dif.org.ua/article/osoblivosti-prostorovo-teritorialnoi-identifikatsii-naseleण्या-ukraini> [in Ukrainian].
12. Bekeshkina, I. (2020). Patriotyzm, mova ta zovnishnopolitychni priorytety – hromadska dumka Ukrainy [Patriotism, language and foreign policy priorities – public opinion of Ukraine.]. Retrieved from: https://dif.org.ua/article/%20patriotyzm_mova%20%20 [in Ukrainian].
13. Polukhtovych, T. (2016). Natsionalna identychnist i kulturna tradytsiia [National identity and cultural tradition]. *Naukovi zapysky Na-tSIONALNOHO universytetu “Ostrozka akademiia”. Seriia: Kulturolohiia* [Scientific notes of the National University “Ostroh Academy”. Series: Cultural studies], 17, pp. 8–12 [in Ukrainian].

14. Pres-konferentsiia “Do 26-richnytsi Nezalezhnosti Ukrainy: tendentsii zmin hromadskoi dumky” (2017). Instytut sotsiologii NAN Ukrainy [Press conference “To the 26th anniversary of the Independence of Ukraine: trends of public opinion changes” on August 22, 2017. Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Retrieved from: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/2077223209599c1813b0fa85.06804039.pdf> [in Ukrainian].
15. Ukrainska mova: shliakh u nezalezhnii Ukraini [Ukrainian language: the way in independent Ukraine] (2020). Retrieved from: <https://dif.org.ua/article/ukrainska-mova-shlyakh-u-nezalezhniy-ukraini> [in Ukrainian].
16. Shoste zahalnonatsionalne opytuvannia. Movne pytannia v Ukraini 19 bereznia 2022 [The sixth national survey. Language issue in Ukraine March 19, 2022] (2022). Retrieved from: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/language_issue_in_ukraine_march_19th_2022.html [in Ukrainian].
17. Yak zminylys zhyttia i povedinka ukraintsiv – insaity iz doslidzhen voiennoho chasu [How the life and behavior of Ukrainians changed – insights from wartime research] (2022). Retrieved from: https://gradus.app/documents/216/Gradus_Dentsu_05052022.pdf23 [in Ukrainian].

УДК 81'255.4:82

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.philol.2022.3.7>**Зоряна СУШКО**

кандидат філологічних наук, Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська 11, м. Тернопіль, 46004, Україна
ORCID: 0000-0002-0953-6296

Таміла КОТОВСЬКА

кандидат філологічних наук, Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська 11, м. Тернопіль, 46004, Україна
ORCID: 0000-0002-1032-5912

Zoriana SUSHKO

PhD in Philology, Western Ukrainian National University, 11, Lvivs'ka St., Ternopil, 46004, Ukraine
ORCID: 0000-0002-0953-6296

Tamila KOTOVSKA

PhD in Philology, Western Ukrainian National University, 11, Lvivs'ka St., Ternopil, 46004, Ukraine
ORCID: 0000-0002-1032-5912

КОНЦЕПЦІЇ МОДЕЛЮВАННЯ ТРАНСЛЯЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ: ТЕКСТ-ПРОТОТЕКСТ-МЕТАТЕКСТ

COMPETENCIES OF MODELING THE TRANSLATION PROCESS: TEXT-PROTOTEXT-METATEXT

У статті розглядаються концепції моделювання трансляційного процесу та аспекти через які реалізовується стратегія та можливості міжкультурного зв'язку. **Метою статті** є дослідження основних концепцій пов'язаних з моделюванням трансляційного процесу. **Наукова новизна.** У статті розглядається комунікативний акт як проблема, яка пов'язана з кодування і декодування.

У **висновках** зазначимо, що, у процесі перекладу відбувається синтез національних рис першотвору і з рисами цільової культури. При цьому мова перекладу так само, як і мова оригіналу, є лише матеріалом, засобом створення форми, а не самою формою, тому переклад не можна сприймати тільки як заміну мовної оболонки оригіналу. В різних випадках вона диверсифікується й зазнає чисельних змін, але в жодному разі не втрачається. Шляхом зіставлення прототексту з перекладом (або декількома його варіантами), приходимо до висновку, що переклад у семіотично-культурному контексті є процесом декодування «вторинних моделюючих систем» оригіналу та їхнього трансформування структури іншого рівня, а здійснення декодування передбачає наявність у перекладача достатніх компаративних знань.

Ключові слова: автор, перекладач, комунікація, текст, метатекст, прототекст.

The article considers the concepts of modeling the translation process and aspects by means of which the strategy and opportunities are implemented for intercultural communication. The **aim** of the study is to study the main concepts related to the modeling of the translation process. **Scientific novelty.** The article considers the communicative act as a problem that is connected with encoding and decoding.

In the **conclusions**, we note that, in the process of translation, a synthesis of the national features of the original work and the features of the target culture takes place. At the same time, the language of the translation in the semiotic-cultural context is a process of decoding the "secondary modeling systems" of the original and their transformation into the structure of another level, and the implementation of decoding requires the translator to have sufficient comparative knowledge.

Key words: author, translator, communication, text, metatext, prototext.

Організації комунікативного акту природним чином пов'язана з проблемою кодування і декодування. У сприйнятті художнього твору в перекладі головним стає питання спільності коду для того, хто передає інформацію, і для того, хто цією інформацією користується.

З одного боку, якщо автор і читач є носіями однієї і тієї ж національної мови, то

це ще й не гарантія того, що вони користуються однією і тією ж кодовою системою і між ними буде досягнуто комунікативної взаємодії. І з іншого боку, автор і читач можуть бути носіями різних національних мов, але володіти однією і тією ж системою кодів комунікативної взаємодії. Кожна із цих двох ситуацій вимагає від перекладача

принципово різних перекладацьких тактик і стратегій.

Аналіз досліджень і публікацій. У пледі сучасних дослідників Людмила Грицик, М. Зимомря, В. Шаймів, В. Марков, П. Тороп, А. Попович, В. Мирошніченко та ін., які детально вивчають структурні утворення метатексту доходять висновку, що багато текстів є «двотекстами» – вони складаються з власне тексту та метатексту, за допомогою якого мовець коментує будь-який аспект тексту.

Виклад основного матеріалу. Виділення метатексту з тексту пов'язано з розрізненням мовленнєвого об'єкту та метамови, що вказує, коментує, перевіряє, критикує те, що відбувається на рівні мови-об'єкту. Отже, метамова – це мова, що знаходиться на один щабель вище від мови об'єкту [3, с. 173]. Мовленнєві сегменти, що передають інформацію про мовлення, мають різні назви в лінгвістичній теорії: метатекстові оператори, метаорганізатори висловлювання, метамовні та метакомунікативні елементи [2, с. 202].

Технології і методики моделювання трансляційного процесу досліджують з різних позицій і точок зору. Концепція А. Поповича, який вважає, що текст перекладу є лише моделлю прототексту, продуктом зв'язку, засобом існування міжтекстового інваріанта. Моделювання прототексту є діяльністю по створенню тексту, яку в іншій культурі здійснює суб'єкт метатексту – перекладач. Аспекти, через які реалізується моделювання трансляційної ситуації (семантичні, стилістичні, аксіологічні) розкривають авторську стратегію та можливість міжкультурного зв'язку.

Метатекст моделює прототекст шляхом тематичної та мовної побудови його стилю. Стилiстичне моделювання прототексту має характер експериментування, позаяк метатекст не в змозі відтворити прототекст, або його повторити (переклад у жодному разі не може бути тотожним оригіналові). Метатекст є оцінкою авторської стратегії і завжди спирається на оригінал. Автор може реалізовувати ті приховані міжтекстові відношення, які можна встановити на рівні текстових елементів, або на рівні цілого тексту. Відносини між прототекстом і метатекстом можна інтерпретувати з точки зору трансформації, що її здійснено в метатексті (імітативний, селективний, редуційний та комплементарний види смислового зв'язку) [4, с. 184–185].

П. Торопом, розглядається концепція текстового перекладу з позиції когнітивістики, а «семантичні модифікації», такі як «імітація», «селекція», «редукція», «комплементація»,

класифікуються як лексико-граматичні трансформації транслітерації, модуляції, компресії, декомпресії тексту. Дослідник вважає, що ці процедури слугують моделюванню авторської концепції в перекладі скоріше у вигляді імітації, а не відтворення [4, с. 170].

За цією концепцією переклад висвітлюється як вторинна комунікація «перекладач – читач мета тексту» по відношенню до первинної – «автор-читач прототексту», і його має бути названо метакомунікацією [4, с. 150], а зміст перекладеного тексту буде насправді текстом про текст або метатекстом, на відміну від прототексту.

Шлях тексту до іншомовного реципієнта можна окреслити за наступною схемою. Працюючи з літературним твором, автор найперше користується натуральною мовою (первинною моделюючою системою) як засобом актуалізації і водночас піддається культурному впливу окремого соціуму та епохи взагалі, а це, відповідно, надбудовує над його первинним текстом «вторинні моделюючі системи». Отож вихідне повідомлення прототексту є двічі закодованим. Інтерпретація одного і того ж тексту читачами, які володіють мовою оригіналу, буде різною, адже вони піддаються впливу тих самих чинників, які визначили суть твору. Зовсім по-іншому виглядатиме вищезгаданий процес, якщо в ньому будуть комунікувати ті, хто не знає мови, якою написаний оригінал. Така читацька аудиторія користується перекладом, а це вже певною мірою, інший культурний контекст. Адже перекладач – це не просто реципієнт, але й особа, яка бере на себе повноваження тлумача або другого автора. І саме від нього залежатиме, чим виступатиме його переклад. З одного боку, це може бути цілковите дублювання, за умови, що перекладачеві вдалось повністю зануритись у художній світ прототексту, побачити не лише його форму, але й опуститись на глибину змісту, з другого – переклад є різнобарвною текстовою структурою, що є причиною численних невідповідностей різного характеру. Ідеальною вважається лише та текстова ситуація, де між прототекстом і його іншомовним відповідником можна поставити знак рівності. Саме про таке повне і вірогідне відтворення англomовних творів “Hard times” (Ч. Діккенс), “Death of a Hero” (Р. Олдінгтон), “Guliver’s Travels” (Дж. Свіфт), “Three man in a boat” (Джером К. Джером), “Mobi Dick” (Г. Мелвілл) свідчать переклади Ю. Лісняка, детальний аналіз яких здійснюємо в наступному розділі.

Розглядаючи переклад як «трискладову подію», Людмила Архіпова наголошує на

таких її моментах: перший – «зустріч з Текстом, який є дієвим динамічним знаковим утворенням, покликаним «оживити» в Читанні – з нього починається процес погляду якомога цікавіших і нових смислів, які забезпечують наше майбутнє Письмо – власне переклад» [1, 40]. Саме під час такого процесу здійснюється семіотичний аналіз тексту за схемою [1, 39] *медіум, жанр, тема* (як змінюється текст від перенесення в інший жанр, бінарній опозиції, центральна опозиція в тексті, особливі риси); *синтагматична структура тексту* (тип наративу, організація структурних елементів); *метафори та метонімії* (їх вплив на читання); *інтертекстуальність* (алюзії до інших жанрів, текстів, теми, важливі для жанру); *семіотичні коди* (модус адресованості до читача, модель читача); *соціальна семіотика* (можливість прочитання, контексти).

Складові цієї схеми можна розглядати крізь призми внутрішнього і зовнішнього перекодування, де першому притаманні варіантність та суб'єктивність, а другому – об'єктивність. Між оригіналом і перекладом простягається не лише різниця в часі, а й у культурному аспекті. Те, що властиво культурі-відправнику, якій належить прототекст, не обов'язково притаманно для культури-одержувача, в якій виникає переклад.

Таке накладання культурних традицій спонукає перекладача до вирішення семіотичного протиріччя «своє» – «чуже». В результаті перекодування системи знаків із однієї культури в іншу здійснюється трансформація семантичних опозицій з одного коду в інший, а тому у співвідношенні «своє» – «чуже» особливу увагу, на думку А. Поповича, слід приділяти конотативним значенням, а не денотативним. «Своєю» називаємо таку ситуацію при перекладі, коли у творі не відчувається присутність «чужої» культури, коли втрачається відчуття «перекладності».

Проте, існує й інша ситуація – коли читач опиняється у сфері абсолютно чужої йому культури. Це явище можна пояснити соціо-психологічною невідповідністю реципієнта, або ж екзотичністю та колоритністю прототексту. Золотою серединою у семіотично-культурній опозиції «своє» – «чуже» є змішування двох культур у перекладі, де «поле асоціацій оригіналу збігається приблизно із полем асоціацій перекладу» [8, 139]. У цьому світлі принцип перекладності та випадки перекладу можна поділити на три групи:

– принцип перекладності втілюється повністю (повна перекладність);

– випадки часткової перекладності;
– вищезгаданий принцип суттєво порушується (принцип неперекладності) [10, 200].

Проте, як відомо, на переклад впливає не лише безпосередній контакт культурних систем. Перекладність того чи іншого твору є залежною і від 1) «близькості мов і дистанції культур»; 2) «вивченості джерела»; 3) «специфіки оригіналу»; 4) «розширення з плином часу ресурсів мови» тощо [9, 169]. У виокремлених В. Радчуком казуальних явищах варто звернути увагу на компаративний аспект у процесі вивчення джерела. Саме на цьому етапі роботи перекладач виконує функцію компаративіста, намагаючись провести глибоке порівняльне зіставлення двох національних текстів у межах їх національно-культурних форм і традицій та віднайти оту «специфіку оригіналу», якої йому надають «вторинні моделюючі системи», що надбудовуються над мовним матеріалом під впливом різноманітних зовнішніх чинників.

Для того, щоб перевірити правильність і достовірність перекладу, слід, як зауважує П. Тороп, – визначити його характер і суть. Здійснити це можна двома шляхами. Перший з них пропонує зазирнути в текст із середини, вивчаючи його структуру, стилістичні особливості, комунікативну позицію тощо. На такому етапі роботи над оригіналом перекладач намагається віднайти все те, що є *інваріантним* у даному тексті і в низці споріднених з ним творів. Даний пошук визначає роботу над «внутрішньою структурою тексту». На другому етапі роботи з прототекстом, пов'язаною з його «зовнішньою структурою», перекладач сконцентровує свою увагу на «значеннєвій структурі тексту», яка є історично змінною. Саме це й визначає поняття «вторинних моделюючих систем» [11, 17]. Таким чином, за П. Торопом, найістотнішими характеристиками процесу перекладу, є його етапність та процесуальність. У теоретичній моделі трансляційного процесу вчений виділяє два етапи – аналіз і синтез – як початок і кінець процесу, його спрямованість на оригінал і на переклад чи на його читача. Окрім того у процесі перекладу єдина структура художнього тексту виявляється включеною в два типи процесів: план вираження перекодовується засобами іншої мови й культури в план вираження перекладеного тексту, а план змісту транспортується в план змісту перекладу. Якщо перекодування є в основному процесом лінгвістичним і формальним, то транспортування пов'язане з розумінням змістової структури тексту, поетичної моделі, є переважно про-

цесом літературно-художнім. В ідеальному випадку вони взаємопов'язані й репрезентують двоєдиний процес. Таким чином, в основі процесу перекладу містяться два процеси, які проходять дві стадії [11, 26–27].

На стадії аналізу скануються компоненти змісту і смислові/стильові доміанти з урахуванням змісту полярних – зовнішньої/поверхневої і внутрішньої/глибинної структур першотвору, зокрема, 1) максимально поверхневої структури, що виконує дистрибутивні функції, поєднуючи словоформи згідно із специфічними внутрішніми законами на основі формально-граматичної категорії підрядності; 2) рівня реалізації казуальності й синтаксичних зв'язків у межах окремої моделі й згідно із законами останньої; 3) рівня актуалізації смислових відношень між компонентами тієї моделі.

На стадії синтезу відбувається перекодування вихідного тексту в текст мови перекладу, в ході якого засобами актуалізаторів і адаптаційних процедур здійснюється транспонування змісту та авторської художньої моделі. Текст першотвору, на вході до комунікативного зв'язку – протокультура – прототекст – метакультура – метатекст має інформацію, актуалізовану як у зовнішній його структурі, так і в глибинній (імплицитна, езотерична, конотативна), а на виході вже у вигляді трансляту/метатексту постає як нова художня структура, що сигналізує інформацію про себе і про свою будову, і яка в ідеалі має бути тотожною оригіналу. Метатекст є, по суті, вже чужим для автора першотвору текстом, і до цього треба додати ще й експліцитну та імплицитну інструкції включення його в метакультуру [11, 137].

Слушною з цього приводу є думка В. Мирошніченко про те, що моделювання трансляційного процесу здійснюється ще на одному етапі – етапі відновлення архітекτονіки першотвору засобами міжмовної адаптації. У подальшій еволюції, а точніше експансії, текст відповідника проходить певні стадії адаптації, але уже в іншій культурі. Цей процес включає такі ступені, як аналіз авторської художньої концепції фахівцями на предмет її важливості для метакультури, канонізації – оцінку автора і його творчого доробку і, нарешті, локалізацію запозичення й пристосування авторської концепції до потреб і канонів реципієнта [6, 206].

Актуалізація змістових компонентів у трансляті здійснюється за допомогою низки актуалізаторів: а) у структурному плані засобами імплікації/експлікації прихованого змісту/підтексту, що зумовлює компресію/декомпресію тексту; б) у структурно-семантичному

конкретизацією – складових першотвору за допомогою засобів гіпо- й гіперонімії та лексико-граматичної модуляції.

Саме такий глибинний рівень відображає концептуальну основу першотвору – його доміанту, заповнюючи значний смисловий простір художнього тексту, і лише окремі його компоненти – «контекстами» виходять на рівень зовнішньої структури для актуалізації проведених сенсів твору й контекстом, що виражають глибинний смисл [5, 212].

Глибинна структура детермінує появу зовнішньої структури і зумовлює вибір засобів мовлення, використаних у зовнішній структурі, остання ж, у свою чергу, виступає засобом актуалізації глибинного змісту [7, 57–58].

Розвиваючи думку про те, що методологічною основою перекладу виступає «домінанта перекладача», вчений указує, що доміанту може впливати з оригіналу (як результат його аналізу), або накладатися перекладачем/читачем, який структурує текст за моделлю, побудованою на основі доміанти, що впливає з очікування тексту. Таким чином, «у процесі перекладу доміанту як основа концептуальності перекладацької діяльності може міститись у першотворі, в перекладі чи в культурі-сприймачі. У першому випадку першотвір диктує сам свою оптимальну перекладність. У другому ж перекладач як творча особистість реалізує себе через вибір методів перекладу, який означає визначення ступеня перекладності. У третьому випадку перекладач відштовхується від можливого читача перекладу чи від культурних (соціальних, політичних) норм, тобто визначає ступінь перекладності умовами сприйняття. Це три загальні моделі перекладності» [11, 75].

Як бачимо, універсальна типологічна модель П. Торопа має пірамідальну структуру, вершиною якої є адекватний переклад. Вона об'єднує лінгвістичні й літературознавчі моделі процесу перекладу, в якій реалізується ідея антиномічної пари знак-смысл (план вираження – план змісту), а їх окреме розуміння починається з розуміння їх взаємозалежності [11, 28].

У західному перекладознавстві еквівалентність між прото- й метатекстами представлена наступними різновидами: 1) денотативна (фонова); 2) конотативна, до якої входить стилістичний реєстр, мова чи говірка (sociolecte) та географічне середовище, де поширена зазначена культура; 3) структурно-нормативна (textonormative) еквівалентність, тобто потреба збереження жанрової специфіки першотвору; 4) прагматична еквівалентність, яка

передбачає адаптацію змісту оригіналу для його вірного сприйняття читачем перекладу; і нарешті; 5) формально-естетична еквівалентність – відтворення враження, що його сигналізує зміст/текст оригіналу. Саме ці фактори мають бути враховані свідомо чи інтуїтивно при визначенні оцінки та критерію тексту, що перекладається [12, 64].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, у процесі перекладу відбувається синтез національних рис першотвору і з рисами цільової культури. При цьому мова перекладу так само, як і мова оригіналу, є лише матеріалом, засобом ство-

рення форми, а не самою формою, тому переклад не можна сприймати тільки як заміну мовної оболонки оригіналу. В різних випадках вона диверсифікується й зазнає чисельних змін, але в жодному разі не втрачається. Шляхом зіставлення прототексту з перекладом (або декількома його варіантами), приходимо до висновку, що переклад у семіотично-культурному контексті є процесом декодування «вторинних моделюючих систем» оригіналу та їхнього трансформувannya структури іншого рівня, а здійснення декодування передбачає наявність у перекладача достатніх компаративних знань.

Література:

1. Архипова Л. Переклад як інтерпретація. Записки перекладацької майстерні. Львів : Центр гуманітарних досліджень ЛНУ ім. І. Франка, 2002. С. 19–48.
2. Артюнова Н. Языковая метафора (Синтаксис и лексика). Лингвистика и поэтика. Москва, 1979. 147–173 с.
3. Бархударов Л. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории переводов. Москва, 1975. 239 с.
4. Бахтин М. Эстетика словесного творчества. Москва. 1986. 445 с.
5. Белова Е. Експлицированный смысл художественного текста. Семантика языковых единиц: доклады VI Межд. конф. Москва, 1998. С. 212–214.
6. Мирошніченко В. Оригінал і транслат : моделювання трансляційної ситуації. Мова і культура, вип. 6, Видавничий Дім Дмитра Бураго, Київ. : 2003. С. 202–209.
7. Огнев В. Время синтеза. Перевод – средство взаимного сближения народов. Художественная публицистика. Москва, 1987. С. 167–197.
8. Попович, Антон. Проблемы художественного перевода. Москва, 1980. 199 с.
9. Радчук В. Забобони неперекладності (Чи під силу мові Тараса переклад цитат?) *Vsesvit*. 2000. № 1–2. С. 166–170.
10. Сильников А. Некоторые вопросы, связанные с переводимостью. Проблемы лингвистического анализа (фонология, грамматика, лексикология). Москва: «Наука», 1966. 215 с.
11. Тороп П. Тотальный перевод. Тарту : Изд-во Тартуского университета, 1995. 220 с.
12. Lederer, Marianne. La Traduction aujourd'hui. Le modèle interpretatif. Paris : Hachette Livre, 1994. 224 p.
13. Raffel, Burton. The Art of Translating Poetry. University Park. London : The Pennsylvania State University, 1988. 206 p.

References:

1. Arkhypova L. Pereklad yak interpretatsiya. Zapysky perekladatskoyi maysterni. Lviv, Tsentr humanitarnykh doslidzhen. LNU. 2002. S. 19–48.
2. Artyunova N. Yasukovaya metafora (suntaksus y leksuka). Lingvistuka i poetika. Moscow. 1979. S. 147–173.
3. Burkhudanov L. Yasuk i perevod. Voprosy obschey i chastnoy teorii perevodov. Moscow. 1986. S. 445.
4. Bahtin M. Estetika slovesnogo tvorchestva. Moscow. 1986. S. 445.
5. Belova E. Yekspletsirovanyy smysl hudozhestvennogo teksta. Semantika yazikovikh yedenits: doklady VI Mezhdunarodnaya konferentsiya. Moscow. 1998. S. 212–214.
6. Myroshnychenko B. Original i translyat: modelirovaniye translyatsionnoy situatsii. Mova i kultura, vupusk 6, Vidavnuchiy dim Dmutra Burago, Kyiv. 2003. S. 202–209.
7. Ognev V. Vremya sinteza. Perevod sredstva vzaimnogo sblizheniya narodov. Khudozhestvennaya publitsistika. Moscow, 1987. S. 167–197.
8. Popovuch A. Problemy khudozhestvennogo perevoda. Moscow. 1980. S. 199.
9. Radchuk V. Zaboboni ne perekladistaya (Chu pidsilu movi Tarasa pereklad tsitata?) *Vsesvit*. 2000. № 1–2. S. 166–170.
10. Silnikov A. Nekotorye voprosy svyazanyye s perevodimostyu. ProblemU lingvisticheskogo analiza (fonologiya, grammatika, leksikologiya). Moscow, 1966. S. 215.
11. Torop P. Polnyy perevod. Tarty. Izdatelstvo turskogo universiteta. 1995. S. 206.
12. Lederer, Marianne. La Traduction aujourd'hui. Le modèle interpretatif / Marianne Lederer. Paris : Hachette Livre, 1994. 224 p.
13. Raffel, Burton. The Art of Translating Poetry / Burton Raffel. University Park – London : The Pennsylvania State University, 1988. 206 p.

УДК 82.09:929*Чугуй

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.philol.2022.3.8>**Ірина ФЕСЕНКО**

кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітаристики та мистецтвознавства, Харківська державна академія культури, Бурсацький узвіз, 4, м. Харків, Україна, 61057
ORCID: 0000-0001-8340-2192

Iryna FESENKO

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor from the Humanities and Art History Department, Kharkiv State Academy of Culture, Bursatsky Uzviz, 4, Kharkiv, Ukraine, 61057
ORCID: 0000-0001-8340-2192

ДРАМАТУРГІЧНИЙ ДИСКУРС ОЛЕКСІЯ ЧУГУЯ В ОЦІНЦІ КРИТИКИ ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА**THE DRAMATIC DISCOURSE OF OLEKSIY CHUGUY'S IN THE EVALUATION OF CRITICISM AND LITERARY COURSES**

У статті проаналізовано погляди літературних критиків на сучасну українську драматургію, зокрема на драматургічний дискурс Олексія Чугуя. Об'єктом дослідження стали передусім літературно-критичні праці двотисячних років, націлені на висвітлення ідейно-художньої своєрідності окремих п'єс драматурга («Лісові гості», «Нескорений собор», «Степовий орел», «Червона рута», «Червоний смерч», «Кримські русалки»).

Зазначено, що серед численних розвідок останніх років, присвячених художньому доробку Олексія Чугуя, спостерігається загальна тенденція до прочитання драматургічних творів митця крізь призму їх семантичних особливостей, провідних мотивів, певних елементів поетики тощо. До аналізу залучаються передусім наукові статті А. Новикова, О. Телехової та І. Куриленко (Фесенко), оскільки саме вони висловлюють чітке концептуальне бачення драматургічних текстів О.П. Чугуя, які можуть стати в нагоді не лише викладачам вищої та середньої школи, а й усім шанувальникам і майстрам художнього слова, музики та театрального мистецтва, а відтак, заслуговують на сценічне втілення.

Підкреслено, що в численних наукових студіях дослідників високо оцінюється художню вартість аналізованих п'єс О.П. Чугуя, переважна більшість з яких вирізняється своєю актуальністю, оскільки відкриває сучасному читачеві правду про політику радянського режиму, яка багато років приховувалася від українського народу. Доведено, що заслуга Чугуя-драматурга передусім у тому, що сюжет його багатьох п'єс побудований на фактах реальної дійсності, без будь-яких недомовок, навіть художнього домислу.

Закцентовано увагу на тому, що сучасне літературознавство висвітлює не лише художню своєрідність п'єс О.П. Чугуя, а й біографічні факти українського драматурга (його світогляд, мораль, уподобання, темперамент), які розцінюються дослідниками передусім як своєрідний ключ до творчого доробку митця, в якому часто прочитуються автобіографічні мотиви.

Також окреслено перспективи для подальшого, більш поглибленого, прочитання творів О.П. Чугуя як цілісних і художньо-неповторних зразків у контексті багатогранного драматургічного доробку митця.

Ключові слова: драматургічний дискурс, літературний критик, літературно-критичні праці, літературознавство, творчий доробок.

The article analyzes the views of literary critics on modern Ukrainian drama, in particular on the dramaturgical discourse of Oleksiy Chuguy's. The object of the study was primarily the literary and critical works of two thousand years, aimed at highlighting the ideological and artistic originality of the playwright's individual plays ("Forest Guests", "Invincible Cathedral", "Steppe Eagle", "Red Ruta", "Red Tornado", "Crimean Mermaids").

It is noted that among the numerous explorations of recent years devoted to the artistic work of Oleksiy Chuguy, there is a general tendency to read the dramatic works of the artist through the prism of their semantic features, leading motives, certain elements of poetics, etc. First of all, the scientific articles of A. Novikov, O. Telekhova and I. Kurylenko (Fesenko) are included in the analysis, since they express their conceptual vision of O. Chuguy's dramatic texts, which can be useful not only for teachers of higher and secondary schools, but also for everyone to fans and masters of the artistic word, music and theatrical art, and therefore deserve a stage embodiment.

It is emphasized that the artistic value of the analyzed plays of O.P. Chuguy is highly appreciated in numerous scientific studios of researchers, the vast majority of which are distinguished by their relevance, as they reveal to the modern reader the truth about the policy of the Soviet regime, which was hidden from the Ukrainian people for many years.

It has been proven that the merit of Chuguy the dramatist is primarily that the plot of many of his plays is based on the facts of real reality, without any misunderstandings, even artistic conjecture.

Attention is also focused on the fact that modern literary studies illuminates not only the artistic originality of O.P. Chuguy's plays, but also the biographical facts of the Ukrainian playwright (his outlook, morals, preferences,

temperament), which are considered by researchers primarily as a kind of key to the creative work the artist, in which, in turn, autobiographical motifs are often read.

Prospects for a further, more in-depth reading of O. Chuguy's works as integral and artistically unique examples in the context of the artist's multifaceted dramatic work are also outlined.

Key words: dramaturgical discourse, literary critic, literary and critical works, literary studies, creative work.

Постановка проблеми. Олексій Прокопович Чугуй – талановитий філолог-професіонал, вчений-літературознавець, самобутній український драматург, який по праву заслуговує на пошану й визнання як у колі колег, так і в колі учнів та друзів. Його численний творчий доробок, що налічує чимало різножанрових творів: і комедії («Замах на Чорта», «Юні чарівниці»), і трагедії («Сибірська дума», «Кривава прем'єра», «Чорна троянда», «Кримські русалки»), і трагікомедії («Червоний смерч» (що складається із двох частин – «Бенкет голодних» та «Весілля людодів»), «Вершина кохання», «Агонія дракона», «Знищити місто»), і драми («Лісові гості», «Велике пророцтво», «Зрадлива доля» тощо), на сьогодні потребує серйозного послідовного дослідження та чіткого наукового обґрунтування. Тож, зважаючи на актуальність означеного проблемного поля, з'ясуємо наскільки активним є науково-дослідницький інтерес сучасного українського літературознавства до драматургії Олексія Чугуя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатогранна особистість Олексія Чугуя на сьогодні вже привертала увагу деяких дослідників. Так, наприклад, його творчий доробок у різний час досліджувало чимало науковців, зокрема А. Новиков, Т. Конончук, Т. Вірченко, О. Телехова, І. Куриленко (Фесенко), Р. Тхорук та інші. Утім узагальненої розвідки, в якій би було здійснено наукову рецепцію драматургічного доробку митця, ще не маємо.

Мета статті – дослідити наукову рецепцію творчості Олексія Чугуя в працях українських літературознавців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед численних розвідок останніх років, присвячених художньому доробку Олексія Чугуя, спостерігається загальна тенденція до прочитання драматургічних творів митця крізь призму їх семантичних особливостей, провідних мотивів, певних елементів поетики тощо. Передусім заслуговують на увагу наукові філософування А.О. Новикова – доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри української мови, літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Його перу належать ґрунтовні розвідки «Театр абсурду Олексія Чугуя»: про п'єсу-диалогію «Червоний смерч» (2013), «До ювілею драматурга»

(2015) та «Дискурс національно-визвольних змагань в сучасній українській драматургії (за матеріалами творів М. Куця та О. Чугуя)» (2015). Цінною, на нашу думку, щодо розуміння художнього дискурсу драматурга є остання студія з вищезазначених, в якій дослідницький інтерес А.О. Новикова привертає увагу драма О. Чугуя «Лісові гості» (2013), на матеріалі якої досліджено трагічну сторінку героїчної боротьби Української повстанської армії з більшовицькою владою у 40–50-х роках ХХ століття. Порівнюючи сюжетні колізії п'єси Олексія Чугуя з текстом іншого сучасного драматурга Миколи Куця – «Карпатський самурай» (2012), літературознавець наголошує, що дія в п'єсі «Лісові гості» відбувається теж на теренах Західної України, але дещо раніше – відразу після закінчення Другої світової війни. До того ж Олексій Чугуй, на відміну від свого попередника, за словами дослідника, більш переконливо змалював образ радянського вояка, який переходить на бік повстанців. Відтак, осмислюючи художню своєрідність п'єси «Лісові гості», А.О. Новиков і зосереджує передусім увагу на поведінці головного героя твору – майора Червоної армії Романа Бойчука. Уважне прочитання драми О. Чугуя дозволяє науковцю стверджувати, що в душі головного героя відбувається складний внутрішньо-психологічний процес: «Всього за кілька днів у своєму світогляді він проходить складний шлях – від беззастережно відданого владі радянського офіцера до свідомого борця з комуністичним режимом. Такому відносно швидкому «протверезінню» сприяли, ясна річ, не тільки ті обставини, що відомі зі змісту п'єси (батька радянська влада розстріляла «за те, що вчинив опір, коли забирали в нього нажиті багаторічною важкою працею землю і худобу»; матір «запроторили до Сибіру», де вона, імовірно, й згинула; а наречену Мар'янку згвалтували і теж силоміць вивезли з рідного краю – І.Ф.). Неабияке значення тут має те, що до вересня 1939 року герой О. Чугуя мешкав на території, яка не входила до складу Радянського Союзу, а отже, у дитячі й підліткові роки, коли людина формується як особистість, його свідомість не була зомбована марксистсько-ленінською ідеологією. Прокомуністичні погляди Романа Бойчука були, ймовірно, не такими міцними, як у тих, хто навчався в радянській школі, пройшов через піонер-

ську й комсомольську організації. Так званою радянською людиною він став у зрілому віці, перебуваючи в лавах Червоної армії. А тому різка зміна світоглядних позицій героя під впливом згаданих раніше чинників – явище цілком реальне» [3, с. 260].

Реалістичними, за слухними спостереженнями А.О. Новикова, є й інші персонажі О. Чугуя. У цьому контексті літературознавець цілком доречно згадує діда центрального персонажа – Захара Бойчука, який «не має жодних сумнівів відносно того, хто є справжнім захисником українського народу, а хто його ворог. Він мав можливість не тільки пересвідчитися у цьому на власні очі, а й відчувати, так би мовити, навласній шкурі. Відтак закономірно, що Захар і сам симпатизує лісовим гостям, і намагається обернути у свою віру внука» [3, с. 260].

Узагальнюючи ж результати своїх літературознавчих пошуків, А.О. Новиков акцентує увагу на значущості п'єси О. Чугуя «Лісові гості», яка виконує не тільки естетичну функцію, а й виступає в ролі своєрідного навчального посібника з української історії, що до недавніх часів мала чимало білих плям. Особливої актуальності ця п'єса, за словами науковця, набуває «на тлі тих буремних подій, що відбуваються в нашу добу, але тепер уже на східних теренах України. Паралелі очевидні. Більше того, теперішні борці за незалежну Українську державу мають завершити ту справу, яку розпочали їхні попередники» [3, с. 261].

Серед літературно-критичних праць останніх років, присвячених драматургічному дискурсу О. Чугуя, заслуговує на увагу стаття О.П. Телехової «Драматургія О.П. Чугуя: інсценізація роману О. Гончара «Собор»» (2019). Авторка розвідки – кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри історії української літератури Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, свій дослідницький інтерес фокусує навколо драми «Нескорений Собор» (2003), яка, на її думку, є однією з найкращих інсценізацій роману «Собор» О. Гончара. За словами О.П. Телехової, Олексій Чугуй влучно помітив виразний драматургізм роману О. Гончара «Собор», що «чітко простежується не лише у виборі конфлікту, а й у сюжетно-композиційних прийомах, творенні характерів та побудові діалогів», які «відповідають усім вимогам драматургічного жанру і є виразним словесним поєдинком, а не звичайною розмовою дійових осіб, що нерідко зустрічається в прозових творах» [4, с. 31]. Цим, власне, і пояснюється бажання Чугуя-драматурга максимально точно, дотри-

муючись основної сюжетної лінії роману, передати ідейно-художнє багатство прозового твору засобами драматургічного жанру.

Завершуючи ж свої спостереження над трансформацією епічного твору в драматургічний, О.П. Телехова акцентує увагу й на особливості ремарок інсценізації О. Чугуя: «Вони цілком відповідають вимогам драматургічної поетики, є максимально лаконічними, майже повністю позбавлені словесних образних засобів, незважаючи на надзвичайно багату палітру їх використання в романі найвидатнішого прозаїка другої половини ХХ сторіччя» [4, с. 33]. До того ж у своїх фінальних літературознавчих ремарках дослідниця цілком слушно наголошує, що інсценізація роману О. Гончара «Собор», здійснена О. Чугуєм, заслуговує сценічного втілення не лише професійними акторами, а й аматорськими колективами вищої та середньої школи, які постійно потребують оновлення репертуару для патріотичного виховання молоді.

До ґрунтовного наукового осмислення драматургічному дискурсу О.П. Чугуя вдається також автор цієї статті І.А. Куриленко (Фесенко) – кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри гуманітаристики та мистецтвознавства Харківської державної академії культури. Так, художня парадигма п'єси О.П. Чугуя аналізується в ряді розвідок, опублікованих у 2019 – 2021 рр.: «Багатогранність таланту О.П. Чугуя: учителя, літературознавця, драматурга» (2019), «П'єса «Степовий орел» О.П. Чугуя – зразок драматургічного портрета в жанровій системі біографічної творчості письменника» (2019), «Правдиве зображення життєвого і творчого шляху І.П. Котляревського в драмі-дилогії «Степовий орел» О. Чугуя» (2020), «Особливості біографічного дискурсу в літературній творчості О.П. Чугуя (на матеріалі п'єси «Червона рута»)» (2020), «Рецепція мотиву голодомору 20-х років ХХ століття в драматургічному доробку О.Чугуя (на матеріалі п'єси-дилогії «Червоний смерч»)» (2021), «Своєрідність віддзеркалення теми депортації у творчості О.П. Чугуя (на матеріалі п'єси «Кримські русалки»)» (2021).

У цих численних наукових студіях дослідниця високо оцінює художню вартість аналізованих п'єс О.П. Чугуя, які «відрізняються своєю актуальністю, оскільки відкривають сучасному читачеві правду про політику радянського режиму, яка багато років приховувалася від українського народу» [7, с. 138]. Відтак заслуга драматурга, як цілком слушно зауважує І.А. Куриленко (Фесенко), передусім у тому, що сюжет його багатьох п'єс побудо-

ваний на фактах реальної дійсності, без будь-яких недомовок, навіть художнього домислу. Так, наприклад, завдяки наполегливому опрацюванню розсекречених радянських архівів Олексій Чугуй у п'єсі «Червоний смерч» (2001) майстерно розкриває численні варварські злочини проти людства, скоєні тогочасним урядом, зокрема поширює правду про голодомор 20-х років XX століття: крізь призму цікавих образів політпрацівників найвищого рівня – секретарів Центрального комітету компартії та міністрів силових структур Радянського Союзу, їх негуманістичної поведінки відкриває нові замовчувані факти та подає детальний аналіз причин цього штучного масового феномена, що спричинив загибель мільйонів українців [7, с. 138].

До того ж у своїх статтях І.А. Куриленко (Фесенко) вважає за необхідне проаналізувати специфіку біографічного жанру у творчому доробку О.П. Чугуя, адже, на її думку, саме драматургічний портрет (написаний на основі життя й творчості видатних людей – письменників, музикантів, режисерів, громадських діячів) є улюбленим жанром літературної творчості митця, який ілюструє його високий рівень художньої майстерності. Особливо цікавими видаються спостереження авторки щодо драматургічних портретів відомого українського співака, композитора-виконавця та поета 70-х років XX століття В. Івасюка (створеного драматургом у п'єсі «Червона рута» (2010)), а також засновника нової української літератури, автора невмирущих творів – «Енеїда» та «Наталка Полтавка» – І. П. Котляревського (створеного у драмі-дилогії «Степовий орел» (2011)). У даному контексті дослідниця вважає за доцільне зацентрувати увагу на високій діалогічній та монологічній майстерності О.П. Чугуя у змалюванні художніх портретів означених п'єс, які, на її думку, «є правдивим відображенням реальної дійсності, незважаючи на використання деяких елементів художнього домислу» [6, с. 292].

Треба зазначити, у вищезазначених розвідках І.А. Куриленко (Фесенко), висвітлюється не лише художня своєрідність п'єс О.П. Чугуя, а й біографічні факти самого драматурга (його світогляд, мораль, уподобання, темперамент), які розцінюються дослідницею передусім як своєрідний ключ до творчого доробку митця, в якому, у свою чергу, часто прочитуються автобіографічні мотиви. Зокрема в статті «Багатогранність таланту О.П. Чугуя: учителя, літературознавця, драматурга» (2019) розкрито секрети його педагогічної майстерності, що полягають у виразній, емоційній методиці викладання, сценічному темпераменті, творчій енергетиці, щирому гуморі, високій професійності, безмежній відданості обраній справі та особливій любові до студентів; зосереджено увагу на інтересах Олексія Чугуя до театрального мистецтва, зокрема зазначається, що він брав активну участь у концертах сільських аматорських колективів, декламуючи художні твори, а також заявив про себе як неперевершений актор аматорських колективів; визначено коло наукових інтересів, що фокусуються навколо знакових постатей в історії української літератури – І. Карпенка-Карого, Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка та О. Гончара. У своїх літературознавчих пошуках дослідниця доходить висновку, що Олексій Прокопович Чугуй «належить до унікальних людей, осяяних внутрішнім світлом і моральною чистотою, учитель для нього – це не просто професія, це невід'ємна частинка його «Я», це поетичний стан його душі, що спонукає до постійної невтомної творчості – як наукової, так і драматургічної» [1, с. 38].

Висновки. Отже, ґрунтовно дослідивши наукову рецепцію творчості О. Чугуя в працях українських літературознавців, можна стверджувати, що серед численних розвідок останніх років, присвячених художньому доробку драматурга, спостерігається загальна тенденція до прочитання драматургічних творів митця крізь призму їх семантичних особливостей, провідних мотивів, певних елементів поезики тощо.

Література:

1. Куриленко І.А. Багатогранність таланту О. П. Чугуя: учителя, літературознавця, драматурга. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. Вип. 80. 2019. С. 35–39.
2. Куриленко І.А. П'єса «Степовий орел» О. П. Чугуя – зразок драматургічного портрета в жанровій системі біографічної творчості письменника. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія: Філологія*. Вип. 81. 2019. С. 118–122.
3. Новиков А.О. Дискурс національно-визвольних змагань в сучасній українській драматургії (за матеріалами творів М. Куця та О. Чугуя). *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ: зб. наук. пр. № 1 (13)*. Рівне, 2015. С. 255–261.
4. Телехова О. П. Драматургія О. П. Чугуя: інсценізація роману О. Гончара «Собор». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія*. Вип. 80. 2019. С. 30–34.

5. Фесенко І.А. Правдиве зображення життєвого і творчого шляху І.П.Котляревського в драмі-дилогії «Степовий орел» О. Чугуя. *Культура України* : зб. наук. пр. Харків. держ. акад. культури. Вип. 69. 2020. С. 125–131.

6. Фесенко І.А. Особливості біографічного дискурсу в літературній творчості О.П. Чугуя (на матеріалі п'єси «Червона рута»). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузів. зб. наук. пр. молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені І.Я. Франка. Серія: Мовознавство. Літературознавство*. Вип. 31. Т. 2. 2020. С. 288–293.

7. Фесенко І.А. Рецепція мотиву голодомору 20-х років ХХ століття в драматургічному доробку О.Чугуя (на матеріалі п'єси-дилогії «Червоний смерч»). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузів. зб. наук. пр. молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені І.Я. Франка. Серія: Мовознавство. Літературознавство*. Вип. 36. Т. 3. 2021. С. 137–142.

8. Фесенко І.А. Своєрідність віддзеркалення теми депортації у творчості О.П.Чугуя (на матеріалі п'єси «Кримські русалки»). *Актуальні питання гуманітарних наук. Серія: Мовознавство і літературознавство: міжвузів. зб. наук. праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика»*. Вип. 38. Т. 3. 2021. С. 105–111.

References:

1. Kurilenko, I.A. (2019) Bagatogrannist talantu O. P. Chuhuia: uchyelia, literaturoznavtsia, dramaturga. [Versatility of O.P.Chuguy's talent: teacher, literary critic, playwright]. Bulletin of Kharkiv National University named after V.N.Karazin. Series "Philology", 80, 35–39. Kharkiv [in Ukrainian].

2. Kurylenko, I.A. (2019) Piesa "Stepovyi orel" O.P. Chuhuia – zrazok dramaturhichnoho portreta v zhanrovii systemi biohrafichnoi tvorchosti pysmennyka [The play "Steppe Eagle" by O.P. Chuguy is an example of a dramatic portrait in the genre system of the writer's biographical work]. Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazin. Series "Philology", 81, 118–122. Kharkiv [in Ukrainian].

3. Novikov, A.O. (2015) Diskurs nacionalno-vizvolnih zmagan v suchasniy ukrayinskij dramaturgiyi (za materialami tvoriv M. Kucya ta O. Chuguya). Psihologo-pedagogichni osnovi humanizaciyi navchalno-vihovnoho procesu v shkoli ta VNZ : zb. nauk. prac., 1 (13), 255–261. Rivne [in Ukrainian].

4. Telekhova, O.A. (2019) Dramaturhiia O.P.Chuhuia: instsenizatsiia romanu O. Honchara "Sobor". [Playwriting by O.P. Chuguy: staging of the novel "The Cathedral" by O. Honchar] Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazin. Series "Philology", 80, 30–34. Kharkiv [in Ukrainian].

5. Fesenko, I.A. (2020) Pravdyve zobrazhennia zhyttievoho i tvorchoho shliakhu I.P.Kotliarevskoho v dramy-dylohi "Stepovyi orel" O. Chuhuia [A true depiction of the life and creative path of I.P. Kotlyarevsky in the drama-dilogy "Steppe Eagle" by O. Chuguy]. Culture of Ukraine: coll. of science Ave. / Kharkiv. State Acad. Cultures, 69, 125–131. Kharkiv [in Ukrainian].

6. Fesenko, I.A. (2020) Osoblyvosti biohrafichnoho dyskursu v literaturnii tvorchosti O.P. Chuhuia (na materialy piesy "Chervona ruta") [Peculiarities of biographical discourse in the literary work of O.P. Chuguy (based on the play "Red Ruta")]. Current issues of humanitarian sciences: interuniversity. coll. of science avenue of young scientists Drohobych State Pedagogical University named after I.Ya. Franko. Series: Linguistics. Literary studies, 31, (Vols. 2), 288–293. Drohobych [in Ukrainian].

7. Fesenko, I.A. (2021) Retseptsiiia motyvu holodomoru 20-kh rokiv KhKh stolittia v dramaturhichnomu dorobku O. Chuhuia (na materialy piesy-dylohi "Chervonyi smerch") [Reception of the motif of the famine of the 20s of the 20th century in the dramaturgy of O. Chuguya (based on the material of the dilogy play "The Red Tornado")]. Current issues of humanitarian sciences: interuniversity. coll. of science avenue of young scientists Drohobych State Pedagogical University named after I.Ya.Franko. Series: Linguistics. Literary studies, 36, (Vols. 3), 137–142. Drohobych [in Ukrainian].

8. Fesenko, I.A. (2021) Svoieridnist viddzerkalennia temy deportatsii u tvorchosti O.P. Chuhuia (na materialy piesy "Krymski rusalky") The peculiarity of the reflection of the topic of deportation in the work of O.P. Chuguy (based on the play "Crimean Mermaids"). Current issues of humanitarian sciences: interuniversity. coll. of science avenue of young scientists Drohobych State Pedagogical University named after I.Ya. Franko. Series: Linguistics. Literary studies, 38, (Vols. 3), 105–111. Drohobych [in Ukrainian].

ЖУРНАЛІСТИКА

УДК 007:323.28:070

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.philol.2022.3.9>**Ігор МИСЛОВСЬКИЙ**

аспірант Навчально-наукового інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Юрія Ілленка, 36/1, Київ, Україна, 04119
ORCID: 0000-0001-7122-8086

Ihor MYSLOVSKYI

PhD Student of Educational and Scientific Institute of Journalism of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Yurii Illienka Street, 36/1, Kyiv, Ukraine, 04119
ORCID: 0000-0001-7122-8086

ДО ПИТАННЯ ТЛУМАЧЕННЯ МЕДІАТЕРОРИЗМУ ТА ЙОГО ПРИКЛАДИ НА УКРАЇНСЬКОМУ ТЕЛЕБАЧЕННІ

ON THE ISSUES OF MEDIA TERRORISM DEFINITION AND ITS EXAMPLES ON UKRAINIAN TV

Автор статті ставить за мету проаналізувати поняття медіатероризму, виокремити його особливості й потенційні комунікативні ефекти на аудиторію, а також виявити приклади медіатероризму на українському телебаченні. Він аналізує появу нових різновидів тероризму, які актуалізують його інформаційний складник та медіаінклюзивність. Зокрема, автор розглядає сучасні підходи українських науковців до тлумачення поняття «медіатероризм» та виявляє їхні контрверсійні елементи. За результатами компаративного аналізу пропонується нова дефініція медіатероризму, яка представляє його не як різновид тероризму (наводяться аргументи щодо недоцільності та неспроможності цього підходу), а як унікальний медіафеномен, який варто вивчати зокрема у науках про соціальні комунікації та журналістикознавстві.

Також автор окреслює потенційні комунікативні ефекти на аудиторію внаслідок здійснення медіатероризму та описує його вплив на стратегічному рівні для суспільства, влади та держави. Заявлені питання шляхів доведення вчинення актів медіатероризму та відповідальності за таку діяльність, й автор запрошує фахівців долучитися до цієї непростой наукової дискусії. Актуальність і навіть нагальність вивчення медіатероризму постають у зв'язку з російською агресією проти України. Оскільки медіатероризм через юридичну та етичну неврегульованість фактично є безкарною діяльністю, він стає привабливим методом гібридної війни, який можуть застосовувати проросійські медіа в Україні. Як приклад, автор наводить власне case study щодо висвітлення захоплення заручників у Луцьку 21 липня 2020 р., результати якого зафіксували ознаки медіатероризму на інформаційному телеканалі «Zik».

Водночас автор пропонує аналіз анонсів тижневих випусків новин телеканалу «Інтер» як приклад медіатероризму на українському телебаченні. Оцінювання цих матеріалів засвідчило бажання телеканалу формувати у глядачів стани тривожності, безпорадності, песимізму, страху та навіть паніки, що має потенційний деструктивний вплив на українське суспільство та може використовуватися задля досягнення власних політичних цілей чи задоволення приватних інтересів.

Ключові слова: медіатероризм, тероризм, українське телебачення, медіа, журналістика, гібридна війна, телеканали «Zik» та «Інтер».

The author of the article aims to analyze the concept of media terrorism, highlight its features and potential communicative effects on the audience, as well as identify examples of media terrorism on Ukrainian TV. He analyzes the emergence of new types of terrorism, which actualize its information component and media inclusiveness. In particular, the author examines the modern approaches of Ukrainian scientists to interpret the concept of "media terrorism" and reveals their controversial elements. Based on the comparative analysis results, a new definition of media terrorism is suggested. It presents media terrorism not as a type of terrorism but as a unique media phenomenon that should be studied in the sciences of social communication and journalism.

The author also outlines the potential communicative effects of media terrorism on the audience and describes its impact on society, government, and the state at the strategic level. The questions of proving the commitment of media terrorism acts and responsibility for such activities are raised, and the author invites experts to join this difficult scientific discussion. The relevance and urgency of studying media terrorism also occur due to Russian aggression against Ukraine. Unsettled legal and ethical issues of media terrorism make it an attractive method of hybrid warfare (an effective activity with impunity) for pro-Russian media in Ukraine. For example, the author

mentions his case study on the media coverage of the hostage crisis in Lutsk on July 21, 2020, the results of which documented signs of media terrorism on the "Zik" news TV channel.

In this article, the author analyzes the weekly news program announcements on the "Inter" TV channel as another example of media terrorism on Ukrainian TV. Evaluation of those materials proves the TV channel's intention to create feelings of anxiety, helplessness, pessimism, fear, and even panic among viewers. It has a potentially destructive impact on Ukrainian society and can be used by the TV channel to achieve its political goals or satisfy private interests.

Key words: media terrorism, terrorism, Ukrainian TV, media, journalism, hybrid warfare, TV channels "Zik" and "Inter".

Актуальність проблеми. Глобалізаційні процеси, нові інформаційні технології, інтернетизація та медіатизація тероризму суттєво вплинули на підходи тлумачення цього феномену в останні десятиліття. Після терактів 11 вересня 2001 р. у США тероризм став не лише центральною темою медійного порядку денного, але й у наукового також. З'явилися численні міждисциплінарні дослідження про тероризм, які, з одного боку, дозволили краще вивчити феномен у його різних вимірах, проте з іншого – породило чималу наукову спадщину, яку стало складно упорядкувати в єдину епістеміологічну парадигму, оскільки з'явилися певні протиріччя, суперечності та сумніви щодо доцільності, релевантності та валідності певних пропозицій.

Зокрема, йдеться про появу нових понять, які актуалізують інформаційну природу тероризму та виокремлюють певні його характеристики, як-от «медіатероризм». Цей термін вже оперує в дослідженнях про соціальні комунікації та використовується публіцистами для критики ЗМІ. Проте постає питання: наскільки тлумачення медіатероризму корелює з класичними ознаками феномену тероризму та чи доцільно його розглядати як окремий різновид тероризму?

Також питання медіатероризму актуалізується в контексті війни РФ проти України, оскільки може розглядатися як вкрай ефективний гібридний метод ведення боротьби в інформаційному просторі України. Тому важливо розуміти потенційні деструктивні комунікативні ефекти медіатероризму та розпочати активну дискусію щодо відповідальності журналістів і медіа за здійснення такої діяльності. Зокрема, результати проведеного автором контент-аналітичного дослідження зафіксували ознаки медіатероризму на телеканалі «Інтер» у попередні роки.

Тому **мета статті** – проаналізувати поняття медіатероризму, виокремити його особливості й потенційні комунікативні ефекти на аудиторію, а також виявити приклади тероризму на українському телебаченні. З огляду на це, **об'єктом дослідження** стануть анонси тижневих випусків новин на телеканалі «Інтер», а

предметом – їхні характеристики, що відповідають діяльності медіатероризму.

Основу **методології** дослідження становить компаративний аналіз та моніторинг і оцінювання, а також низка загальнонаукових методів теоретичного дослідження, таких як аналіз, синтез, аналогія та узагальнення. Дата проведення моніторингу – березень 2020 р., що становить 4 підсумкових випуски новин на телеканалі «Інтер» («Подробиці тижня», щоп'ятниці о 20:00). Вибрані український телеканал та дати моніторингу входять до параметрів контент-аналізу, який автор виконує в межах дисертаційного дослідження (досліджувалися тогочасні найрейтинговіші телеканали – «Україна», «ICTV», «1+1», «Інтер» та «СТБ», однак явні ознаки медіатероризму фіксувалися лише на одному телеканалі).

Аналіз публікацій. Теоретичне підґрунтя для проведення цього дослідження заклали праці вчених А. Шміда, Е. Баккера, Дж. П'яцци, Л. Річардсона, Ф. Фуреді, А. Крюгера, В. Антипенка, О. Богданова, В. Глушкова, В. Ємельянова та інших. Роль ЗМІ у висвітленні терористичних актів досліджували В. Циганов, Г. Почепцов, Т. Єрохіна, О. Свентицька, О. Зернецька, Г. Вейманн, П. Вілкінсон, Б. Накос. Розуміння соціально-комунікативного підходу дослідження, комунікативного впливу на аудиторію, теорії та практики журналістської діяльності сформовані роботами таких учених, як В. Різун, В. Іванов, А. Москаленко, В. Здоровега, В. Корнєєв, О. Ромах та ін. Також важливими та найбільш тематично наближеними дослідженнями стали попередні роботи автора цієї статті [5].

Виклад основного матеріалу дослідження. Введення нових понять до наукового обігу має відбуватися обережно та з обов'язковим урахуванням багатьох факторів: чи вписується нове поняття у дійсні класифікації й типології; чи справді воно є окремим самодостатнім явищем або ж лише актуалізує якусь із характеристик феномену; чи не призведе нове поняття (особливо міждисциплінарне) до узагальнень та розмивання чіткості у тлумаченні інших тощо.

Упродовж останніх десятиліть у медіа, публіцистичній та науковій літературі з'явилося стільки видів тероризму, що нинішні академіки не мають єдиної системи класифікації. Л. Річардсон зауважує, що нині «тероризмом» маркують ледь не всі негативні явища, які насправді не передають реального змісту феномену: «прості валютні спекуляції» маркують «економічним тероризмом», домашнє насильство – «домашнім тероризмом», а незрозумілий дзвінок – «телефонним тероризмом» [10]. Прикладом активного застосування терористичної парадигми є й нинішнє висвітлення російської агресії в Україні. Журналісти часто використовують ракетний, енергетичний, ядерний, біологічний, екологічний тероризм для звинувачення РФ, хоча й не пояснюють аудиторії, які саме ознаки тероризму відповідають російській агресії або чим тероризм відмінний від геноциду, агресії, гібридної, неконвенційної чи іншої війни.

Популярність тероризму спричинена його цілеспрямованою й широкомасштабною медіатизацією, особливо після здійснення терористичних актів 9/11 та оголошення президентом США Дж. Бушем війни з тероризмом. З того часу відбулася справжня медійна «демонізація» цього феномену, тому досі журналісти часто використовують тероризм для позначення всього поганого і страхітливого. Однак такі узагальнення шкодять поняттєвому мисленню, дають фрагментарні знання про дійсність та радше націлені на емоційний відгук в аудиторії, а не раціональний.

За таких тенденцій, на наш погляд, лише питанням часу була поява понять, які б актуалізували інформаційний чи медійний складники тероризму. Серед них – медіатероризм. Підходи у тлумаченні цього явища у дослідників відрізняються – від фактичного ототожнення медіатероризму з інформаційним тероризмом, часом формулюючи майже ідентичні дефініції, й до простої актуалізації ролі медіа як просторового чинника чи посередника у здійсненні тероризму.

Наприклад, Т. Білецька пов'язує появу медіатероризму з тим, що «ЗМІ стали дієвим суб'єктом міжнародної політики і терористичної діяльності у сучасному постмодерному суспільстві», і медіатероризмом фактично називає висвітлення терактів у медіа: «Демонстрація катастрофічних результатів терактів...; галас, що піднімається в деяких ЗМІ щодо цих подій, повтори одних і тих самих жахливих епізодів» [1]. Ми погоджуємося, що непрофесійна журналістська діяльність у висвітленні тероризму може мати деструктивний

та страхогенерувальний вплив на аудиторію, проте у жодному разі саме інформування про терористичні акти не може називатися медіатероризмом.

Дослідниця В. Романюк називає медіатероризмом «заякування цільової аудиторії окремими терористичними організаціями з метою реалізації політичних, соціальних та інших цілей шляхом викликання й поширення в інформаційному просторі інформації, що провокує у глядача почуття страху та панічних станів», а метою медіатероризму, на її думку, є передача «руйнівного повідомлення» [6]. Таке тлумачення автору статті видається недоречним, оскільки воно повністю корелюється з поняттям «тероризм», обмежуючи певні його характеристики (ігнорується складник насильства) та не додаючи нових для розрізнення (не актуалізуються ані суб'єктність медіа, ані медіаінклюзивність терористів).

На наш погляд, чимало українських науковців, проводячи міждисциплінарні дослідження, потрапили до пастки надмірної актуалізації інформаційного складника тероризму, спричиненої швидким розвитком інформаційних технологій та засобів масової комунікації. До прикладу, О. Саган пише, що «як феномен «малої війни» медіаінформаційний тероризм поєднує у собі дві форми боротьби: силову – терористичні акції і «м'яку» – інформаційні деструктивні впливи» [7]. Насправді силова й «м'яка» (інформаційна) форми боротьби завжди були характерні тероризму.

Так звані терористи ще з давніх часів проводили інформаційно-психологічні кампанії, навіть будучи обмеженими у засобах комунікації: давньоєврейські сікарії (1 ст. до н.е.) вбивали і підпальовали римських легіонерів просто серед натовпу, а потім прибивали їхні тіла до хрестів попід дорогою, щоб налякати інших спартанців; євреї-зелоти (1 ст. н.е.) сіяли паніку, знищуючи систему водопостачання до населених пунктів, створюючи атмосферу смертельної безвиході; індійські таги (7 ст. н.е.) задушили майже мільйон людей, вибираючи випадкових жертв переважно на людних ринках, що навіювало страх на кожного місцевого жителя; перед приходом кінноти Чингізхана та Батия (12–13 ст. н.е.) завжди надсилалися спеціальні розвідники і шпигуни, які поширювали чутки та дезінформували населення про небачену силу і нещадність татаро-монгольських військ тощо.

Тобто інформаційні деструктивні впливи притаманні навіть найдавнішим проявам тероризму, а тому актуалізація нині цього складника свідчить лише про нерозуміння природи феномену тероризму, який навіть складно

увявити без супровідної інформаційно-психологічної кампанії. Для цього терористи нині створюють власні медіа та ведуть сторінки у соціальних мережах, поширюють пропагандистську доктрину у новітніх медіа та на відеохостингах, однак це не перекваліфіковує їхню діяльність з тероризму на медіатероризм чи інформаційний тероризм, оскільки останнє входить до меж поняття «тероризм».

Такі розбіжності у підходах до тлумачення очікувано завадили науковцям чітко встановити місце медіатероризму в класифікаціях. О. Свентицька наполягає, що медіатероризм є одним з видів інформаційного тероризму [8]. Її думку поділяє В. Циганов, хоча водночас уточнює, що це явище слід відносити саме до різновиду інформаційно-психологічного тероризму [9]. Проте Т. Єрохіна зазначає, що нині складно точно визначити місце медіатероризму, оскільки більшість учених користуються цим поняттям, не даючи йому визначення. До того ж, на її думку, дослідникам потрібно ще встановити, чи розглядати медіатероризм як окремий вид тероризму чи як підвид інформаційного тероризму [2].

Автор цієї статті вважає, що розглядати медіатероризм як один із сучасних різновидів тероризму не є доцільно та навіть сприяє хибному уявленню, що інші види тероризму можуть здійснюватися без інформаційно-комунікаційної компоненти. Також одна з найголовніших ознак цього феномену – це фізичне насильство чи погроза його застосування, що жодним чином не корелюється з діяльністю медіа (ретрансляцію погроз не можна вважати погрозою з боку ЗМІ).

Водночас ми пропонуємо розглядати медіатероризм як медіафеномен, пов'язаний із непрофесійною діяльністю працівників ЗМІ. Серед українських науковців для нас найбільш близький у підходах тлумачення цього феномену В. Циганов, який розглядає медіатероризм як «цілеспрямоване, планомірне, систематичне використання можливостей засобів масової інформації для створення і тиражування почуттів страху (жаху, занепокоєння, тривоги) і поширення їх в інформаційному просторі з метою маніпулювання суспільною свідомістю» [6].

Формулюючи власну дефініцію на базі напрацювань В. Циганова, Т. Єрохіна назвала медіатероризм «цілеспрямованим залякуванням», однак нам видається недоцільним таке звуження терміна, оскільки продуктом медіатероризму може бути, до прикладу, паралізуючий песимізм чи почуття безвиході, втрата довіри чи гнів до влади, які необов'язково досягаються залякуванням. Важливо також

наголосити, оскільки це служить додатковим аргументом для відмежування медіатероризму від феномену тероризму, що методи й інструменти досягнення бажаних почуттів та станів у аудиторії можуть бути винятково медійними – це маніпулятивний порядок денний, упереджене фреймування, пропаганда і дезінформація, вибіркове акцентування й ігнорування фактів чи показова збалансованість, яка легко може спонукати до легітимізації терористів. Тому відповідальність за здійснення медіатероризму має розглядатися в межах журналістської діяльності та роботи ЗМІ, а не як терористичні злочини.

На нашу думку, цей медіафеномен може мати таке визначення: медіатероризм – це цілеспрямована непрофесійна й неетична діяльність працівників сфери медіа або ЗМІ як окремого суб'єкта у висвітленні подій, трактуванні та поширенні інформації, використанні різних комунікаційних технологій, що деструктивно впливає на суспільну організацію, викликає серед населення почуття паралізуючого песимізму, постійної небезпеки, тривоги і страху, сприяє популяризації незаконних угруповань, дискредитує та підриває роботу владних структур, дестабілізує державу з метою маніпулювання суспільною свідомістю задля досягнення певних політичних цілей або задоволення інтересів власників медіа чи інших стейкхолдерів. Якщо головний метод досягнення цілей у тероризмі – це терористичні акти, то аналогами терактів у медіатероризмі є інформаційні кампанії та операції.

Пропонована нами дефініція відходить від уже наявних наукових напрацювань та підходів у тлумаченні, що є науковою новизною. Також, на нашу думку, саме таке визначення дозволить у майбутньому краще дослідити явище медіатероризму, протидія якому має досліджуватися в межах наук про соціальні комунікації та журналістикознавстві, а не терорології (хоча міждисциплінарний підхід до таких досліджень мав би позитивний вплив).

Комунікативні ефекти медіатероризму на аудиторію зазначені у запропонованому нами визначенні. Також В. Циганов пише, що у стратегічному плані медіатероризм може призвести до зародження та стимуляції хаосу, руйнування соціальної стійкості, виникнення суспільного напруження і конфліктності, порушення нормального функціонування владних структур, підриву довіри населення до дій та намірів влади [9].

Водночас постають досить нелегкі питання: як довести цілеспрямованість суб'єкта у здій-

сненні медіатероризму та якою має бути відповідальність? Автор статті не має однозначних відповідей на це питання, оскільки вони потребують ширшої дискусії із залученням великої кількості експертів. Доводити наміри суб'єкта для кваліфікації певних злочинів чи правопорушень було й лишається складним завданням. Однак виявляти ознаки медіатероризму дослідники могли б завдяки таким методам, як контент-аналіз, моніторинг і оцінювання, нарративний аналіз чи інші методи досліджень соціальних комунікацій. Щодо відповідальності, то, на нашу думку, вона має бути більшою за публічні негативні висновки української Комісії з журналістської етики, зважаючи на той факт, що йдеться про маніпулювання та соціальну деструкцію задля задоволення власних інтересів.

Нині ж медіатероризм фактично є безкарною діяльністю, і притягнути когось до відповідальності неможливо. Це робить медіатероризм привабливим методом гібридної війни, який, на наше переконання, застосовували проросійські телеканали в Україні. Наше попереднє медіадослідження зафіксувало, що телеканал «Zik» вдавався до медіатероризму під час висвітлення захоплення заручників у Луцьку 21 липня 2020 р. [4]. Ведучі та гості ефірів поширювали страхогенерувальні повідомлення, часто безпідставно дискредитували владу, відкрито залякували аудиторію сенситивними матеріалами, ігноруючи статистику і викривлюючи факти.

Чого вартий лише коментар одного з гостей ефіру: «Далі схожі історії будуть забирати життя українських громадян. Сьогодні розгул нацизму в нашій країні, сьогодні розгул терористичних груп, сьогодні в офісі людей закидають гранатами, сьогодні калічаються люди, сьогодні в країні відбувається хаос, і ім'я цього хаосу – партія Зеленського «Слуга народу», яка привела нашу країну до безпорядків, в якій гинуть люди... В нас будуть теракти, у нас будуть бомби, у нас будуть калічитись люди – зелена чума знищує нашу країну. Ось що відбувається». Цей коментар є яскравим прикладом медіатерористичного повідомлення, і ведучі телеканалу жодного разу не втрутилися та не промодерували висловлення цього гостя, а тому так само несуть відповідальність.

Важливо звернути увагу на те, що телеканал «Zik» заблокували у зв'язку з персональними санкціями проти проросійського народного депутата України Тараса Козака [3]. До повномасштабного вторгнення РФ в Україну чиновники Кремля вели війну на Донбасі та використовували потужні методи гібридної

війни проти всієї України. Серед них був та й надалі може застосовуватися медіатероризм. Він корисний ворогу тим, що налаштовує громадян проти чинної влади, інформаційно й політично дестабілізує країну, зменшує організаційні можливості українського суспільства для боротьби, поширює пропагандистські нарративи, відчуття песимізму, зневір'я, страх і паніку серед населення й змушує сумніватися у правдивих повідомленнях, поширюючи свої фейкові альтернативні факти та версії подій. З огляду на всі ці потенційні вигоди для ворога, ми вважаємо вивчення медіатероризму й пошуки шляхів йому протидіяти не лише актуальною, але й нагальною темою для України у воєнний та повоєнний час та загалом для світової наукової спільноти.

Для розуміння медіатероризму є вкрай важливими пошуки його прикладів в українських медіа. Під час нашого контент-аналізу в межах дисертаційного дослідження ми звернули увагу, що один з вибраних телеканалів – «Інтер» – проявляє ознаки медіатероризму, тому в цій статті ми прагнемо підтвердити або спростувати цю гіпотезу. Для цього ми візьмемо анонси тижневих випусків новин на «Інтері» у зазначений вище моніторинговий період та їх оцінимо. Кожний анонс випуску складається з чотирьох новин, тому загальна кількість проаналізованих новин у випусках дорівнює шістнадцяти. Ми подаємо текст анонсів у хронологічному порядку:

1. «Прем'єр пішов, хай живе новий прем'єр: яку команду завів у Кабмін Денис Шмигаль і чи не стане і цей глава уряду **каліфом на годину**? Обіцяли посадки, а зайнялися **вигнанням**: за що звільнили Рябошапку і як почуватимуться корупціонери за нового генерального прокурора? **Загроза серед нас: чи завоює коронавірус Україну** і наскільки наша система охорони здоров'я готова до глобальних викликів? **Навала фальшивомонетників**: як **аферисти заволоділи країною піддробленими гривнями**, хто покриває злочинців і як відрізнити липові гроші від справжніх?» (6 березня).

2. «Країна на епідеміологічній паузі: **передчасна істерія** чи крок на випередження, наскільки вчасно уряд запровадив карантин і як боротися із **карантинопанікою, що охоплює населення**? **Нафтовий шок**: чому нинішня криза на паливному ринку може стати **надсерйозним випробуванням** для світової економіки і через що в Україні уже заговорили про **дефолт**? Росія на лаві підсудних, Гаазький суд у справі МН17: чи дійде до звинувачень кремлівської верхівки у загибелі малайзійського боїнга? **Шантаж** біженцями:

як Ердоган змусив Європу **нервувати** і чим закінчиться **мігрантська війна** між Брюсселем та Анкарою?» (13 березня).

3. «Коронавірусний порядок денний: скільки українців уже захворіли і наскільки офіційна статистика відображає реальне поширення недуги? **Чи є у нас шанс на порятунок: чи справді українська медицина безпорадна перед пандемією і чи вистачить лікарів на всіх хворих? Економічна лихоманка: чи не доведе коронавірус Україну до дефолту? Пережити карантин: як обійтися без транспорту, чи варто чекати дефіциту харчів, коли в аптеках з'являться необхідні ліки і чи не закрутить влада гайки ще дужче? Рівняння на Захід: у яких країн варто повчитися боротьбі з коронавірусом, а кому карантин не допоміг?» (20 березня).**

4. «Коронапріріст: із якою швидкістю небезпечний **вірус атакує Україну** і чи достатньо дій на упередження **робить влада? Карантин до суми доведе: для кого надзвичайна ситуація закінчиться зубожінням** і як держава має допомогти **пережити скрутні часи армії безробітних? Багатих теж лихоманить: як коронавірус зрівняв небожителів із народом і де тепер рятуватимуться ті, що розкрадали вітчизняну медицину і лікувалися за кордоном? Вірусні канікули: до яких змін потрібно підготуватися школярам та студентам і коли випускники будуть складати ЗНО та вступати до вишів?» (27 березня).**

Жирним виділені ті формулювання, які мають сильний страхогенерувальний потенціал або ж формують негативні емоційні стани у глядачів. Доцільність їхнього вживання є сумнівною, оскільки простежується відразу кілька цілей такого маніпулювання: дискредитувати чинну владу, наголошуючи на її безпорадності; налаштувати глядачів проти влади, інакше ті матимуть страшне майбутнє; зобразити Україну як неспроможну державу за цієї влади (failed state). Звісно, шокувальний контент може продукуватися задля сенсацій та підвищення рейтингів каналів, однак тут у фокусі саме політичний складник, що відповідає нашим ознакам медіатероризму.

Не говорячи вже про позитивну тональність текстів, жоден анонс випуску новин не був повністю нейтральним, а в текстах переважає негативна тональність. Такий медійний порядок денний та підбір новин для аносування свідчить про свідоме бажання телеканалу формувати у глядачів стани тривожності, безпорадності, песимізму, страху та навіть паніки. Ведучий новин свідомо грає на почуттях глядача щодо його базових потреб: «загроза серед нас», «чи є у нас шанс на поря-

тунок», «чи варто чекати дефіциту харчів», «чи вистачить лікарів на всіх хворих», «армії безробітних» тощо. Такими формулюваннями можуть залякувати аудиторію для того, щоб люди або виходили на протести проти влади, або не організовувалася на її захист у момент кризи чи нападу ворога, або не могли адекватно реагувати на виклики дійсності.

Журналістика є соціально відповідальним інститутом, а тому медіа повинні завжди прогнозувати комунікативні ефекти від своєї діяльності, чи не є вона деструктивною для суспільства. Наші закиди у медіатероризмі щодо телеканалу «Інтер» можна було б уникнути, якби медіа змінили тональність своїх повідомлень, зменшили їхній страхогенерувальний потенціал, збалансували порядок денний, відмовилися від упереджених домислів і часом вимислів у своїх текстах. Тобто не йдеться про відмову від самих тем чи проблем, які вибрав телеканал, оскільки вони є справді суспільно значущими та потребують медіависвітлення. Головна претензія – це подача матеріалу, яка має ознаки медіатероризму.

Висновки. Сучасні підходи до тлумачення поняття «медіатероризм» мають свої недоліки, що й унеможливило точну систематизацію цього різновиду в класифікаціях. Частина науковців лише актуалізує інформаційний складник та медіаінклюзивність тероризму, називаючи це медіатероризмом, що є хибним підходом з огляду на історію феномену тероризму. Ми пропонуємо розглядати медіатероризм як медіафеномен, оскільки він пов'язаний із цілеспрямованою непрофесійною та неетичною діяльністю ЗМІ задля досягнення політичних цілей та інших приватних інтересів. Одна з найголовніших ознак феномену тероризму – фізичне насильство чи погроза його застосування – жодним чином не корелюється з діяльністю медіа, а тому медіатероризм слід досліджувати в межах наук про соціальні комунікації та журналістикознавстві або ж вибирати міждисциплінарний підхід.

Оскільки медіатероризм через юридичну та етичну неврегульованість фактично є безкарною діяльністю, він стає привабливим методом гібридної війни, який можуть застосовувати проросійські телеканали в Україні. Прикладом може служити заблокований проросійський інформаційний телеканал «Zik», у чийй діяльності ми раніше фіксували ознаки медіатероризму. Також наше дослідження українських телеканалів виявило ознаки медіатероризму в тижневих випусках новин на телеканалі «Інтер». Анонси цих випусків мають такий медійний порядок денний,

формат підбору новин та стилістику подачі інформації, яка свідчить про свідоме бажання телеканалу формувати у глядачів стани три-

можності, безпорадності, песимізму, страху та навіть паніки, що має потенційний деструктивний вплив на українське суспільство.

Література:

1. Білецька Т. Медіа-тероризм як один із проявів сучасного тероризму. *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи*. 2015. Вип. 4. С. 210–218.
2. Єрохіна Т. Проблема визначення поняття «медіа-тероризм». *Український науковий журнал університету «Україна». Політологія. Психологія. Комунікації*. 2012. № 1. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/751> (дата звернення: 17.12.2022).
3. Зеленський підписав указ про санкції проти депутата ОПЗЖ Козака і телеканалів, які пов'язують із Медведчуком. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kozak-sanktsii/31082863.html> (дата звернення: 20.12.2022).
4. Мисловський І.В. Медійне висвітлення захоплення заручників у Луцьку 21 липня 2020 року (на прикладі українських інформаційних телеканалів «Прямий» і «Zik») (Частина 2). *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Вип. 7. Ч. 6. С. 256–267.
5. Мисловський І.В. Ризики і наслідки непрофесійної діяльності у висвітленні тероризму. Страхогенерувальний потенціал новин. *Медіаконтент: види, форми та особливості сприйняття* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 4 квітня 2017 р. Київ, 2017. С. 247–251.
6. Романюк В. Соціальна деструктивність та медіа-тероризм: концептуально-теоретичний аспект. *Теле- та радіожурналістика*. 2016. Вип. 5. С. 219–223.
7. Саган О.В. Протидія медіаінформаційному тероризму як питання національної безпеки України : дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01. Київ, 2021. 224 с.
8. Свентицька О.В. Інформаційний тероризм як феномен сучасної міжнародної політики : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03. Київ, 2007. 19 с.
9. Циганов В.В. Медіа-тероризм. Тероризм и средства массовой информации. Київ : Ніка-Центр, 2004 р. 124 с.
10. Richardson L. What Terrorists Want. New York : Random House, 2006.

References:

1. Biletska, T. (2015). Media-teroryzm yak odyn iz proiaviv suchasnoho teroryzmu [Media terrorism as one of modern terrorism manifestations]. *Problemy istorii krain Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy* [Historical issues of countries of Central and Eastern Europe]. Vol. 4, pp. 210–218 [in Ukrainian].
2. Yerokhina, T. (2012). Problema vyznachennia poniattia "media- teroryzm" [The issues of using media terrorism definition]. *Ukrainskyi naukovyi zhurnal universytetu "Ukraina"*. *Politolohiia. Psykholohiia. Komunikatsii* [Ukrainian scientific journal of "Ukrayina" University. Political Sciences. Psychology. Communications.]. Retrieved from: <https://social-science.uu.edu.ua/article/751> (Last accessed: 17.12.2022). [in Ukrainian]
3. Zelenskyi pidpysav ukaz pro sanktsii proty deputata OPZZh Kozaka i telekanaliv, yaki poviazuiut iz Medvedchukom [Zelensky signed a decree on sanctions against MP Kozak and TV channels associated with Medvedchuk]. *Radio Svoboda*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kozak-sanktsii/31082863.html> (Last accessed: 20.12.2022) [in Ukrainian].
4. Myslovskyi, I.V. (2020). Media coverage of Lutsk hostage crisis on July 21, 2020 (based on content of Ukrainian news TV channels Priamyi and Zik) (Part 1). *Evropský politický a právní diskurz*, Vol. 7, № 6, pp. 256–267 [in Ukrainian].
5. Myslovskyi, I.V. (2017). Ryzyky ta naslidky neprofesiinoi diialnosti zhurnalistiv u vysvitlenni temy teroryzmu. Strakhoheneruvalniyi potentsial novyn [Risks and consequences of unprofessional activities of journalists in covering the topic of terrorism. News fear generating potential]. *Mediakontent: vydy, formy podachi ta osoblyvosti spryiniattia: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (4 kvitnia 2017 r., m. Kyiv) [Media content: types, forms of submission and perceptual features: materials of the Ukrainian Scientific and Practical Conference (April 4, 2017, Kyiv)]. Pp. 247–253 [in Ukrainian].
6. Romaniuk, V. (2016). Sotsialna destruktivnist ta mediateroryzm: kontseptualno-teoretychnyi aspekt [Social destructiveness and media-terrorism: conceptual and theoretical approach]. *Tele- ta radiozhurnalistyka* [TV and radio journalism]. Issue 5. Pp. 219–223 [in Ukrainian].
7. Sahan, O.V. (2021). Protydiia media-informatsiinomu teroryzmu yak pytannia natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Countering media-information terrorism as an issue of Ukraine's national security]. *National institute of strategic studies*. Kyiv [in Ukrainian].
8. Sventytska, O.V. (2007). Informatsiinyi teroryzm yak fenomen suchasnoi mizhnarodnoi polityky [Information terrorism as a phenomenon of modern international politics]. *Taras Shevchenko National University of Kyiv*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Tsyhanov, V. (2004). Media-terrorizm: Terrorizm i sredstva massovoj informacii [Media terrorism: terrorism and mass media]. Kyiv: Nika-Centr [in Russian].
10. Richardson, L. (2006). What Terrorists Want. New York: Random House.

УДК 007:[291.37+379.85]:303.446

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.philol.2022.3.10>**Світлана ПАНЧЕНКО**

кандидат культурології, доцент, докторант Навчально-наукового інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Юрія Іллєнка, 36/1, Київ, Україна, 04119
ORCID: 0000-0001-8010-8318

Svitlana PANCHENKO

PhD in Cultural Studies, Associate Professor, Doctoral Student, Educational and Scientific Institute of Journalism of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Yurii Illienka Street, 36/1, Kyiv, Ukraine, 04119
ORCID: 0000-0001-8010-8318

**ПАЛОМНИЦТВО ЯК СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНИЙ
ІНСТИТУТ У КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ****PILGRIMAGE AS A SOCIAL COMMUNICATION INSTITUTE
IN THE CONTEXT OF SOCIAL PROCESSES**

Феномен паломництва розглядався із точки зору філософії, культурології, історії, сакральної географії, релігієзнавства, туризмології, психології, менеджменту, богослов'я, теології, проте з точки зору соціальних комунікацій та журналістики ще не розглядався крізь призму соціально-комунікаційних інститутів. Тому в межах інститутів освіти, релігії, туризму, сім'ї ця тема є досить багатогранною і не вивченою. Також не вивченим залишається паломництво в мистецтві, що дає потужне джерело для подальших наукових розвідок на ниві сакрального жанру, зокрема в кіномистецтві як сучасній соціальній комунікації. Паломництво під час пандемії COVID-19 і війни проявляє себе як стійкий феномен і незалежно від викликів часу прочани ідуть до святих місць із вірою у краще життя і позитивні зміни. Поліконфесійність України дозволяє розглянути паломництво як явище з точки зору міжкультурного діалогу в контексті розвитку суспільних процесів.

Мета статті – проаналізувати феномен паломництва як складник соціально-комунікаційного інституту; розглянути соціально-комунікаційний інститут як вид діяльності із його організованою системою, порядком, системою правил, моделей поведінки, набором функцій у взаємозв'язку із феноменом паломництва.

Реалізація **поставленої мети** передбачає вирішення низки **завдань**, як-от: 1. Поширення суспільно важливої інформації, що стосується паломництва як соціально-комунікаційного інституту. 2. Забезпечення комунікації між паломниками різних конфесій через розробку спеціалізованих маршрутів, аналіз інтернет-сайтів, путівників про сакральні об'єкти, спеціалізованої літератури, художньої літератури відповідного напрямку. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше паломництво як феномен розглядається крізь призму соціально-комунікаційного інституту, відповідно потребує детального вивчення і розгляду з комунікаційної точки зору. **У висновках** автор акцентує увагу на вивченні питання паломництва з комунікаційної точки зору, пропонує поєднати глибокі історичні традиції із сучасними тенденціями культурного і соціального розвитку через соціальні комунікації та соціально-комунікаційний інститут.

Ключові слова: соціально-комунікаційний інститут, паломництво, суспільні процеси, інституалізація, міжкультурна комунікація, трансформація.

The phenomenon of pilgrimage was considered from the point of view of philosophy, cultural studies, history, sacred geography, religious studies, tourism, psychology, management, theology, and from the point of view of social communications and journalism it was not yet considered through the prism of social communication institutes. Therefore, within the framework of the institutes of education, religion, tourism, family, this topic is quite multifaceted and not studied. Also, the pilgrimage in art remains unstudied, which provides a powerful source for further scientific explorations in the field of the sacred genre, in particular, in the art of cinema as modern social communication. Pilgrimage during the COVID-19 pandemic and war is a sustainable phenomenon and regardless of the challenges of time pilgrims go to holy places with faith in a better life and positive changes. The multi-confessional nature of Ukraine allows us to consider pilgrimage as a phenomenon from the point of view of intercultural dialogue in the context of the development of social processes.

The aim of the article is to analyze the phenomenon of pilgrimage as a component of a socio-communication institution. To consider the socio-communication institution as a type of activity with its organized system, order, system of rules, behavioral models, and a set of functions in relation to the phenomenon of pilgrimage.

The realization of this goal involves solving a number of **problems**, such as: 1. Dissemination of socially important information concerning pilgrimage as a social and communication institution. 2. Ensuring communication between pilgrims of different faiths through the development of specialized routes, analysis of Internet sites, guides to sacred sites, specialized literature, and fiction in the relevant field. **The scientific novelty** lies in the fact that for the first

time pilgrimage as a phenomenon is considered through the prism of a social and communication institution, and therefore requires a detailed study and consideration from a communication point of view. In conclusion, the author focuses on the study of the issue of pilgrimage from the communication point of view, proposes to combine deep historical traditions with modern trends in cultural and social development through social communications and the socio-communication institution.

Key words: *social and communication institution, pilgrimage, social processes, institutionalization, intercultural communication, transformation.*

Актуальність проблеми. В Україні простежуються суттєві зміни в релігійному житті, відбувається переосмислення у ставленні суспільства до релігійних інституцій, спостерігається відтворення діалогу щодо міжконфесійних відносин. Україна може стати туристично привабливою країною для паломників з усього світу у разі належної організації міжкультурної комунікації, а також завдяки паломництву як соціально-комунікаційному інституту.

Визначення мети дослідження. Мета статті – проаналізувати феномен паломництва як складник соціально-комунікаційного інституту; розглянути соціально-комунікаційний інститут як вид діяльності із його організованою системою, порядком, системою правил, моделей поведінки, набором функцій у взаємозв'язку із феноменом паломництва. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення низки завдань, як-от: 1. Поширення суспільно важливої і перевіреної інформації, що стосується паломництва як соціально-комунікаційного інституту і його впливу на суспільні процеси. 2. Забезпечення міжкультурної комунікації між паломниками різних конфесій через розробку спеціалізованих маршрутів, аналізу інтернет-видань, путівників про сакральні об'єкти, спеціалізованої літератури, художньої літератури відповідного напрямку, наукових сайтів із відповідної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічною основою роботи є праці із соціальних комунікацій таких науковців, як: Р. Паунд, К. Поппер, Е. Мейо, Ф. Тейлор, О. Голотін, Г. Почепцов, В. Різун, К. Шендеровський, О. Холод; праці, які присвячені аналізу різних аспектів феномену «паломництво», таких дослідників, як: О. Любіцева, Я. Любимий, С. Романчук, П. Яроцький, З. Сапелкіна, І. Хроненко; дослідження, присвячені низці проблем, пов'язаних із релігійним туризмом та паломництвом таких науковців, як: А. Бойко, О. Борисова, А. Колодний, С. Панченко, Л. Філіпович, П. Яроцький.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ми живемо в епоху змін і трансформацій, релігійна картина кардинально змінюється у зв'язку із новими викликами часу. Паломництво під час пандемії COVID-19 і війни проявляє себе як стійкий феномен і неза-

лежно від викликів часу прочани ідуть до святих місць із вірою у краще життя і позитивні зміни, навіть деякі прочани вважають випробування, катастрофи, виклики часу, війни, хвороби можливістю прийти до Господа і віднайти свій духовний Шлях, оскільки людина невічна і більшість свого часу проводить у буденній рутині і «суєті суєт».

Папа Римський Іван Павло II назвав світ комунікації «найпершим Ареопагом нашої доби». Святий отець підкреслив у своїй промові: «Засоби соціальної комунікації вже набрали такої ваги, що стали для багатьох головним помічником в освіті й постачальником інформації, головним наставником і натхненником в особистих, родинних та суспільних діях» [5, с. 35].

Великого значення у сучасному суспільстві набуває комунікація через посередництво телебачення, Інтернету, листування, що має велике значення для розвитку відносин між індивідами, розвитку особистості кожного з них. Одним із ефективніших засобів формування вільної, творчої та самореалізованої особистості є вільні, туристські комунікації. Комунікація, за визначенням К. Ясперса, входить у структуру свободи, яка заснована на взаємній любові й довірі. Людина не може існувати просто як окремих індивід [9].

Проведення відпусток уже не вирішується лише відвідуванням рекреаційних курортів і санаторіїв, усе більше туристів прагнуть відвідати місця паломництва і залишити у своїй пам'яті духовні враження й духовно збагатитись, а тим паче набувають популярності проживання релігійних туристів без засобів комунікації, без спілкування, засобами усамітнення протягом двох-трьох тижнів для фізичного і духовного очищення і підготовки до подальших духовних практик. Як бачимо, релігія все глибше проникає у суспільні відносини і відкриває нові горизонти для *духовного досвіду*. Але *паломництво претендує на окремих соціально-комунікаційний інститут*, тобто намагається зайняти свою окрему нішу у соціумі і має на це всі права.

У зв'язку із низкою активних суспільно-політичних подій в Україні: пандемією, війною, світовою економічною кризою, ми стаємо свідками багатьох важливих подій у релігійному житті українців. Питання релі-

гії має бути аполітичним, але ми бачимо, наскільки воно загострилося в нашій країні під час війни. Ми є свідками гострих політичних і релігійних подій в Україні під час війни і паломництво може стати як позитивним, так і негативним інструментом впливу на маси. Тому це питання потребує вивчення і є актуальним для наукових дискусій.

За визначенням науковця К. Шендеровського, *соціальний інститут* – це система правил, моделей поведінки, що склалися історично та забезпечують виконання життєво важливих для суспільства функцій або форм організації і регулювання людського життя у соціальній структурі українського суспільства, які дозволяють діяти ситуативно та раціонально, добирати оптимальні варіанти тактичної діяльності в межах стратегічної суспільно значущої мети. Надаючи сталості й визначеності діяльності соціальних груп, спільнот, соціальні інститути інтегрують їх, надають їхній взаємодії цілісного характеру.

Відрізок соціального часу «від суспільної потреби або започаткування на її основі інституційної дії до стратегічного прогнозування умов розвитку» позначається як сумарний *процес інституціоналізації, який розглядається через якість виконання відповідних норм та функцій*. Інституціоналізація є тривалою і поступовою. На етапах інституціоналізації важливими є дві обставини: стандартизація дій та поєднання з іншими організованими елементами. У процесах інституціоналізації виділяються такі етапи: *первинний* (формування та уточнення потреб); *тактичний* (формування та розвиток системи норм, усвідомлення та прийняття спеціального в умовах диференціації); *стратегічний* (розвиток інституціоналізації – інституційного потенціалу, до головних ознак якого ми відносимо гнучкість, ефективність, готовність до змін, наявність інституційної пам'яті) [7].

Соціально-комунікаційний інститут – це елемент соціальної комунікаційної системи, що є формальним, тобто має свій орган управління, сукупність організаційних та технологічних систем, які мають специфічне соціально визнане призначення. Тим самим кожен соціально-комунікаційний інститут є ніби інституційним втіленням певної соціальної потреби (або набору потреб, норм, правил) (https://revolution.allbest.ru/sociology/00507073_0.html).

Соціальна сфера та сфера соціальних проблем взаємозумовлені, взаємодіють між собою, породжуючи *інтегровані соціальні процеси*. Останні не тільки пов'язані із соціальними проблемами, але й передбачають

активні важливі дії щодо людей, нужденних для зняття соціальної напруги на рівні окремої людини, родини, групи людей, спільноти, громади та суспільства загалом. У нашому випадку це групи паломників, які об'єднані спільною метою відвідати об'єкти паломництва, здійснити прощу до святих місць зі спільною метою: помолитись, сповідатись, причаститись, пройти всі етапи християнського очищення. Для цього і виділяємо окремо паломництво як соціально-комунікаційний інститут, щоб акцентувати увагу на соціальних проблемах і соціальних процесах, які відбуваються в групах паломників [6, с. 28–29].

Соціальна комунікація означає появу вербальних і невербальних навичок, соціальної взаємодії та соціального пізнання. Науковець В. Різун під *соціальними комунікаціями розуміє* «таку систему суспільної взаємодії, яка включає визначені шляхи, способи, засоби, принципи встановлення і підтримання контактів на основі професійно-технологічної діяльності, що спрямована на розробку, провадження, організацію, удосконалення, модернізацію відносин у суспільстві, які складаються між різними соціальними інститутами, де, з одного боку, у ролі ініціаторів спілкування найчастіше виступають соціальні комунікаційні інститути, служби, а з іншого – організовані спільноти (соціум, соціальні групи) як повноправні учасники соціальної взаємодії» [2]. Ці комунікації є соціально маркованими, бо передбачають взаємодію із соціально визначеними групами людей.

Кожний соціальний інститут має певну мету діяльності і відповідно до неї виконує певні функції, забезпечуючи членам суспільства можливість задовольняти відповідні соціальні потреби. У результаті цього стабілізуються соціальні відносини, вноситься узгодженість у дії членів суспільства. Функціонування соціальних інститутів, виконання людьми в їхніх рамках певних ролей зумовлюються наявністю соціальних норм у внутрішній структурі кожного соціального інституту. Саме ці норми визначають стандарт поведінки людей, на їхній основі оцінюються якість і спрямованість їхньої діяльності, визначаються санкції стосовно тих, кому властива поведінка, що відхиляється.

Соціальні інститути виконують такі функції:

- закріплення і відтворення суспільних відносин у певній галузі;
- інтеграції і згуртованості суспільства;
- регулювання і соціального контролю;

– комунікації і включення людей у діяльність.

Що стосується паломництва як соціально-комунікаційного інституту, то для свого становлення цей інститут має закріплені суспільні відносини у певній сфері, а саме: майже при кожному монастирі, церкві, храмі створені паломницькі організації, туристичні фірми, агенції, які організовують паломницькі подорожі і спеціалізуються на наданні послуг релігійного туризму. Організацією більшості паломницьких поїздок для прочан зазвичай займаються структури, які працюють при паломницьких відділах єпархій та аналогічних структурах інших релігійних конфесій. Оскільки Україна поліконфесійна, то є певна специфіка щодо надання паломницьких послуг через спеціальні релігійні структури залежно від віросповідання.

Науковці зазвичай вирізняють кілька видів паломництва, котрі класифікуються за такими ознаками: за кількістю та складом учасників і їхньою сімейною приналежністю – індивідуальні, сімейні, групові; за тривалістю прощі (православний канон паломництва практикував оптимальний термін – 10 календарних днів); за сезонністю (цілорічні паломництва, а також приурочені до певних релігійних свят); щодо об'єктів відвідування, передусім конфесійних культових місць (церкви, монастирі, храми), а також природні культові чи сакральні місця (печери, озера, гори); за місцем розташування об'єкта паломництва (внутрішні – у межах державних кордонів) та зарубіжні паломницькі тури; за ознакою обов'язковості (добровільні й обов'язкові паломницькі тури), оскільки в ісламі хадж є обов'язковим для кожного правовірного мусульманина.

Види паломництва розподіляються залежно від:

- кількості учасників;
- ознаки сімейної приналежності (індивідуальні, сімейні і групові паломництва);
- залежно від тривалості (тривалі і короткі).

Релігієзнавець П. Яроцький зазначає, що «турист, котрий подорожує з релігійними цілями, – це людина, що виїжджає за межі країни постійного проживання на термін не більше півроку для відвідування святих місць і центрів релігій. Під релігійним туризмом слід розуміти також і види діяльності, пов'язані з наданням послуг і задоволенням потреб туристів, що прямують до святих місць і релігійних центрів, що розташовані за межами звичайного для них середовища, хоча самі до участі в ритуалах поклоніння святинам можуть не проявляти особливої зацікав-

леності» [8, с. 143–150].

Серед причин для здійснення паломництва можна виокремити найбільш типові:

- бажання зцілення від душевних і фізичних недуг;
- молитви за рідних і близьких;
- отримання благодаті;
- здійснення богоугодної справи;
- відмолювання гріхів;
- спосіб висловлення подяки за земні блага;
- прояв відданості вірі;
- задоволення прагнення до подвижництва в ім'я віри;

– осягнення сенсу життя (<http://aliom.orthodoxy.ru/arch/056/sur56.htm>).

Релігійні організації досить виважено і ґрунтовно підходять до самого процесу паломництва, про це свідчить так звана «*Прочанська конституція*», яка наводиться нижче.

Про молитву і сповідь:

– Усіх прочан заохочують більшу частину прочанського шляху присвятити молитві – чи то спільній, чи приватній.

– Кожен прочанин зобов'язаний брати участь у всіх спільних молитвах (як у церквах, так і в групі), передбачених програмою прощі.

– Кожен учасник прощі заохочується на початку дня прочитати один із пропонованих фрагментів Святого Письма і спробувати роздумувати над ним протягом дня.

– Усильне заохочується кожен з учасників прощі приступити до Сповіді.

– Під час прощі кожен прочанин нехай знайде короткий час на тишу та духовні роздуми.

Про харчування:

– Цілковито забороняється вживання алкогольних напоїв.

– Забороняється зривати будь-які плоди з чужих горodів.

– Людям, які по дорозі пригощають прочан, треба подякувати.

– Кожен, хто харчується, нехай пам'ятає про ближнього.

Про порядок:

– Кожен прочанин зобов'язаний дотримуватись усієї програми прощі.

– Не можна забігати наперед прощі.

– Кожен учасник прощі зобов'язаний виконувати розпорядження координатора групи.

– Порушник наведених правил буде змушений покинути прощу (<http://lavra.studyty.org.ua>).

Соціолог Роберт Мертон увів у соціологію розрізнення між явними і латентними (прихованими) функціями соціальних інсти-

тутів. Явні функції інституту заявлені, офіційно визнані і контролюються суспільством, а латентні – коли вони приховані, незааявлені, незаплановані (<http://socio.125mb.com/strukturniy-funktsionalizm-roberta-22352.html>).

Паломництво та релігійний туризм виконують такі явні суспільні функції:

- пізнавальну (під час релігійних подорожей люди отримують нову інформацію щодо сакральних об'єктів, розширюють або й змінюють свій світогляд);

- консолідуючу (як правило, сакральні та культові об'єкти є умовним центром, де зосереджується вагома кількість паломників та туристів);

- комунікативну (часто культові об'єкти є центрами суспільного життя);

- лікувальну (під час релігійних подорожей люди отримують зцілення);

- ресурсозберігаючу (як правило, організатори релігійних подорожей зацікавлені та сприяють збереженню довкілля та історико-культурних об'єктів).

До явних функцій соціальних інститутів, що забезпечують закріплення та відтворення суспільних відносин, належать:

- *регулятивна*, що забезпечує регулювання взаємин між членами суспільства за допомогою утворення моделей поведінки;

- *інтегративна*, котра забезпечує згуртованість, взаємозалежність і взаємовідповідальність членів соціальних груп, які формуються під впливом інституціоналізації правил, норм, санкцій, систем ролей;

- *трансляційна*, що пов'язана з переданням соціального досвіду;

- *комунікативна*, яка забезпечує поширення інформації, що виникла в певному інституті, як усередині цього інституту для управління та контролю за дотриманням норм, так і у взаємодіях між інститутами [6].

Латентні функції (тобто приховані) у паломництві також можна навести:

- порушення правил і норм прочанської конституції;

- недотримання посту, заповідей Святого Письма перед паломництвом;

- під час конкретного паломницького маршруту, наприклад *Шляхом Святого Якова*, він же *Ель Каміно де Сантьяго*, який перебуває під егідою ЮНЕСКО, паломник порушує дедлайн маршруту і не дотримується пам'ятки священного маршруту Святого Якова щодо паспорта «*credencial*»;

- під час паломництва на Афон не отримали благословення від священника на здійснення паломництва або візу на Афон – Діа-монітіон (*грец. διαμονήτριον*), але все

рівно намагаються різними способами туди потрапити;

- на Афон мають право здійснити паломництво лише чоловіки, але були випадки, що жінки маскувалися під чоловіків і відвідували Афон, за що за законами Греції потрапляли до в'язниці до трьох років;

- відкуп грошима за свої гріхи, вид індульгенції в католицизмі.

Ці результати можуть мати велике значення для суспільства. Так, усі інститути беруть участь у соціалізації особистості. Саме у системі *інституціональної взаємодії*, що має чітко визначені норми та санкції, індивід здобуває життєві навички й досвід. Наявність латентних функцій свідчить про те, що діяльність будь-якого інституту можна використовувати значно ширше, ніж про це офіційно заявлено.

Паломництво відіграє важливу загальноосвітню роль. Так, монастирі й храми в Україні завжди були як місцем духовного розвитку, так і освітніми, культурними центрами. Століттями накопичувалися книжки, ікони, твори образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, вироби народних промыслов. Монастирі та храми, що були побудовані до XVIII століття, стали головними архітектурними пам'ятниками своєї епохи та культурно-духовною спадщиною майбутнім поколінням. Паломництво дає чудову можливість для ознайомлення з історією України, її різноманітними видами мистецтв: архітектурою, іконописами, ремісничими традиціями, а така презентація держави на міжнародному рівні привабить і міжнародних туристів, що робить Україну культурною візитівкою, а не лише країною, яка асоціюється з Чорнобилем і війною.

Будь-який *соціальний інститут* включає систему санкцій – від правових до морально-етичних, які забезпечують дотримання відповідних цінностей і норм, відтворення відповідних рольових відносин. Це також стосується і паломництва, в якому за порушення правил, норм поведінки, статуту прочанина слідує покарання у вигляді в'язниці (наприклад, на Афоні, якщо ти жінка і хибними шляхами потрапила на Святу Гору Афон – Обитель Божої Матері) або порушив статут прочанина під час Шляху Святого Якова, або не дотримався певних православних звичаїв під час здійснення подорожі, або порушив морально-етичний кодекс. У паломництві такими санкціями є відсторонення від прощі або в'язниця (приклад із Афоном), проведення бесіди із священнослужителем із приводу порушень правил.

Коли та або інша діяльність людей упорядковується описаним чином, говорять про її **інституціоналізацію**. Таким чином, **інституціоналізація** – це перетворення спонтанної поведінки людей в організовану. **Інституціоналізація** означає нормативне й організаційне зміцнення, впорядкування соціальних зв'язків. У разі появи інституту оформляються нові соціальні спільноти, зайняті спеціалізованою діяльністю, виробляються соціальні норми, які цю діяльність регулюють, а нові установи й організації забезпечують захист певних інтересів. Паломництво також перетворюється на інститут завдяки організованій формі управління, з'являється спільнота паломників, людей, які об'єднані спільною метою, уподобаннями, а організації, такі як паломницькі центри, туристичні фірми, регулюють цю діяльність і юридично захищають інтереси своїх клієнтів (у нашому випадку паломників). Тому цей соціально-комунікаційний інститут проходить стадію інституціоналізації.

Процес утворення соціального інституту – **інституціоналізації** – передбачає такі **етапи**:

1. Виникнення потреби, задоволення котрої вимагає спільних організованих дій.
2. Формування спільних цілей.
3. Поява соціальних правил і норм у процесі стихійної соціальної взаємодії.
4. Поява процедур, пов'язаних із нормами та правилами.
5. Інституціоналізація правил, норм, процедур, тобто їхнє прийняття та практичне застосування.
6. Визначення системи санкцій і ролей, що охоплюють усіх членів соціального інституту [4].

Соціальні інститути можуть бути *формальними* та *неформальними*.

У межах *формальних інститутів* взаємодія суб'єктів відбувається на основі законів і правових актів, формальних регламентів, правил та постанов.

Неформальні інститути, незважаючи на досить чітку регламентацію, не мають формально закріплених законів, правил, норм (наприклад, дружба, сусідство та ін.).

У соціальних інститутах є не лише *функції* (позитивна роль у суспільстві), але й *дисфункції* (шкода, яку вони чинять суспільству). Функції сприяють зміцненню, виживанню, саморегуляції соціальної системи. Дисфункції ведуть до дезорганізації, зміни та руйнування структури. Інститут паломництва також може чинити не лише користь, але і дисфункції, оскільки у таких паломницьких групах може поширюватись пропагандистська література,

проводитись проповіді, які мають політичний підтекст, збиратися групи під прикриттям паломництва, а здійснювати іншу діяльність. Тому для соціуму такі наслідки можуть бути негативними і завдавати шкоду.

Для **ефективного функціонування соціальних інститутів** необхідні такі **умови**:

- раціональний розподіл праці та її раціональна організація;
- чітке визначення мети і кола дій;
- спеціалізація норм, законів і вимог, які регулюють діяльність інститутів;
- деперсоніфікація вимог та дій.

Етапи утворення соціального інституту:

1. Виникнення потреби, задоволення якої вимагає сумісних організованих дій.
2. Поява соціальних норм і правил у ході стихійної соціальної взаємодії, яка здійснюється методом проб і помилок.
3. Поява процедур, пов'язаних з нормами і правилами.
4. Інституціоналізація норм і правил, процедур, тобто їх прийняття, практичне застосування.

5. Встановлення системи санкцій для підтримки норм і правил, диференційованість їх застосування в окремих випадках.

6. Створення системи статусів і ролей, які охоплюють усіх без винятку членів інституту.

За своїм змістовим навантаженням паломницька подорож передбачає певні світоглядні зміни, потяг до трансформації, виходу за межі власне людського, до розширення особистісних меж і кордонів, саме паломництво стає способом зміни меж повсякдення та переборення певних життєвих обставин. Під час паломницької подорожі виникає можливість дійсної трансцендентності, тобто виходу за межі суто людського. Інше питання, чи будь-яка подорож може реалізувати цю можливість, і чи досягає людина цієї не завжди усвідомлюваної мети. Під час здійснення паломницької подорожі головною метою прочанина стає відвідування святинь, бажання доторкнутися до божественного, змінитися самому, порівняти локальне з нескінченністю, побачити неможливе чудо, пережити неповторне відчуття самоцінності.

Усе це стає можливим тільки на власному практичному досвіді. З паломницької подорожі людина повертається більш досконалою, свідомою, внутрішньо перетвореною. Тому паломництво має цілеспрямовану незворотну і неповторну дію. Це спроба досягнення священного центру, винайдення благодаті перш за все у собі [1, с. 45–46].

Висновки і пропозиції. Паломництво як соціокультурний і релігійний феномен син-

тезує у собі також усі процеси, які відбуваються у суспільстві. За своїми внутрішніми характеристиками він є одним із культурних явищ, котрі розвиваються досить динамічно. Паломництво співвідноситься з різними сферами економічного, соціального, культурного життя, і ці зв'язки заслуговують на вивчення цього явища як феномену з комунікаційної точки зору. Також вимагають вивчення питання поєднання у сучасному паломництві глибоких історичних традицій із сучасними тенденціями культурного і соціального розви-

тку через соціальні комунікації та соціально-комунікаційний інститут.

Зважаючи на кількість значущих релігійних об'єктів в Україні, сакральних і святих місць, культових пам'яток, їх історичну важливість у масштабах Європи, а також зважаючи на принагідні історичні об'єкти (як-от фортеці, палаци, архітектурні комплекси, пантеони, могили, кладовища, сакральні місцини тощо), в Україну можна привабити мільйони релігійних туристів і паломників щороку за належної організації міжкультурної комунікації.

Література:

1. Панченко С.А. Релігійний туризм в Україні: стан, потенціал, перспективи : монографія. Київ : Автограф, 2019. 163 с.
2. Різун В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій. 12.02.2011. Київ, 9 с. URL: http://journlib.univ.kiev.ua/Nacherky_do_metodologiyi.pdf
3. Різун В. Соціальні комунікації як інженерне вчення, або соціальні комунікації у системі соціального інжинірингу (соціальної інженерії). *Комунікація*. № 2. 2012. С. 8–18.
4. Холод О. Соціальні комунікації як поняття в науковій галузі «соціальні комунікації». *Психолінгвістика*. 2013. Вип. 12. С. 286–293. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2013_12_42
5. Холод О. Соціальні комунікації: тенденції розвитку : навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. й доп. Київ : Видавництво «Білий Тигр», 2018. 370 с.
6. Шендеровский К. Организационные и методические аспекты управления персоналом служб социальной сферы : учебно-методический сборник для самообразования и повышения компетентности руководителей социальных служб. Київ, 2002. 117 с.
7. Шендеровський К. Інституціалізація комунікаційної сфери вирішення соціальних проблем : дис. ... канд. наук із соц. комунік. : 27.00.01. Київ, 2013.
8. Яроцький П.Л. Філософський аспект паломницького (релігійного) туризму в Україні. Філософія туризму : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2004. С. 143–150.
9. Ясперс К. Смысл и назначение истории / Пер. с нем. Москва : Республика, 1994. 527 с.
10. Jan Paweł II. Apostolic Exhortations "Ecclesia in Europa". URL: http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/apost_exhortations/documents/hf_jp-ii_exh_20030628_ecclesia-in-europa.html (дата звернення: грудень 2022).

References:

1. Panchenko, S.A. (2019). *Relihiinyi turyzm v Ukraini: stan, potentsial, perspektyvy*. Kyiv: Avtohrاف, 163 [in Ukrainian].
2. Rizun, V. *Outlines to the methodology of social communications research*. Kyiv, 12.02.2011. Retrieved from: http://journlib.univ.kiev.ua/Nacherky_do_metodologiyi.pdf [in Ukrainian].
3. Rizun, V. (2012). Social communications as an engineering doctrine, or social communications in the system of social engineering (social engineering). *Communication*. No. 2. P. 8–18 [in Ukrainian].
4. Kholod, O. (2013). Social communications as a concept in the scientific field of "social communications". *Psycholinguistics*. Issue 12. P. 286–293. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2013_12_42 [in Ukrainian].
5. Kholod, O. (2018). *Social communications: trends in development: Study guide*. 2nd edition. Kyiv: White Tiger Publishing House. 370 p. [in Ukrainian].
6. Shenderovsky, K. (2002). *Organizational and Methodological Aspects of Human Resources Management of Social Services: Educational and Methodological Handbook for Self-Education and Improvement of Competence of Heads of Social Services*. Kyiv. 117 p. [in Ukrainian].
7. Shenderovskiy, K. (2013). *Institutionalization of communication in the sphere of solving social problems: Candidate of Sciences (Social Communication): 27.00.01*. Kyiv [in Russian].
8. Yarotskiy, P.L. (2004). *Filosofskiy aspekt palomnytskoho (relihiinoho) turyzmu v Ukraini* [A philosophical aspect of pilgrimage (religious) tourism in Ukraine]. *The Philosophy of Tourism* (pp. 143–150). Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
9. Yaspers, K. (1994). *Smysl i naznachenie istorii*. Moscow: Respublika [in Russian].
10. Jan Paweł II. *Apostolic Exhortations "Ecclesia in Europa"*. Retrieved from: http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/apost_exhortations/documents/hf_jp-ii_exh_20030628_ecclesia-in-europa.html

УДК 070:654.197+355.01(477+470)»2022»

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.philol.2022.3.11>**Євген СОЛОМІН**

кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, завідувач кафедри журналістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», площа Народна, 3, Ужгород, Закарпатська обл., Україна, 88000

ORCID: 0000-0001-6770-5505

Yevhen SOLOMIN

PhD (Social Communications), Uzhhorod National University, Narodna Square, 3, Uzhhorod, Transcarpathian region, Ukraine, 88000

ORCID: 0000-0001-6770-5505

**ТЕЛЕПРОЄКТИ «ЄДИНІ НОВИНИ» ТА «FREEDOM» ЯК СПОСІБ
ІНФОРМАЦІЙНОГО СПРОТИВУ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ
ТА ЗАСІБ РЕГУЛЮВАННЯ МЕДІАСФЕРОЮ ПІД ЧАС ВІЙНИ****TV PROJECTS “UNITED NEWS” AND “FREEDOM” AS A WAY
OF INFORMATIONAL RESISTANCE TO RUSSIAN AGGRESSION
AND A MEANS OF REGULATING THE MEDIASPHERE
DURING WAR**

Російсько-українська війна призвела до змін, у тому числі в масовокомунікаційній діяльності національних медіа. Масмедійна система вперше стикнулася із глобальними викликами та загрозами реального знищення. Проте в короткий термін телеорганізаціям вдалося самоорганізуватися та перебрати функцію захисту від російської пропаганди, мобілізації населення та в цілодобовому форматі інформувати про військові дії. **Мета статті** – багатоаспектне розкриття особливостей масовокомунікаційної діяльності національних телеканалів та медіагруп у межах марафону «Єдині новини» та проєкту «FreeДом» під час триваючої російської агресії, що передбачає вирішення таких завдань: 1) визначення механізму виробництва контенту в умовах війни; 2) розкриття специфіки інформаційного мовлення; 3) виявлення шляхів оптимізації медіадіяльності з урахуванням факторів національної безпеки.

Наукова новизна. У статті досліджується діяльність медіагруп «1+1 media» («1+1»), «StarLightMedia» (ICTV), «Inter media group» (Інтер), «Медіа Групи Україна» («Україна»), телеканалів «Рада», Суспільне (НСТУ) та «Ми – Україна» в межах виробництва спільного марафону «Єдині новини» та ДП «Мультимедійна платформа іномовлення України» й медіагруп «1+1 media», «StarLightMedia», «Inter media group» у створенні та промоції міжнародного українського телеканалу «FreeДом». Проаналізована діяльність медійників у створенні контенту в умовах війни.

У висновках зазначено, що національні медіа переорієнтували свою масовокомунікаційну діяльність та у форматі цілодобового спільного марафону «Єдині новини» та «FreeДом» інформують про організацію національного спротиву військовій російській агресії, підтримку міжнародних партнерів, виконують основну інформаційну функцію та утримують національний телепростір у проукраїнській парадигмі, що є важливим елементом національної системи безпеки.

Ключові слова: телебачення, національні медіа, телепростір, контент, інформаційний спротив.

The Russian-Ukrainian war led to changes, including the mass communication activities of the national media. Initially, the mass media system faced global challenges and threats of real destruction. However, in a short time television organizations managed to organize themselves and take over the function of protection against Russian propaganda, mobilization of the population, and 24/7 information about military operations.

The **goal** of the article is a multi-aspect disclosure of peculiarities of the mass communication activities of national TV channels and media groups within the framework of the “United News” marathon and the “FreeДом” project during the ongoing Russian aggression, which involves solving the following tasks: 1) determination of the mechanism of content production in the conditions of war; 2) disclosure of the specifics of information broadcasting; 3) identifying ways to optimize media considering national security factors.

Scientific novelty. The article examines the activities of media groups “1+1 media” (“1+1”), “StarLightMedia” (ICTV), “Inter media group” (“Inter”), “Media Group Ukraine” (“Ukraine”), TV channels “Rada”, Suspilne (National Public TV and Radio Company) and “We are – Ukraine” within the framework of the production of the joint marathon “United News” and the state enterprise “Multimedia platform of foreign broadcasting of Ukraine” and the media groups “1+1 media”, “StarLightMedia”, “Inter media group” in the creation and promotion of the international Ukrainian TV channel “FreeДом”. The activity of media workers in creating content in war conditions is analyzed.

*The **conclusions** mention that the national media has reoriented their mass communication activities and in the format of a 24-hour joint marathon “United News” and “FreeDom” inform about the organization of national resistance against Russian military aggression, support of international partners, perform the main function and maintain the national informational television space in a pro-Ukrainian paradigm, is an important element of the national security system.*

Key words: television, national media, media space, content, information resistance.

Актуальність проблеми. Інформаційна агресія та гібридна війна, яка тривала з моменту анексії АР Крим та окупації окремих районів Луганської та Донецької областей у 2014 р. і переросла в повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 р., призвела до змін, у тому числі в масовокомунікаційній діяльності національних медіа. Масмедійна система вперше стикнулася із глобальними викликами та загрозами реального знищення. Проте в короткий термін телеорганізаціям вдалося самоорганізуватися та перебрати функцію захисту від російської пропаганди, мобілізації населення та в цілодобовому форматі інформувати про організацію загальнонаціонального спротиву військовій російській агресії. Дослідження, які стосуються функціонування системи медіа в умовах триваючої війни та викликів для роботи журналістів в умовах бойових дій та кризових ситуаціях, є актуальними. До того ж погляд журналіста-практика на процеси, які відбуваються в медіасфері, можуть бути корисними для журналістознавчих студій.

Визначення мети дослідження. Мета статті – багатоаспектне розкриття особливостей масовокомунікаційної діяльності національних телеканалів та медіагруп у межах марафону «Єдині новини» та проєкту «FreeDom» під час триваючої російської агресії, що передбачає вирішення таких завдань: визначення механізму виробництва контенту в умовах війни; розкриття специфіки інформаційного мовлення; виявлення шляхів оптимізації медіадіяльності з урахуванням факторів національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічне підґрунтя статті сформоване на основі досліджень Є. Соломіна, пов'язаних із, анексією частини національного інформаційного простору на Сході України внаслідок втрати контролю над частиною території держави [13]; з'ясуванням особливостей та етапів розвитку телемовлення Луганщини як важливого чинника розуміння витоків сепаратизму та антиукраїнських настроїв [12], їх віддзеркалення в практиці масмедійної діяльності [19], визначення наявних загроз для системи інформаційної безпеки та аналіз діяльності телекомпаній Луганщини протягом 2015–2021 рр. [13].

Б. Парахонський та Г. Яворська [6] сутність війни та миру розглядають крізь стратегічну та безпекову парадигми, із включенням різнорівневої взаємодії когнітивних смислів. Автори проводять зв'язок онтологічних моделей із сучасними способами ведення воєнних дій, зокрема, досліджують зв'язок гібридної війни з логікою постмодерністського релятивізму і загальною боротьбою із владним порядком. Окрему увагу приділяють ролі політики ідентичності та аналізу когнітивного виміру гібридних конфліктів.

Причини та передумови російської агресії проти України, її стратегічні цілі, а також особливості ведення гібридної війни у різних вимірах: воєнному, політичному, економічному, соціальному, гуманітарному, інформаційному, розглядають науковці Національного інституту стратегічних досліджень [6]. Аналізуються локальні успіхи нашої держави у протидії ворожим планам РФ за окремими напрямками. Зроблено загальний висновок про доведення Україною своєї спроможності як держави, що відстоює свій суверенітет у боротьбі з агресором.

Інформаційні виклики гібридної війни, контент, канали поширення та механізми протидії аналізують Т. Ісакова, А. Баровська та ін. [1]. Н. Павловська, В. Георгієвська та ін. [16] подають ключові фактори стійкості інформаційного поля, аналізують чинники протидії держави кібертероризму, зростання впливу інформаційно-комунікаційних технологій.

Наукове розв'язання проблеми соціалізації особистості в умовах гібридної війни на сході України представлено в дослідженні В. Курила, С. Савченка [4]. Науковці сутність гібридної війни розглядають як соціальний феномен новітньої історії України, а спротив інформаційному впливу як новий напрям соціально-педагогічної науки (освіта, виховання, соціально-психолого-педагогічна підтримка особистості тощо).

Політико-ідеологічні, соціально-економічні, морально-духовні процеси журналістської творчості, які пов'язані з гібридною війною, застосуванням витончених методів і способів інформаційно-психологічного втручання російських ЗМІ не лише в життєве середовище України, а й інших країн світу розглядають В. Лизанчук та ін. [15].

Ю. Бідзіля, Н. Толочко та ін. [1] досліджують розвиток проблематики регіональної комунікації й представляють еволюцію комунікаційної системи Закарпаття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Повномасштабне вторгнення російської окупаційної армії та початок війни рф проти України 24 лютого 2022 р. змінив і масовокомунікаційну діяльність національних телеканалів. Тестувати роботу в нових умовах вони почали 16 лютого 2022 р. – оголошеного Днем єднання. «На основі діючих інформаційних ресурсів єдиної інформаційної платформи UAразом для забезпечення щоденного інформування населення про реальний стан безпекової ситуації, заходи, що вживаються для зміцнення обороноздатності держави, а також організацію належної інформаційно-роз'яснювальної роботи про діяльність державних органів з питань забезпечення безпеки громадян» [6] на платформі каналу «Рада» був проведений марафон «UAразом». Телеканали «1+1», «ICTV», «Україна», «Інтер», «Суспільне», «Рада», «24 канал», «Еспресо», «5 канал», «ДОМ», «Live», «4 канал» та інші й регіональні мовники в усіх областях країни цього дня у двох слотах – 8:00 до 10:00 та з 19:00 до 22:00 транслиували єдиний сигнал зі студій та майданчиків. Комунікаторами онлайн-трансляції були спікери від влади, громадянського суспільства, релігійних конфесій. Марафон як соціальний проєкт не був чимось новим для телекомунікаційної системи, поширювана інформація мала мотивуючий характер, що в умовах інформаційної агресії, гібридної війни, з її багатим арсеналом пропагандистського, морально-психологічного тиску та ПСГО, мав консолідуючий характер. До того ж захід дав змогу протестувати індивідуальні можливості учасників марафону до виробництва колективного контенту, що стало актуально вже за тиждень.

Варто відзначити, що в перший день російсько-української війни – 24 лютого 2022 р. –

національні телеканали внесли зміни в програмне наповнення і почали працювати в режимі інформаційного мовлення. Цілком зрозумілий був і один з пріоритетів російської армії в Україні – «захоплення чи руйнування інфраструктури, що забезпечує ретрансляцію теле- та радіосигналу» [8, с. 184] та когнітивне насильство – затвердження засобами ЗМК власного «уявлення про устрій реальності, присвоєння своїх імен речам і представлення своєї логіки міркувань як єдино правильних» [6, с. 342].

Зміна сітки мовлення, переорієнтація на виключно інформаційний контент й безпекові загрози для системи національного простору, призвели до об'єднання національних телеканалів в марафон під назвою «Єдині новини», у який увійшли провідні медіагрупи «1+1 media» («1+1»), «StarLightMedia» (ICTV-СТБ), «Inter media group» (Інтер), «Медіа Група Україна» («Україна») та телеканали «Рада», Суспільне (НСТУ). Ефірний час розподілений між усіма учасниками марафону у рівних частинах (6 год. – 5–6 днів та 12 год. – 1–2 дні (слоти з 18.00–06.00) (рис. 1), що дозволяло у разі надзвичайної ситуації підхоплювати ефір та підстраховувати один-одного.

Єдина інформаційна політика стала пріоритетним питанням національної безпеки, а ідея подавати перевірену та об'єктивну інформацію з першоджерел на єдиній інформаційній платформі стратегічної комунікації у цілодобовому інформаційному марафоні «Єдині новини #UAразом» була цілком виправдана, адже у перші тижні агресії інформпростір піддавався кібератакам та хакерським зламам сайтів офіційних інституцій, соцмереж та онлайн-видань, був перенасичений фейками, дезінформацією, маніпулятивними вкидами, інформаційним сміттям та іншими складовими триваючої інформаційної агресії. Програмне наповнення складало переважно інформаційні та інформаційно-аналітичні передачі. Слоти телеканалів вибудовували за власними схемами та за власний рахунок.

Час	Пн.	Вт.	Ср.	Чт.	Пт.	Сб.	Нд.
00:00-06:00	1+1	УКРАЇНА	ТК "РАДА"	ІНТЕР	НСТУ	СТАРЛАЙТ	1+1
06:00-12:00	ІНТЕР	НСТУ	СТАРЛАЙТ	1+1	УКРАЇНА	ТК "РАДА"	ІНТЕР
12:00-18:00	СТАРЛАЙТ	1+1	УКРАЇНА	ТК "РАДА"	ІНТЕР	НСТУ	СТАРЛАЙТ
18:00-06:00	УКРАЇНА	ТК "РАДА"	ІНТЕР	НСТУ	СТАРЛАЙТ	1+1	УКРАЇНА

Рис. 1. Ефірний слот телеканалів та медіагруп у марафоні «Єдині новини»

Інформаційному мовленню найбільш відповідав слот «Інтера» (кожний нова година – випуск новин (12-15 хв.), а далі – студія з розгорнутими інформаційними сюжетами, оглядами, включеннями гостей), «Ради» (новини протягом кожної години й гостьова студія) та «ICTV» (кожна нова година та півгодини – 15 хв. випуски новин, після яких – гостьова студія).

Суспільне мало інформаційну сітку мовлення з перших днів своєї участі в марафоні (кожна нова година починалась з новин), але час від часу її змінювало (ефір гостьових студій міг тривати до 2,5 год. без перерви на новини). «Україна» (до припинення діяльності) так само експериментувала з форматом (від випуску новин на початку (15–20 хв.) і гостьовою студією до кінця ефірної години – до 30 хв. новин та 2,5 год. студії). Після повернення в ефір «Ми – Україна» експерименти продовжилися (новини могли з'являтися на початку (15–20 хв.) нової години й 40–45 хв. – гостьова студія та після 30-ти хв. випуску новин на початку нової години – до 2,5 год. гостьової студії). Ефірна сітка «1+1» так само була рухомою (15–60 хв. новин на початку нової години та від 45–60 хв. розмовної студії, іноді комбінація «новини-студія-новини» займала кожна по 60 хв.).

«Детектор медіа» [4] відстежував спільний телемарафон «Єдині новини» з початку квітня та щодня публікував конспекти розмов в ефірі попереднього дня, щомісяця та щоквартально – підсумок. Щотижня докладно аналізувався один ефірний день на пред-

мет дотримання журналістських стандартів, запрошених експертів, гостей, представників парламентських партій чи груп (рис. 2) тощо.

Учасники марафону «Єдині новини» облаштували резервні студії на інших територіях (Чернівці), а телеканал «Інтер» використовує її для виробництва контенту в 12-ти годинних слотах (нічних) (як правило, з 01:00–05:00). Марафон доступний в застосунку «Дія» (разом з музичним телеканалом «Megogo Live», «Суспільне Київ» (з доступом до спільного марафону «Суспільне Спротив» регіональних філій НСТУ), культурологічним «Суспільне Культура», спортивним «XSPORT+» та дитячими «Піксель», «Плюсплюс»).

Паралельно з марафоном «Єдині новини» з 10 березня 2022 р. медіагрупи «StarLightMedia», «Inter Media Group», «1+1 media» та «Медіа Група Україна» на базі каналу іномовлення UATV (Державне підприємство «Мультимедійна платформа іномовлення України») запустили спільний міжнародний український телеканал «FreeДом», який доступний на більшій території рф та Європи, Африки, на супутнику, OTT-платформах, кабельних мережах (Азербайджан, Болгарія, Вірменія, Грузія, Ізраїль, Канада, США, Німеччина, Латвія, Молдова, Польща та ін.), YouTube та телеграм-каналі, Google Play, App Store та Amazon Fire TV. Канал здійснює мовлення на глобальному стримінговому сервісі NewsPlayer+, який співпрацює з понад 50 провідними світовими мовниками, серед яких Bloomberg, CNBC, Euronews, NBC News, Sky News, Al Jazeera, i

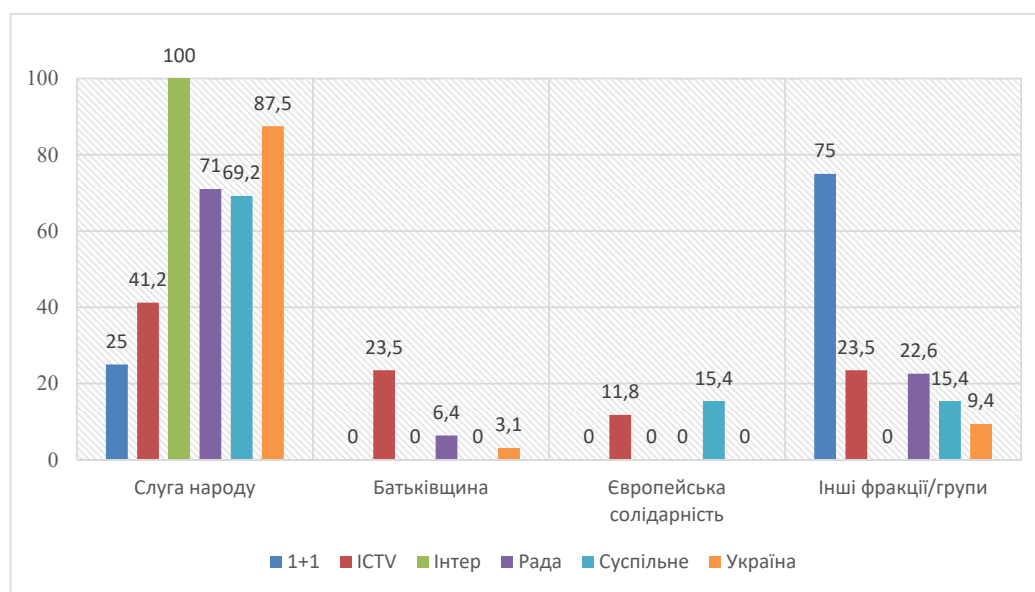

Рис. 2. Кількість розмов у студії (%) з представниками партій/груп ВРУ

WION із загальним обсягом аудиторії в понад 500 млн глядачів по всьому світу.

Проект позиціонували як канал «якісного контенту, який протидіє фейкам та дезінформації, розрахований на російськомовну аудиторію по всьому світу з метою поширення об'єктивної зваженої інформації щодо ситуації як в Україні, так і в країнах поширення російської мови» [7]. Мовлення телеканал здійснює з Варшави, а слоти поділені між медіагрупами («Медіа Група Україна» була в ефірі до моменту припинення діяльності).

Моніторинг телеканалу «FreeДом» [4] є предметом дослідження щодо дотримання журналістських стандартів, запрошених експертів, гостей, представників партій чи груп Верховної Ради України (рис. 3) тощо.

Програмна сітка телеканалу «FreeДом» зазнавала змін і з початку відображала власні підходи медіагруп до наповнення контенту, а в процесі мовлення сформувалась єдина концепція: інформаційні блоки марафону «FreeДом UA» (прямоефірні: 07:00-10:00, 12:30-16:30, 18:30-23:00; повтор: 01.30-04:30), публіцистичні, документальні проєкти («Історії війни», «Останній день диктатора» та ін.), інтерв'ю (Г. Герман, О. Душка), розслідування («Винуватці війни», «Ваші гроші»), контрпропагандистські програми («Антизомбі», «Громадянська оборона»), проєкти «Теперішнього часу» («Теперішній час. Перехрестя», «Теперішній час. Нью-Йорк, New York», «Теперішній час. #ВУкраїні») та ін. Варто відзначити, що програми виробництва телеканалу «ICTV» «Антизомбі» (в ефірі з 2015 р.) та «Громадянська оборона» (2014 р.) із січня 2023 р. почали виходили в ефірі марафону

«Єдині новини» українською (на «FreeДом» проєкти – російськомовні).

Загалом контрпропагандистський напрямок масмедійної діяльності українських телеорганізацій неоднозначний через триваючу агресію, «війну світів, різних за своїм устроєм, організацією, принципами існування реальності» [6, с. 299]. Довоєнний дискурс щодо протиставлення пропаганді виключно контрпропаганди вичерпався і потребує побудови європейської системи стратегічних комунікацій, як протидії деструктивній пропаганді як ззовні, так і всередині країни, «нейтралізації загроз на тлі інформаційної експансії російської федерації, зокрема шляхом розширення власної інформаційної інфраструктури та контрольованих нею структур» [9]. Рух України до набуття членства в ЄС та НАТО та відповідність країни базовим вимогам Європейського Союзу та Північноатлантичного альянсу сприятимуть інституалізації в Україні практик стратегічних комунікацій як основного і дієвого механізму розв'язання ключових питань внутрішньої та зовнішньої політики.

Європейський парламент у резолюції «EU strategic communication to counteract propaganda against it by third parties» («Стратегічні комунікації ЄС як протидія пропаганді третіх сторін») [18] серед загроз називає російські медіаструктури «RussiaToday», «Sputnik», «Russkiy Mir», «Rossotrudnichestvo»; стратегічні комунікації та інформаційну війну визнає не тільки зовнішнім аспектом ЄС, але й внутрішнім; дезінформацію та пропаганду називає складовою гібридної війни; закликає інституції ЄС проводити моніторинг джерел

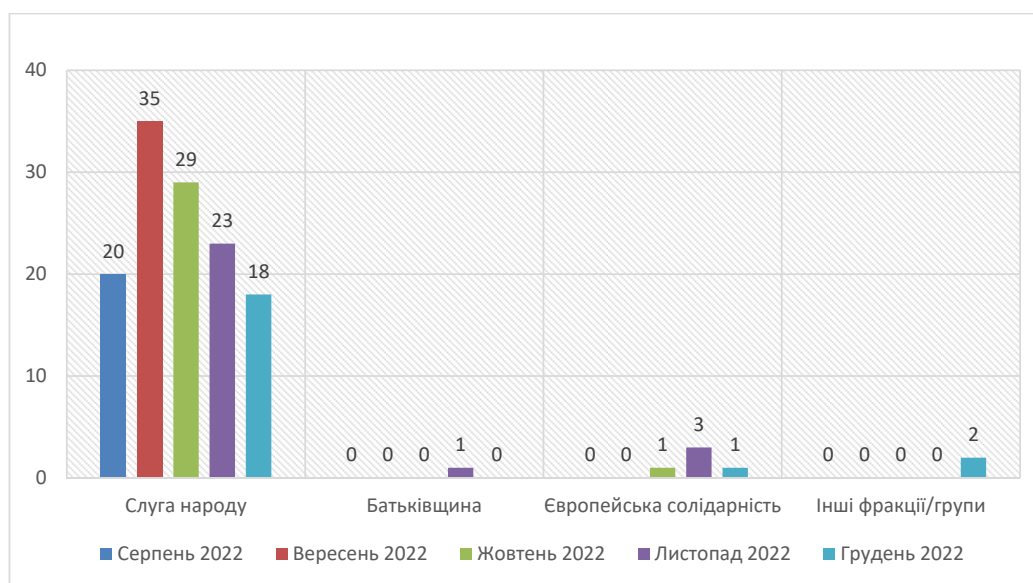

Рис. 3. Кількість розмов у студії з представниками фракцій/груп ВРУ

фінансування антиєвропейської пропаганди; підтримувати свободу ЗМІ у країнах-сусідах; наголошує на існуванні різниці між пропагандою та критикою, однак не розкриває ці поняття і не встановлює меж між ними.

Довоєнний досвід ЄС засвідчив, що попри системно розповсюджену дезінформацію тією ж росією та фактичне втручання у внутрішні справи ЄС в цілому та окремих країн зокрема, Європейський Союз не здійснив жодного обмеження чи заборони діяльності медіа через неухильне дотримання одного з базових і непорушних принципів демократичного суспільства – свободи слова, чим активно користувались російські пропагандисти.

Україна при цьому мала власний досвід фактично безперешкодного входження російських медіа у національний інформаційний простір через пряму ретрансляцію ефірними [12, с. 70–71]) та кабельними мережами [12, с. 69]), аналоговим та цифровим мовленням, у т. ч. Т-2, просування російських наративів через національні канали («112-Україна», «NewsOne», «ZIK»), анексію суверенного інформаційного поля та його частотного ресурсу, який використовувався російськими пропагандистськими мовниками [14]. Внутрішньоукраїнський дискурс щодо способів верифікації антиукраїнського інформаційного продукту та свободою слова завершилась у лютому 2021 р. рішенням РНБО про анулювання ліцензій та заборону користуватися телекомунікаційними мережами каналом «112-Україна», NewsOne, ZIK та застосування санкції до їх власників та пов'язаних структур («Новий формат», «Аріадна ТВ», «ТВ Вибір», «Партнер ТВ» та «Лідер ТВ», «Телерадіокомпанія «112-ТВ», «Новини 24 години», «Нові комунікації»). З 2014 р. в Україні заборонена трансляція/ретрансляція російських телеканалів.

Російсько-українська війна змінила і підходи ЄС до розповсюдженого в країнах співдружності російського контенту. На третій день війни Європейський Союз заборонив мовлення державних російських пропагандистських каналів «Russia Today» та «Sputnik» та їх дочірніх структур, в шостий пакет санкцій потрапили вже «Rossiya RTR»/«RTR Planeta», «Rossiya 24»/«Russia 24», «TV Centre International», а в дев'ятий – «NTV»/«NTV Mir», «REN TV», «Russia-1» та «Channel One Russia».

Засобами стратегічних комунікацій та іншими засобами в ЄС було доведено, що всі перераховані медіаорганізації ведуть пропагандистську діяльність, росія постійно втру-

чається у виборчий процес у ЄС з метою дестабілізації; використовує маніпуляції та пропаганду для виправдання агресії проти України, перекидаючи факти й маніпулюючи ними. При цьому Європейський Союз дотримувався ключового принципу – свободи слова, залишивши росіянам можливість провадити діяльність в ЄС, зокрема брати інтерв'ю. Обмеження лишатимуться у силі, доки росія не припинить свою агресію проти України та пропагандистську діяльність проти Європейського Союзу.

«EU strategic communication to counteract propaganda against it by third parties» визначає важливість позитивних меседжів ЄС, які мають бути наступальними («offensive»), а не захисними («defensive») [18]. У цьому аспекті важливим, у т. ч. для українських медіа, залишаються превентивні заходи протидії дезінформації та фейкам. Такий пребанкінг дозволяє спростовувати дезінформацію на випередження, на відміну від дебанкінгу: «Якщо дебанкінг – це спростування того, що вже відбулося, то у випадку з пребанкінгом ми робимо це задовго до того» [2]. Експерти виділяють два типи пребанкінгу. Перший стосується *інструментів* (маніпуляції за допомогою фейкового відео чи текстових повідомлень у месенджерах, про появу яких стає відомо завчасно й аудиторія знає про їх появу), другий – *контенту* (потенційна тема для пропаганди може викликати інформаційний вакуум через недостатність знань, вчасно заповнивши які, можна уникнути дезінформації. «Успішний кейс пребанкінгу, в якому журналісти завчасно попередили українців про підготовку Росією дипфейку із Зеленським про нібито капітуляцію України. Удалося створити броню через пребанкінг – і відповідно великого ажіотажу це фейкове відео не викликало» [2]. Практика превентивних заходів цілком може залучити в інформаційне поле російські наративи, проте запобігти цьому можна, досліджуючи їх сталу систему, прораховуючи наперед кроки російської пропаганди та дезінформації, що вже передбачає комплексний підхід, саме те, що європейці визначили як «offensive».

Частково вивільнений від російських пропагандистських підсанкційних телеканалів європейський та американський телепростор, має заповнити якісний контент для глядачів по всьому світу. «FreeДом» рухається у цьому напрямку, нашоухуючись на внутрішньоукраїнську дискусію навколо російської мови каналу, контенту, роботи ведучих, гостей, експертів, політиків та партій, які з'являються в ефірі (рис. 3) тощо.

Дослідження каналу [7] своєї аудиторії засвідчує її зростання. Загальна частка користувачів з росії, які регулярно дивляться канал, збільшилася до 58,5% при цьому, сумарна кількість переглядів контенту російськомовного інформаційного марафону у соціальних мережах та партнерських каналах дорівнює 5,1 млрд. (рис. 4).

Інформаційна політика учасників марафону «Єдині новини» (4 медіагрупи, державний телеканал та суспільний мовник) та «FreeДом» (3 медіагрупи) є подібною, що в перші тижні агресії була цілком виправданою, а надалі піддавалась критиці через ознаки піару влади (найчастіше, за даними моніторингу [4], це відображається в контенті телеканалів «Рада» та «Ми – Україна»), медіатизацією її окремих представників («Рада» – «волонтер» від влади О. Трухін (20.11.22), превалювання в ефірах представників однієї політичної сили (рис. 2, 3), спроб поширити єдину інформаційну політику на всі телеканали (у т. ч. «5 канал», «Прямий», «Еспресо»), що викликало негативну реакцію медіасередовища. Варто додати й ведучих із заплямованою репутацією (В. Голованов, Т. Мартиросян, Н. Влащенко – «Україна-24»; Т. Гончарова, Н. Довгий – «Рада»; В. Полуєв, А. Степанець («Україна» – «FreeДом»); А. Даугуле – «Інтер»), матеріали телеканалів з ознаками джінси за участю власників ТК чи їх бізнесу (у слоті «Інтера» – «миротворець» Ю. Бойко (25.02.22, 01.03.22); «1+1» – 68,7% гостей ефіру (березень-вересень 2022 р.) – представники партії «За майбутнє»; «Україна» – ініціативи власника каналу та керівника SCM Р. Ахметова, «ICTV» – робота мета-

лургійного комбінату «Інтерпайп» (09.04.22, 15.04.22); внесок В. Пінчука в організацію української групи форуму в Давосі (19.05.22, 17.01.23) та ін.), діяльність фонду Президента України Л. Кучми та «PinchukArtCentre» (21.04.22, 17.05.22, 31.05.22, 18.06.22).

Відкриті джерела інформації свідчать про те, що координують марафон Міністерство інформаційної політики та Нацрада з питань телебачення і радіомовлення. Поява ж у слотах різних каналів одних і тих самих працівників та радників Офісу Президента України (А. Єрмака, К. Тимошенка (до відставки), Р. Шурми, М. Подоляка, О. Арестовича (до відставки) та ін.), які мають займатися організацією роботи свого безпосереднього керівника – глави держави – дозволяє припускати дотичність до інформаційної політики марафону Офісу Президента.

Однак, попри наявні проблеми, у т. ч. й з відхиленням від стандартів журналістики, марафон «Єдині новини» не допускає поширення російських наративів, появи проросійських політиків, відсутня воєнна цензура й наявний пошук нових форматів у цілодобовому мовленні. Зокрема, у межах марафону з'явилась документалістика та художні фільми, аналітичні програми (з 29 січня 2023 р. в ефір повернулись повноформатні «Факти тижня з Оксаною Соколовою» («ICTV») та «ТСН. Тиждень з Аллою Мазур» («1+1»), соціальний проєкт К. Осадчої «Знайти своїх», постійне місце отримала рубрика документальних історій «Герої». «Байрактар news» – проєкт «Студії «Квартал 95», поява якого не має жодного відношення до каналів чи медіагруп-учасників марафону. Логічного пояснення їх

Рис. 4. Регулярні перегляди «FreeДом» на діджитал-майданчиках медіагруп

участі в «Єдиних новинах» немає, як і поява в ефірі каналу «Ми – Україна», який увійшов у марафон замість «Медіа Групи Україна», яка припинила свою діяльність, що є свідченням непрозорості ухвалення рішень.

Платформами для трансляції марафону «Єдині новини» медіагрупи «StarLightMedia», «Inter Media Group» та «1+1 media» й надалі є канали-флагмани – відповідно «ICTV», «Інтер» та «1+1», а інші медіактивні груп («СТБ», «НТН», «2+2» та ін.) та канали-дублери «ICTV2» та «1+1 Україна» перейшли на трансляцію контенту, який виходив до 24 лютого 2022 р.: художні та документальні фільми, серіали (у т. ч. розважальні), шоу, світові кінохіти від мейджорських студій та ін. Проте тут варто вести мову не про розвиток телеканалів під час війни, а про можливість медіагрупам вижити, по-можливості підтримати свій бізнес допоки основні телеканали «StarLightMedia», «Inter Media Group», «1+1 media» задіяні в марафоні та проєкті «FreeДом». Така тенденція свідчить про те, що «Єдині новини» у воєнний період і надалі залишатимуться безальтернативною платформою в інформаційному телевізійному просторі як важливий елемент національної системи безпеки.

При відсутності телевимірювання, яке б показало реальну частку аудиторії «Єдиних новин», соціологічні дослідження, проведені Internews [16], засвідчують високу довіру суспільства до марафону.

Висновки і пропозиції. Отже, проведений аналіз функціонування телемедіасистеми в умовах триваючої російсько-української війни засвідчив, що національні телеканали та медіагрупи змогли об'єднатися, переорієнтувати свою масовокомунікаційну діяльність всередині країни та створити канал міжнародного мовлення, й у форматі цілодобового спільного марафону «Єдині новини» та «FreeДом» інформувати про організацію національного спротиву військовій російській агресії, підтримку міжнародних партнерів, стати джерелом поширення достовірної, перевіреної інформації. Створені проєкти не позбавлені проблематики, позамедійної регуляції, проте в умовах війни виконують основну функцію та утримують національний інформаційний телепростір у проукраїнській парадигмі та не допускають поширення російських наративів. Повернення ж до звичного способу виробництва контенту каналами та медіагрупами можливе після деокупації України та перемоги у війні.

Література:

1. Бідзіля Ю., Соломін Є., Толочко Н., Шаповалова Г., Шебештян Я. Закарпатські медіа крізь призму етнотолерантності. Ужгород: Гражда, 2019. 372 с.
2. Буняк В. Ми будемо оборону до нападу, який рано чи пізно відбудеться. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/30730/2022-11-25-> (дата звернення: 19.01.2023).
3. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії / за заг. ред. А. Баровської. К.: НІСД, 2016. 109 с.
4. Курило В. С., Савченко С. В. Організація соціально-педагогічного спротиву зовнішній інформаційній агресії. Держ. закл. «Луган. нац.ун-т імені Тараса Шевченка». Старобільськ: ТОВ «Талком», 2021. 220 с.
5. Моніторинг. Детектор медіа. Monitoring. The media detector <https://detector.media/category/monitoring/> (дата звернення: 17.01.2023).
6. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл: монографія. Київ: НІСД, 2019. 560 с.
7. Про нас. FreeДом. URL: <https://uatv.ua/uk/pro-nas/> (дата звернення: 12.01.2023).
8. Про невідкладні заходи щодо консолідації українського суспільства. Указ Президента України № 53/2022 від 14.02.2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/532022-41357> (дата звернення: 09.01.2023).
9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки». Указ Президента України № 56/2022 від 16.02.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text> (дата звернення: 19.01.2023).
10. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. К.: НІСД, 2017. 496 с.
11. Соломін Є. О. Інформаційна безпека України: від анексії до концепції через війну на сході. *Теле- та радіожурналістика*. 2016. Вип. 15. С. 68–72.
12. Соломін Є. О. Телевізійні новини. Луганський досвід: монографія. Ужгород: ФОП Береза А. Е., 2015. 209 с.
13. Соломін Є. О. Україноцентризм і пропаганда: реалії регіонального телемовлення Луганщини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: журналістика*. Львів, 2021. Вип. 1, № 2. С. 33–39.

14. Соломін Є. О. Сім років російсько-української війни на сході України: шляхи повернення анексованого інформаційного простору. Регіональна журналістика: реалії, виклики, перспективи : матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції. Тернопіль. 15 квітня 2021 р. С. 25–28.
15. Телевізійна та радіокомунікація: історія, теорія, новітні практики: підручник. Львів, ЛНУ імені Івана Франка, 2021. 420 с.
16. Українські медіа, ставлення та довіра у 2022 р. Опитування USAID-Internews щодо споживання медіа/ URL: <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainski-media-stavlennia-ta-dovira-2022.pdf> (дата звернення: 22.01.2023).
17. Bidzilya, Y. M., Solomin, Y. O., Shapovalova, H. V., Georgiievskaya, V. V., & Poplavskaya, N. M. The stability of State information in the face of terrorist threats. *Cuestiones Políticas*, 2021, 39(70), 250–269. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3970.16>
18. EU strategic communication to counteract propaganda against it by third parties. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2016-0290_EN.html (дата звернення: 03.02.2023).
19. Solomin Ye. Television space of Luhansk region: step, that has been interrupted by war. *Теле- та радіожурналістика*. 2018. Вип. 17. С. 122–127.

References:

1. Bidzilya, Yu., Solomin, Ye., Tolochko, N., Shapovalova, H., Shebeshtian, Ya. (2019). Zakarpatski media kriz pryzmu etnotolerantnosti [Transcarpathian media through the lens of ethnotolerance]. Uzhhorod. [in Ukrainian].
2. Buniak, V. (2022). My buduiemo oboronu do napadu, yakyi rano chy pizno vidbudetsia [We are building a defense against an attack that will happen sooner or later]. URL: <https://ms.detektor.media/trendi/post/30730/2022-11-25> [in Ukrainian].
3. Informatsiini vyklyky hibrydnoi viiny: kontent, kanaly, mekhanizmy protydyi. (2016). [Information challenges of hybrid warfare: content, channels, countermeasures]. Kyiv [in Ukrainian].
4. Kurylo, V. S., Savchenko, S. V. (2021) Orhanizatsiia sotsialno-pedahohichnoho sprotyvu zovnishnii informatsiinii ahresii [The organization of socio-pedagogical resistance to external information aggression]. Starobilsk [in Ukrainian].
5. Monitorynh. Detektor media. (2023). [Monitoring. The media detector]. <https://detector.media/category/monitoring/> [in Ukrainian].
6. Parakhonskyi, B. O., Yavorska, H. M. (2019). Ontolohiia viiny i myru: bezpeka, stratehiia, smysl : monohrafiia [Ontology of war and peace: security, strategy, meaning]. Kyiv [in Ukrainian].
7. Pro nas. FreeDom. (2023). [About us. FreeDom]. URL: <https://uatv.ua/uk/pro-nas/> [in Ukrainian].
8. Pro nevidkladni zakhody shchodo konsolidatsii ukrainskoho suspilstva. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 53/2022 vid 14.02.2022 r. [On urgent measures for the consolidation of Ukrainian society. Decree of the President of Ukraine No. 53/2022 of February 14, 2022]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/532022-41357> [in Ukrainian].
9. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 30 hrudnia 2021 roku «Pro Stratehiu zabezpechennia derzhavnoi bezpeky». Ukaz Prezydenta Ukrainy № 56/2022 vid 16.02.2022 r. [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated December 30, 2021 «On the Strategy for Ensuring State Security». Decree of the President of Ukraine No. 56/2022 of February 16, 2022]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text> [in Ukrainian].
10. Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front: monohrafiia. (2017). [World hybrid war: Ukrainian front]. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Solomin, Ye. O. (2016). Informatsiina bezpeka Ukrainy: vid aneksii do kontseptsii cherez viinu na skhodi [Ukraine's information security: from annexation to concept through the war in the east]. *Tele- ta radiozhurnalistyka*, 15. 68–72. [in Ukrainian].
12. Solomin, Ye. O. (2015). Televiziini novyny. Luhanskyi dosvid : monohrafiia [Television news. Luhansk experience]. Uzhhorod [in Ukrainian].
13. Solomin, Ye. O. (2021). Ukrainotsentryzm i propahanda: realii rehionalnoho telemovlennia Luhanshchyny [Ukrainocentrism and propaganda: realities of regional television of Luhansk region]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»: zhurnalistyka*. Lviv, 1 (№ 2). [in Ukrainian].
14. Solomin, Ye. O. (2021) Sim rokiv rosiisko-ukrainskoi viiny na skhodi Ukrainy: shliakhy povernennia aneksovanoho informatsiinoho prostoru [Telebachennia Luhanshchyny mizh viinoiu informatsiinoiu ta povnomasshtabnoiu: znyshchene vidrozhennia]. Rehionalna zhurnalistyka: realii, vyklyky, perspektyvy : materialy Mizhnarodnoi naukovoï internet-konferentsii. Ternopil. 15 kvitnia 2021 r., 25–28. [in Ukrainian].
15. Televiziina ta radiokomunikatsiia: istoriia, teoriia, novitni praktyky: pidruchnyk. (2021). [Television and radio communication: history, theory, latest practices] Lviv. [in Ukrainian].
16. Ukrainski media, stavlennia ta dovira u 2022 r. Opytuvannia USAID-Internews shchodo spozhyvannia media [Ukrainian media, attitudes and trust in 2022 USAID-Internews media consumption survey]. URL: <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainski-media-stavlennia-ta-dovira-2022.pdf> [in Ukrainian].

17. Bidzilya, Y. M., Solomin, Y. O., Shapovalova, H. V., Georgiievskaya, V. V., & Poplavskaya, N. M. (2021). The stability of State information in the face of terrorist threats. *Cuestiones Políticas*, 39(70), 250–269. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3970.16>
18. EU strategic communication to counteract propaganda against it by third parties. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2016-0290_EN.html
19. Solomin Ye. (2018). Television space of Luhansk region: step, that has been interrupted by war. *Tele- ta radiozhurnalistyka – TV and Radio Journalism*, 17. 122–127.

Наукове видання

**НАУКОВІ ПРАЦІ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ФІЛОЛОГІЯ**

Випуск 3(5), 2022

Засновано 2001 року
Видання виходить 6 разів на рік

Коректор *В. В. Ізак*
Комп'ютерне верстання *А. О. Марєєва*

Підписано до друку 08.12.2022 р.
Формат 60х84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 8,37.
Наклад 100 прим. Замовлення № 0423/252.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.